Preţul: Leĭ 2.50.

www.dacoromanica.ro

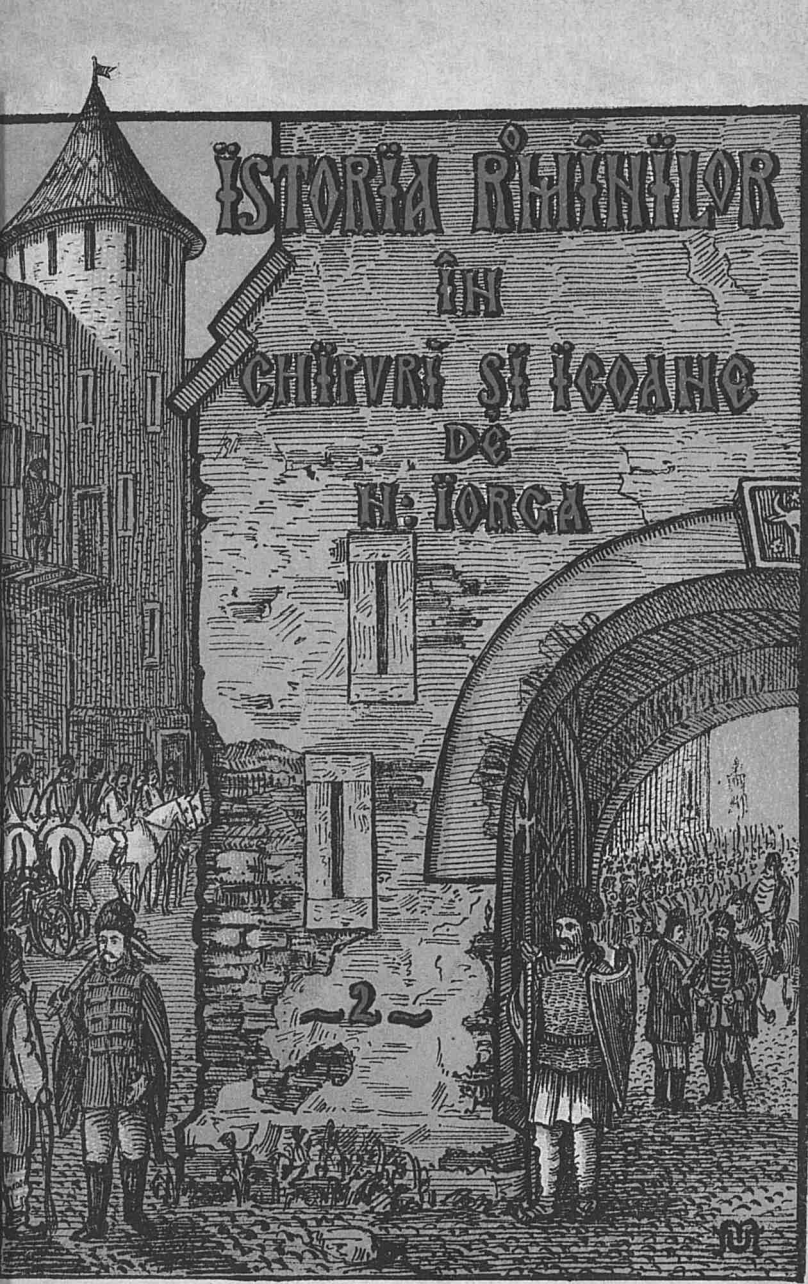

ATELIERELE SOCEC, BUCUREŞTI.

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

ISTORIA ROMÎNILOR

ÎN

CHIPURĬ ŞI ICOANE

VOLUMUL II

BUCUREŞTĬ
Editura Librăriei SOCEC & Co., Societate anonimă
1905

www.dacoromanica.ro

Acest al doilea volum din «Istoria Romînilor în chipurĭ şi icoane» dă alte conferinţĭ ţinute la Societatea Femeilor Romîne în 1904—5, precum şi două cercetărĭ de un caracter maĭ general, care mi s'aŭ părut că trebuie desfăcute din cărţĭ de specialitate pentru a fi puse în mînile publiculuĭ celuĭ mare şi bun, care cu primirea luĭ prietenească încălzeşte inima unuĭ scriitor şi creşte, peste aşteptările luĭ însuşĭ, sporul munciĭ ce se jertfeşte de dînsul.

Ca să se poată deprinde orĭcine cu frumosul graiŭ cinstit şi plin de omenie al strămoşilor, am pus în urma acesteĭ cărţĭ o sumă de scrisorĭ alese venite dela dînşiĭ. Ele se pot întrebuinţa ca o cărţicică de cetire pentru cea maĭ veche literatură a noastră. Mă gîndesc să daŭ maĭ tărziŭ o carte întreagă cuprinzînd astfel de bucăţĭ alese din timpurile al căror scris nu înrîureşte de ajuns — cel puţin direct — literatura de astăzĭ.

N. IORGA

---

www.dacoromanica.ro

I.

VECHIUL MEŞTEŞUG DE CLĂDIRE AL ROMÎNILOR

www.dacoromanica.ro

Vechiul meşteşug de clădire al Romînilor

Bisericile şi mănăstirile lor

Ţerile noastre n'aŭ avut numaĭ un trecut de fapte marĭ şi de fapte bune, prin care s'a apărat viaţa lor şi li s'a asigurat rînduiala, ci şi un trecut de cărturărie şi de artă. Ar greşi foarte mult un străin şi ar face un mare păcat unul dintre aĭ noştri, cînd ar socoti că la o dată oarecare din veacul al XIX-lea — 1821, orĭ 1848, orĭ 1866 — am fost smulşĭ din barbaria sufletuluĭ, din întunecimea minţiĭ. Astăzĭ ne găsim pe drumul mare al civilisaţieĭ europene, unde sîntem chemaţĭ a ni arăta destoinicia; altă dată, în scris, ca şi în meşteşugul clădiriĭ, al zugrăveliĭ, al lucrăriĭ metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam potecĭ care nu eraŭ şi ale altora şi pe care noĭ le deschiseşem pentru folosul nostru.

www.dacoromanica.ro

Acest lucru trebuie să se ştie nu de cîţîva oameni numai, cari se îndeletnicesc în deosebi cu cercetările istorice, literare saŭ artistice şi cari scriŭ din cînd în cînd cîte ceva, mai mult saŭ mai puţin pe înţelesul altora. Acesta nu e numai un obiect de ştiinţă, precum ar fi desfacerea în păturî a pămîntuluî pe care s'a aşternut viaţa românească saŭ socotirea ploilor ce cad asupră-i, curentelor de aer ce-l zvîntează. Un fapt ca acesta — originalitatea sufletuluî românesc — trebuie să facă parte din simţirea neamuluî. Oricine trebuie să se pătrundă de dînsa, pentru ca puterile tuturora să fie crescute prin această înnălţătoare conştiinţă.

Deocamdată va fi vorba de arta veche a Romînilor, aşa cum se înfăţişează în multele clădirî de biserică şi mănăstirî ce s'aŭ păstrat de la înnaintaşiî noştri. Clădirile pentru locuinţa oamenilor, chiar domneştile Curţi ale stăpînitorilor de pe vremurî, nu mai sînt supt ochiî noştri, decît doar în rămăşiţî sărace şi atît de ticăloşite prin multe preschimbărî şi marî nenorociri, încît din ele nu se poate culege decît foarte puţin. Pe cînd nevoile slujbeî dumnezeeştî, sfiala, chiar a străinilor, duşmanilor şi necredincioşilor, faţă de lăcaşurî sfinte, a cruţat de peire acele cîteva sute de mănăstirî, de biserici, care sînt pen-

www.dacoromanica.ro

tru noĭ un izvor de mîndrie, o comoară de ştiinţă şi o nepreţuită moştenire de frumuseţă.

I.

Pe vremea cînd eram numaĭ un popor de cîteva sute de miĭ de oameni, fără alte legĭ decît datina, fără alţĭ cîrmuitorĭ decît judele şi voevodul, ţeranĭ eĭ înşiĭ în mijlocul cîte unuĭ Ţinut de ţeranĭ, — pentru preoţiĭ fără deosebită cunoştinţă de carte, sfinţiţi pe la vre-o mănăstire saŭ dincolo de Dunăre, în Dobrogea, Bulgaria, Serbia de astăzĭ, eraŭ numaĭ biserică de lemn.

În satul Şcheia din judeţul Vasluiŭ se maĭ vede o biserică de lemn. Ea are, ca orice biserică din acest timp, un ciubuc săpat care o încunjură la mijloc, cadre de ferestre, podoabe de zimţĭ. A făcut-o, pentru ca să aibă unde asculta slujba, Vasile Lupu, Domn al Moldoveĭ, adăpostit de groaza Cazacilor în acest loc, care era pe atuncĭ, în 1650, un ochiŭ de lumină în mijlocul mareluĭ codru al Căpoteştilor. Dar străvechile bisericĭ de lemn eraŭ mult maĭ simple decît aceasta. Sămănaŭ de sigur cu acelea care se maĭ văd prin părţile muntoase ale Romînimiĭ, şi mai ales în Moldova de odinioară saŭ lîngă hotarele eĭ. Am văzut de acestea în drumul

www.dacoromanica.ro

de la Agapia la Neamţ şi în deosebite părţi bucovinene; o alta a fost strămutată abia dăunăzi din Bistriţa Ardealului, unde a fost înlocuită cu o mare clădire de cărămidă. Sate mari şi bogate, cum e Vama Cîmpulunguluĭ bucovinean, n'aŭ altfel de locurĭ pentru închinare.

Cînd asemenea biserici nu se ieaŭ după zidirĭ mai noŭă pe care le imită destul de bine, ele nu sînt alt ceva decît o împrejmuire lunguiaţă de scînduri, avînd un mare acoperămînt ţuguiat şi cîteva ferestĭ pe laturĭ; turnul lipseşte saŭ e de tot mic, răsărind abia din spinarea de şindrilă a bisericuţiĭ; totdeauna clopotele sînt atîrnate într'un turn de lemn deosebit.

Pe cînd noĭ nu ştiam încă decît să tăiem şi să potrivim lemnele, străiniĭ aŭ făcut în ţerile noastre zidirĭ de cărămidă. Amintirea lor nu e legată însă de nicĭ-un fel de urme. Din mănăstirea înnălţată pe la 1200 de cavalerĭ teutonĭ coborîţĭ din Ardeal la Cîmpulungul Muscelului, mănăstire închinată Maicĭi Domnului, nu s'a păstrat decît numele de Cloaşter (german *Kloster* = mănăstire), care se dă încă unuĭ loc din acest oraş de munte. Nicĭ-un colţ de ruine nu maĭ arată unde a stătut cetatea de pe Milcov, Milcovul, în

www.dacoromanica.ro

care a fost aşezat de Unguri, cîţiva ani mai tîrziu, un episcop catolic pentru părţile dunărene. Cetatea Neamţului nu-şi trage obîrşia de la Teutoni, cari, descălecînd şi aici, ar mai fi clădit un «cloaşter»: numele ei stă în legătură cu al rîului din apropiere, şi cele d'intăiu ziduri de apărare n'au fost ridicate aici înnainte de anii 1360—70, cînd s'a întemeiat principatul moldovenesc.

II.

Clădirile noastre cele mai vechi apar întăiu în Ţara-Românească sau Muntenia. Aceasta pentru că aici s'a prefăcut întăiu vechiul Voevodat smerit în Domnia nouă, luptătoare şi cuceritoare. Apoi pentru că «Munteniі» lui Basarab-Vodă şi ai urmaşilor săi aveau în preajma lor chiar o civilisaţie însemnată, de la care puteau lua îndemnuri şi îndreptări: civilisaţia aceia a Slavilor de la Dunăre, crescută din bătrînul trunchiu bizantin. Bizantinii zidiseră însă foarte mult, după pilda Romanilor de odinioară, şi Sîrbo-Bulgarii au îmbogăţit şi ei moştenirea artei bizantine.

Dar înnainte de a se aduce meşteri de peste apa cea mare de la Miazăzi, fiul lui Basarab, Nicolae Alexandru Voevod, căruia

www.dacoromanica.ro

aĭ săĭ îĭ ziceaŭ în de obşte Nicoară-Vodă, a făcut, prin aniĭ 1360, o biserică în cetăţuia de la Argeş, zidind-o chiar odată cu această cetăţuie. Turnul cel mare din faţă, cu treĭ rînduri străbătute de treĭ ferestre, făcea parte în adevăr din cingătoarea zidurilor; de dînsul e alipită o bisericuţă de cărămidă, destul de lungă, dar foarte îngustă, luminată prin turnul acela, strivitor de mare pentru dînsa. Lumea intra şi pe o uşiţă din dreapta. Zidirea se rotunjia numaĭ la altar, care se înfăţişa însă, pe din afară, cu muchile unuĭ exagon. Boltirile stranelor în dreapta şi în stînga lipsiaŭ. Aşa cum era, ea răspundea însă scopuluĭ ce se urmărise: îngroparea Domnilor şi facerea de rugăciuniĭ înnaintea familieĭ şi Curţiĭ domneştiĭ.

Fără îndoială că meşteriĭ aŭ fost Saşiĭ din Ardeal, cari se puteaŭ găsi chiar dincoace, la Cîmpulungul locuit în mare parte de dînşiĭ.

Alţiĭ lucrătoriĭ însă aŭ fost întrebuinţaţiĭ pentru a face, peste cîţiva aniĭ, supt acelaşiĭ Domn şi ceĭ doi d'intăiŭ urmaşiĭ aĭ săĭ, o biserică a Mitropolituluĭ ce fusese aşezat de puţină vreme numaĭ, în această ţară nouă. Aiciĭ se întîlnesc, în adevăr, pentru întăiaşĭ dată la noĭ, însuşirile greoaie ale arhiteçturii bizantine,

www.dacoromanica.ro

Clădirea e împărţită în treĭ: un pronaos, unde staŭ femeile, un naos pentru bărbaţĭ, cari se aşează în strana boltită la dreapta şi la stînga, şi un altar pentru partea de taină a slujbeĭ. Astfel planul e al uneĭ crucĭ, avînd în pronaos cotorul lung, în altar vîrful rotunzit, în strană, ramurile. Tot după datina bizantină curată, naosul saŭ nava, «corabia» saŭ biserica propriŭ zisă, e împărţită în treĭ prin două rînduriĭ de stîlpĭ, cari o ieau în lung; fiecare din rotunziturĭ, din abside are un coperiş în formă de fes, o cupolă, şi de-asupra se ridică o cupolă mai mare, ce se vede de departe, cu multele ferestruicĭ, care se deschid în mijlocul unor firide. E o zidire destul de încurcată şi care apasă.

Nicolae Alexandru-Vodă e îngropat la Cîmpulung, unde pănă atuncĭ ortodocşiĭ n'aveaŭ decît un lăcaş de lemn în faţa vechiĭ şi trainiciĭ mănăstirĭ a catolicilor. Şi aicĭ se întîlneşte marele turn de cetate, cu treĭ rînduriĭ de firide saŭ ocniţe înşirate, dar biserica de la început s'a dărîmat şi a fost înlocuită supt Mateĭ Basarab de o alta, care şi ea are astăzĭ o înfăţişare nouă, datînd de la prefacerea eĭ deplină, după anul 1821. Ctitoria luĭ Nicolae Alexandru trebuie să fi fost în altă parte, legată de-adreptul cu tur-

www.dacoromanica.ro

nul cel mare, prin care se intra în cetate. Despre felul cum a fost alcătuită, nu se mai poate spune însă, firește, mic.

Tot așa necunoscută va rămînea cea d'intăiŭ biserică domnească făcută în noua reședință din șes, a Bucureștilor, pe deal deasupra apeĭ, acolo unde se vede acum prinosul de evlavie a luĭ Mihaĭ Viteazul biruitor.

III.

Supt Vladislav saŭ Laicu, fiul și urmașul luĭ Nicolae Alexandru, sosi dincoace de Dunăre, pentru a propovedui călugăria cea bună și harnică, a închinătorilor neobosiți, a caligrafilor, miniaturiștilor, legătorilor de cărți, zugravilor, — călugărul Nicodim din Serbia, fiŭ al unuĭ Grec macedonean și al unei Sîrboaice și care a căpătat învățătura luĭ la Atos. Dar aicĭ, pe Sfîntul Munte cel noŭ, icoană a Sinaiuluĭ biblic, înfloriaŭ, cruțate de războaiele lăuntrice ale Bizanțuluĭ și de raitele prădalnice turcești, o sumă de mănăstirĭ, în care călugărĭ plinĭ de rîvnă adăpostiseră cultura bizantină, — religioasă înnainte de toate. În toate se pricepea cîte un călugăr atonit, și Nicodim a venit de acolo cu o pricepere foarte întinsă și cu rîvna ce trebuia pentru a o face roditoare.

www.dacoromanica.ro

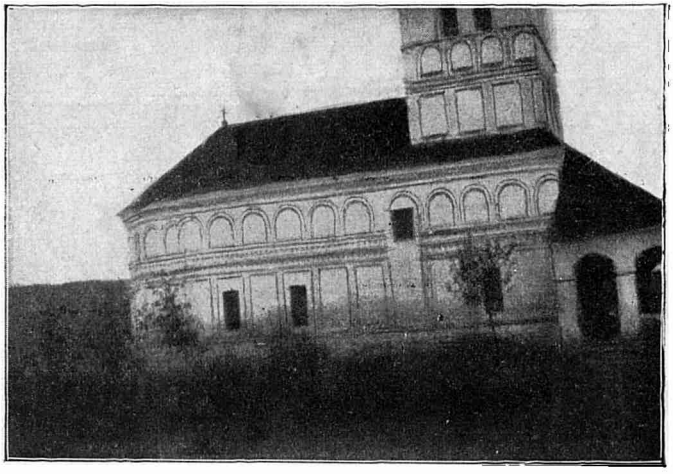

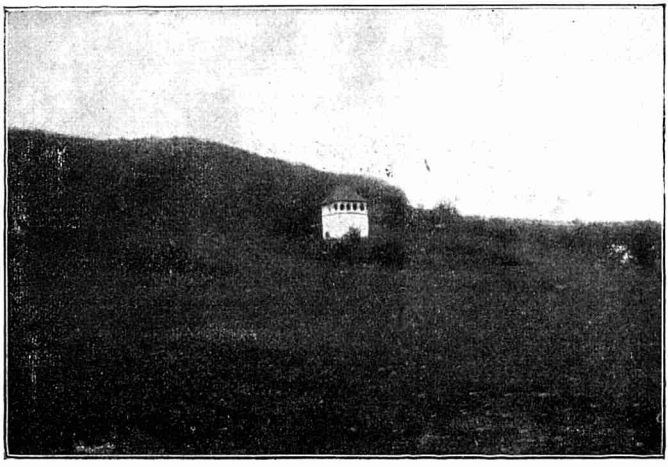

Culă şi biserică-olteană (Strehaia)
Dupa fotografii ale d-luĭ Em. Bibescu.

www.dacoromanica.ro

Astfel, el putu să dea Romînilor cele d'intăiŭ mănăstirĭ de cărturarĭ, pe care le aşează în părţile Oltuluĭ, supt scutul ungu- resc, adaus pe lîngă al Domnilor noştri, căcĭ Banĭĭ oltenĭ cîrmuiaŭ în numele regeluĭ vecin. Aceste mănăstirĭ sînt: Vodiţa şi Tis- mana De architectura lor vine vorba a.um.

Vodiţa, ceva maĭ mare decît Sîn-Nicoară, era aşezată chiar lîngă malul Dunăreĭ, şi ruinele eĭ se văd încă în cuprinsul comuneĭ Vîrciorova, supt un deal înnalt în faţa mun- ţilor sîrbeştĭ. Găsindu-se în preajma Turcilor, cari aŭ venit maĭ tîrziŭ pe aicĭ, ea a fost distrusă. Nicĭ nu era greŭ, căcĭ materialul de bolovanĭ era de tot inferior. Cărămida era întrebuinţată numaĭ la bolţĭ şi pentru podoabe, aşa cum, în timpurĭ maĭ nouă, se întrebuinţa piatra la clădirile de cărămidă. Vodiţa avea un pronaos, un naos şi un altar, şi înfăţişa deplin forma crucĭĭ. Trebuie să fi avut la mijloc un turn, din care n'a maĭ rămas nicĭ-o urmă.

Tismana a fost prefăcută odată supt Radu Paisie, la peste un veac şi jumătate după întemeiere, apoĭ în veacul al XVIII-lea ea a suferit o a doua prefacere; şi liniile aces- tea aŭ fost în sfîrşit stricate de o reparaţie din vremea luĭ Ştirbeĭ-Vodă, îndeplinită în chipul cel maĭ sălbatec de nişte meşterĭ nemţĭ.

www.dacoromanica.ro

Înainte de 1855 chiar, ea era diformată prin înnădirea la dreapta a unei veşmîntării fără nici un rost. Dar se pare că încă de la început ea se împărţia în trei trupuri de zidire pătrate, avînd fiecare cîte o cupolă aşezată pe pereţi într'un chip foarte complicat: un pronaos mai larg, un naos ceva mai strîns şi un îngust altar. Însă faptul că mormîntul Sf. Nicodim se arată afară din biserică, la dreapta, ar dovedi o prefacere foarte însemnată a clădirii celei vechi.

După mîntuirea Tismanei şi alţi Domni au zidit, căutînd să întreacă fiecare tot mai mult pe înaintaşii săi. Mircea-Vodă a dat ţării sale două mănăstiri ale Oltului, una pe malul vîlcean, alta pe plaiurile Argeşului: Cozia din codrii de nuci, şi Cotmeana sau Codmeana.

Cozia trăeşte şi pănă astăzi, cuprinzînd în ea o piatră cu slovele rase de umbletul credincioşilor, supt care se crede că-şi are odihna bătrînul ctitor, mort în 1418. Nimic însă nu mai aminteşte vechiul lăcaş din acele timpuri de întemeiere a ţării. Poate că şi aici Radu Paisie, apoi egumenul de supt Mihnea Turcitul, înnainte de 1600, au dres ceia ce ameninţa să cadă; oricum, ceia ce se vede astăzi vine numai din timpul lui

www.dacoromanica.ro

Constantin-Vodă Brîncoveanu, care a fost pentru Cozia un înnoitor din temelie. Biserica de astăzĭ face parte decĭ din altă dezvoltare architectonică. Și încă maĭ mult Cotmeana, cu totul prefăcută.

Dintre Domniĭ veaculuĭ al XV-lea până la Radu-cel-Mare (1496), Vlad Țepeș a făcut Snagovul, unde i se arată mormîntul. Înfățișarea de astăzĭ a bisericiĭ, cu hramul Vovidenia saŭ Nașterea Maiciĭ Domnuluĭ, e însă a celor de pe la sfîrșitul veaculuĭ al XVI-lea, cînd va fi înnoit-o Mitropolitul luĭ Mihnea Turcitul, Serafim, care a făcut la 1588 și bisericuța Buneĭ-Vestirĭ în acelașĭ cuprins de zidurĭ mănăstirești.

Tînganul luĭ Radu-cel-Frumos e astăzĭ o biserică de sat, cu totul nouă. Iar Glavaciocul, al luĭ Vlad Călugărul, tatăl luĭ Radu cel-Mare, a suferit o reparație din temeliĭ, din partea luĭ Constantin Brîncoveanu.

S'a atribuit o foarte mare vechime bisericiĭ Sf. Dumitru din Craiova, astăzĭ pompos, risipitor și neînțelegător reparată. Dar ea nu poate fi maĭ veche decît însemnătatea Craioveĭ. Aceasta vine însă de la neamul boierilor Craioveștĭ, boieriĭ stăpînĭ ai viitoruluĭ oraș, cari se ridică abia pe la 1490.

Înnainte de zisa reparație, biserica, foarte

www.dacoromanica.ro

mare, avea o «navă» împărțită în treĭ, treĭ turnurĭ puternice, o prelungire pe laturĭ a pronaosuluĭ, care se întîmpină și la Tismana, o podoabă de ocnițe saŭ firide, și contraforturĭ. Acestea vin însă de-a dreptul din Moldova și înrîurirea architecturiĭ moldovenești asupra celeĭ muntene se simte abia, cum se va arăta maĭ departe, în vremea luĭ Petru Rareș (1527—1546). Și împodobirea cu două rînduri de firide vine de la Moldoveni și ajută deci la statornicirea uneĭ date relativ nouă pentru acest monument, pe care uniĭ voiaŭ să-l urce pănă în timpurile așazișilor «împărațiĭ romîno-bulgarĭ», cari nicĭ eĭ n'aŭ existat nicĭodată.

Pănă la data de 1496 nu fusese deci în Țara-Românească desvoltarea firească a unuĭ stil architectonic propriu, care să-și găsească forma definitivă în anumite clădirĭ, și frumoase și trainice. Sînt maĭ mult încercărĭ de obîrșie deosebită și une ori amestecată, iar, pe lîngă aceasta, făcute cu un material așa de ieftin și de slab, azvîrlit cu atîta pripă, încît abia dacă o clădire putea să întreacă suta de anĭ. După acest termen, unele s'aŭ dres, însă în așa chip, încît nu maĭ samănă cu ce fusese la început, iar altele, uitate, aŭ căzut pe încetul în ruină.

www.dacoromanica.ro

Cu totul altfel, şi ca material, şi ca plan, şi ca potrivire cu împrejurările ţerii, şi ca originalitate şi desăvîrşire, se întăţişează clădirile moldoveneşti, care ele cele d'intîiu ni-aŭ asigurat un loc în istoria arteĭ bizantine tîrziĭ.

IV.

Dintr'un act ce s'a păstrat din fericire, se ştie că Alexandru-cel-Bun, suit la 1399-1400 pe tronul moldovenesc, chemase la dînsul meşteriĭ de biserică din Polonia, care era pentru Moldova, în ceia ce priveşte meşteşugurile, ce era pentru Ţara Românească, malul drept al Dunăriĭ.

Înnainte de dînsul, se poate bănui că Petru Muşat a zidit biserica din cetatea Siretiuluĭ, una din Capitalele sale şi locul unde stătea de obiceiŭ mama Voevoduluĭ, Doamna Marghita saŭ Muşata. Tot atuncĭ, Marghita însăşĭ clădi în această stăpînire a sa biserica Sfîntuluĭ Ioan Botezătorul, pe care o încredinţează călugărilor dominicanĭ. Maĭ era aicĭ şi o altă biserică a catolicilor, biserica Maicĭ Domnuluĭ, în care slujiaŭ Franciscanĭ, încunjurînd persoana episcopuluĭ, aşezat la 1370, al Siretiului.

Nimic n'a maĭ rămas astăzĭ din tustrele

www.dacoromanica.ro

aceste lăcaşurĭ. Sus pe deal e Sfînta Troiță, biserică pătrată, mică, avînd naos şi pronaos; şi care a trecut de sigur prin maĭ mult de cît o reparaţie. Biserica actuală a Sf. Ioan, de jos, din piaţă, poartă caracterele sigure ale architecturiĭ muntene de prin aniĭ 1660, şi ea are proporţiĭ necunoscute în vremea veche. Se poate ca ea să se fi înnălțat însă pe locul vechiĭ mănăstirĭ dominicane. În sfîrşit, Siretenĭ din zilele noastre asigură că episcopia catolică se găsia pe locul unde e acum şcoala de fete a Statuluĭ.

Petru Muşat a maĭ făcut şi mănăstirea Neamțuluĭ, unde trebuie să-şĭ fi găsit şi locul de îngropare. Dar nicĭ aicea nu sîntem maĭ fericiţĭ: biserica mănăstiriĭ s'a înnoit din temelie, peste trecere de aproape un veac, de Ștefan-cel-Mare.

Roman-Vodă, fratele luĭ Petru, a întemeiat oraşul care-ĭ poartă numele. Aicĭ a făcut cetate şi decĭ biserică, unde a fost îngropată maică-sa, Anastasia. Poate că locul eĭ trebuie căutat la Smeredova, unde se maĭ vedeaŭ, pănă în vremurĭ nouă, ruine.

În sfîrşit, Ștefan, al treilea frate, n'a putut petrece în Hîrlăŭ țară să-şĭ aibă lîngă Curțĭ şi un lăcaş de închinare. El a fost înlocuit însă cu zidirea, din 1496, a luĭ Ștefan-cel-Mare.

www.dacoromanica.ro

Alexandru a lăsat din parte-ĭ, două clădirĭ, una catolică, alta ortodoxă, amîndouă în ruine: biserica de la Baia și mănăstirea Moldoviței, pe rîul cu acelaș nume, supt dealurĭ.

E greŭ să se spuie care a putut fi planul măreței zidirĭ, care se disloacă pe zi ce merge maĭ mult în livada de copacĭ bătrînĭ a caseĭ boierești [1], pustiĭ astăzĭ, din Baia. Ceia ce se poate cunoaște și prețui sînt proporțiile marĭ, materialul, foarte ales, din cărămidă bună, tare ca piatra, și podoabele gotice, din piatră lucrată: se maĭ văd consolele, pe care se răzimaŭ arcele bolților.

Din ruinele Moldoviței celeĭ vechĭ, luată de un șivoiŭ al munților, se înțelege întăiŭ păcătoșenia materialuluĭ, care nu e maĭ bun decît cel de la Vodița: bolovanĭ de rîŭ trîntițĭ în ciment. Se vede apoĭ împărțirea în pronaos, naos și altar. Cele treĭ încăperĭ se urmaŭ fără a face abside la strane. Dar era un turn. Dacă la Vodița s'a putut vorbi acum zece anĭ de urme ale zugrăveliĭ, dungĭ de alb și roșu, — la Moldovița, cu toate că s'aŭ luat bucățĭ de zid pentru Museul din

[1] Astăzĭ Baia e în stăpînirea d-luĭ Al. Cantacuzino-Pășcanu, de la iubirea căruia pentru țara sa atîrnă păstrarea monumentuluĭ.

www.dacoromanica.ro

Cernăuţĭ, se deosebesc pe păreţĭ şi de-asupra uneĭ uşĭ chipurĭ întregĭ de sfinţĭ. Maĭ multe colorĭ aŭ fost întrebuinţate de zugrav, dar în loc de aur s'a pus galbenul ieften.

Alexandru-cel-Bun e acela care, întemeind ţara sa şi în această privinţă, a strămutat la Suceava, din Cetatea-Albă, odată cu moaştele Sf. Ioan şi episcopia de acolo, din care făcu Mitropolia Moldoveĭ. Biserica mitropolitană o clădi el în satul Mirăuţĭ din faţa cetăţiĭ, unde iarăşĭ era din vechiŭ o bisericuţă. Dar lăcaşul Mirăuţilor a fost făcut mult maĭ mare, potrivit cu scopul pentru care era pregătit. De sigur însă că astăzĭ— trecînd asupra reparaţieĭ austriace, destul de proastă, — avem o zidire de-a luĭ Ştefan-cel-Mare, şi nicĭ de cît lăcaşul de la început.

Tot el a făcut, în sfîrşit, Bistriţa, din a căreĭ clădire veche n'a rămas nimic în prefacerea frumoasă a luĭ Alexandru Lăpuşneanu.

Supt urmaşiĭ luĭ Alexandru se pomeneşte dese orĭ mănăstirea, bine înzestrată cu moşiĭ, a Pobrateĭ, Sf. Nicolae din Poiană. Ea fusese făcută într'o pădure din valea Siretiuluĭ, la sudul judeţuluĭ Suceava de astăzĭ. Pobrata cea veche a avut însă soarta vechiĭ Moldoviţe. Nu i-am văzut ruinele, care se zice că s'ar fi aflînd încă într'o rîpă.

Cu aceasta, am ajuns la Ştefan cel-Mare.

www.dacoromanica.ro

V.

El n'a clădit nimic în cel d'intâiŭ anĭ nesigurĭ aĭ Domnieĭ luĭ. Nimic nu dovedeşte că biserica din mănăstirea Pîngăraţilor, biserică fără inscripţie, ar fi din 1461. E sigur decĭ, că până la începerea lucrărilor de la Putna, în 1466, el nu începuse împodobirea ţerĭi cu lăcaşurĭ, care-ĭ sprijină gloria tot aşa de mult ca şi amintirea biruinţelor ce a cîştigat în războaie drepte.

Ceĭ maĭ mulţĭ dintre aceĭ ce aŭ văzut strălucitoarea biserică mănăstirească a Putneĭ, cu totul restaurată prin îngrijirea d-luĭ Romstorfer, vor fi socotit că aŭ înnainte chiar clădirea venerabilă a luĭ Ştefan-cel-Mare, curăţită numaĭ de urmele vechimiĭ, care unuia şi altuia îĭ par urîte. De fapt însă, nu e aşa. Pridvorul cel larg, cu treĭ ferestre gotice înflorite în frunte, e de la Petru Rareş abia; turnuleţul cu două caturĭ a fost înnădit în veacul al XVII-lea; tot atuncĭ, supt Gheorghe Ştefan, supt Eustratie Dabija, ale căror nume, ca «înnoitorĭ», se pomenesc, în slove săpate, pe uşa ce duce de la pridvor în pronaos, s'aŭ săpat horbotele de piatră, pecetluite cu bourĭ, care urmăresc unele din liniile bolţilor, precum şi cadrele în arce sfărîmate, de o sculptură fru

www.dacoromanica.ro

moasă în stilul Renaşterii, care încunjură bolţile mormintelor. Colacul, brîul saŭ ciubucul împletit, care încinge biserica pe din afară, e şi el noŭ şi vine de la Muntenĭ. Numaĭ zidurile vechĭ vor fi rămas în fiinţă, păstrîndu-se astfel proporţiile.

Cine vrea să aibă înnaintea ochilor *cea d'intăiu* Putnă, să-şĭ închipuie o zidire trainică, dar nu trufaşă, armonioasă, dar nu împodobită, gospodărească, într'un cuvînt, pe care o alcătuiesc pronaosul, naosul şi altarul. Forma e cea bizantină: a crucii; decĭ două boltirĭ în afară la strane şi una la altar. Materialul e cărămidă tare, foarte tare şi deasă, arsă din lut de la Baia. Podoabele sînt de piatră; dintr'o piatră care nu e niciodata poroasă s'aŭ cioplit cadrele ferestrelor: ele sînt formate din linii drepte, care se taie în colţurĭ, unele din cele de pe laturĭ se apleacă puţin sus, rotunzindu-se, apropiindu-se unele de altele şi sprijinind astfel, de amîndouă părţile, o linie superioară care e maĭ îngustă decît cea de jos. În acelaşĭ fel sînt făcute uşile. Tocmaĭ aşa lucraŭ în Ardeal meşterii de artă gotică, precum se vede aceasta aievea în podoabele de piatră ale bisericiĭ de la Feleac lîngă Cluj, zidită supt regele Matiaş Corvinul. Pe morminte apasă pietre care aŭ în mijloc foĭ de

www.dacoromanica.ro

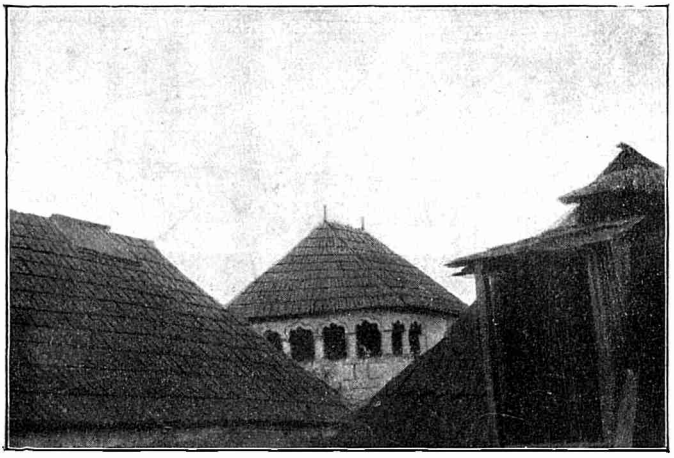

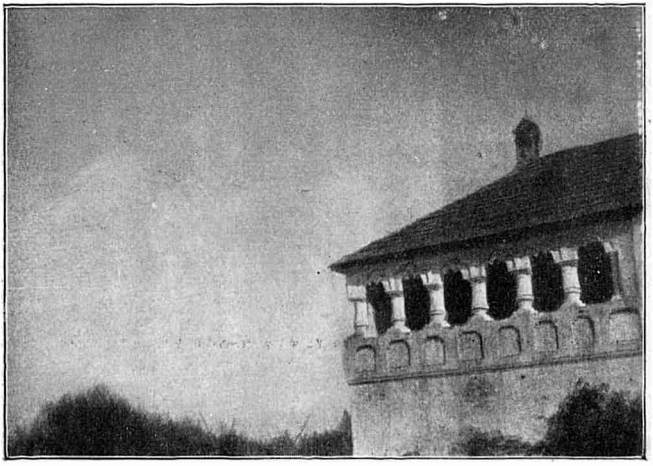

Cule din Oltenia

După fotografiĭ ale d-luĭ Em. Bibescu.

www.dacoromanica.ro

acant saŭ alte desemnurĭ decorative ascuțite, severe, iar de jur împrejur o scrisoare slavonă, în care mersul slovelor e gotic, iar unirea lor arată o înnaltă pricepere pentru arta decorativă. Pentru cele maĭ mărețe dintre morminte, s'a adus de departe marmură albă, răsăriteană, foarte scumpă. De piatră maĭ e partea de spre temelie, cadrul de sus, supt acoperemînt, și legăturĭ în lung, între ele.

Pe din afară se văd rîndurile cărămiziĭ, maĭ trainice și maĭ frumoase decît orĭce tencuială văruită orĭ zugrăvită. Anumite rînduri în lung saŭ în lat sînt smălțuite: verde, galben, maĭ ales. Alternarea cărămideĭ roșiĭ cu cea smălțuită se face une orĭ în coborîrĭ oblice. În sfîrșit, sus de tot firidele poartă la atingerea arcelor lor discurĭ de smalț, verzĭ, galbene, castaniĭ chiar, care întățișează chipurĭ de dobitoace fantastice, de bourĭ cu steaua în frunte, de caĭ întraripațĭ, cu cunună. Sînt puse cîte treĭ saŭ cîte una la fiecare colț, după anume regule de potrivire a coloriĭ. Alte discurĭ încunjură toată clădirea în acele părțĭ superioare. Ba ele se urcă, pentru a face o ultimă cunună, pănă și la vîrful turnulețuluĭ.

Bolta turnuluĭ e lăudată de oameniĭ de meșteșug, pentru felul cum ea se alcătuiește

www.dacoromanica.ro

printr'o urmare de pătrate tot mai înguste. Acoperemîntul nu e unul singur, ci fiecare parte din boltă are unul deosebit. Toate se mîntuie cu spinări ascuţite. Din mijlocul lor răsare turnul într'o mişcare gingaşă, care face să se uite micimea lui. Şindilii aduse din Ardeal, îndată înnegrite de ploi, acopăr totul, ca penele negre ale unei paseri de pradă.

Clopotele foarte frumoase, cu margenile late şi fundul îngust, ca la o floare, încinse cu slove de acelaşi fel ornat ca pe piatra mormintelor, sînt prinse într'un turn de aproape, făcut din aceleaşi materiale şi cu aceleaşi podoabe, solid înfipt pe contraforturi.

Un zid simplu, cu meterezuri la colţuri, apără în sfârşit mănăstirea. El cuprinde şi chilii, case egumeneşti, case pentru Domn şi Curtea lui. Cetatea Hotinului, aşa de bine păstrată, ne lămureşte asupra feluluĭ cum se zidiau clădirile acestea profane şi milităreşti. Piatră, cărămizi roşii, puse ca podoabe, în deosebite potriviri liniare, fac pereţii. Meterezurile sînt rotunde, pătrunse de ferestĭ dese, sus. Casele aŭ ferestĭ ca şi ale bisericilor şi cîte o uşă împodobită tocmai în acelaş chip: la Hotin, acolo, se vede una în care nu se mai mîntuie arcele care se taie pentru a-i face cadrul.

www.dacoromanica.ro

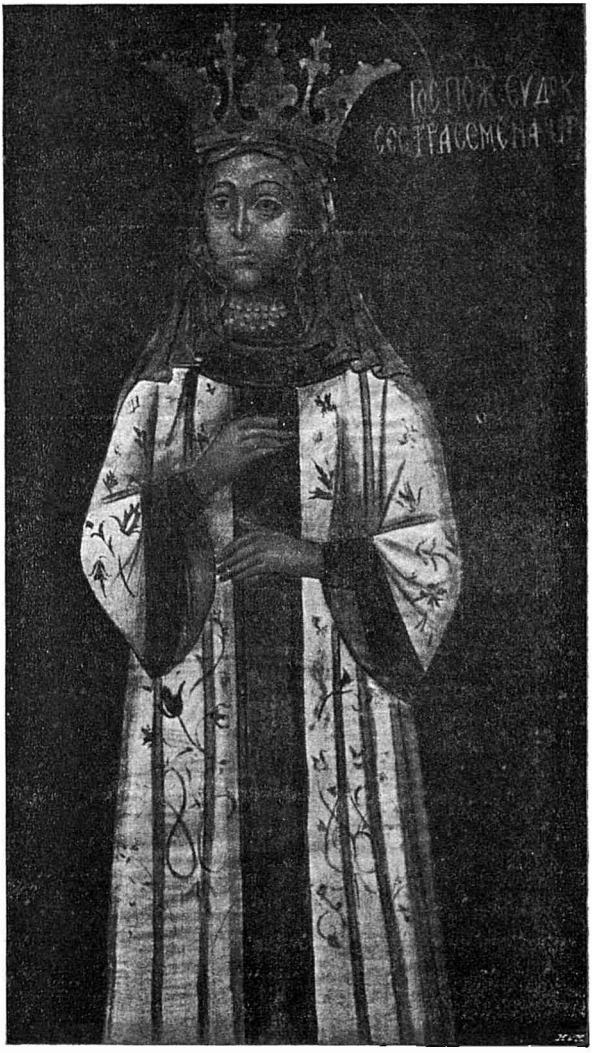

Doamna Evdochia de la Chiev, a lui Ștefan-cel-Mare
(după o frescă de la biserica Sf. Nicolae cel Domnesc din Iași)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societății" femeilor române".

www.dacoromanica.ro

Astfel, unind elemente răsăritene cu elemente apusene, datine ale Grecilor cu ale Saşilor şi Polonilor, bizantinismul cu arta gotică, şi potrivind acest amestec şi după canoanele ideale ale frumuseţii şi după nevoile reale ale climeĭ şi naturiĭ ţeriĭ noastre, a priveghiat Ştefan-cel-Mare la crearea arteĭ moldoveneştiĭ.

Acest fel de a zidi se vede de acum înnainte în toate bisericile epoceĭ luĭ Ştefan, şi la Sf. Gheorghe din Baia, căreia-ĭ lipseşte numaĭ acoperişul, dar pe care o ameninţă o reparaţie, şi la Sf. Ioan din Piatra, cea maĭ bine păstrată din toate bisericile acestuĭ timp, aşa de bine păstrată, încît nicĭ discurile cele luminoase nu s'aŭ clintit din locurile lor, şi la Bădăuţĭ, în Bucovina, nu departe de reşedinţa veche a Rădăuţuluĭ — aicĭ discurile strălucesc sus în vîrful turnuluĭ—, şi la Pătrăuţĭ, lăcaş şi maĭ mic, ca pentru un sat, şi la marea clădire a Voroneţuluĭ, ridicată în amintirea pustniculuĭ «Daniil sihastrul», care e îngropat înnăuntru, şi la Sf. Gheorghe din Hîrlăŭ, la Sf. Nicolae din Iaşĭ, astăzĭ păstrat printr'o reparaţie maĭ ciudată decît multe altele şi, în multe privinţĭ, şi la Păpăuţiĭ din Botoşanĭ, unde, ca şi la Piatra, avem clopotniţa, şi la cellalt

www.dacoromanica.ro

Sf. Nicolae, din Dorohoiŭ, şi la Volovăţ, unde ar fi fost odată biserica de lemn a luĭ Bogdan-Vodă cel d'intîiŭ, strămoşul şi întemeietorul, şi la Reusenĭ — aceste două, biserici fără turn, şi cea din urmă, iarăşĭ într'o stare neaşteptat de bună —, şi la Scînteia, unde ctitoria luĭ Ştefan se arată şi prin felul cum sînt lucrate uşile, — şi în altele pe care nu le-am văzut saŭ în care amestecul lucrurilor nouă covîrşeşte. Tot aşa aŭ fost făcute din noŭ mănăstirea Neamţuluĭ şi biserica Mirăuţilor. Aceasta din urmă se deosebeşte de forma obişnuită prin aceia că i se alipeşte pe latură un turn al clopotelor cu două rînduri. Acelaşĭ caracter se vede şi la biserica Bălineştilor din Ţinutul Dorohoiŭ, înnălţată de vestitul Logofăt Tăutu, la începutul veaculuĭ al XVI-lea, şi la Părhăuţiĭ tovarăşuluĭ de sfat şi de lupte al luĭ Tăutu, boierul Totruşanu, care a clădit ceva maĭ tîrziŭ frumoasa luĭ biserică de sat. Din potrivă, ctitoria de la Dolheştĭ (Ţinutul Suceava) a luĭ Şendrea, cumnatul luĭ Ştefan, are tipul cel maĭ sărac din această vreme. Şi biserica din Arburea a luĭ Arbure Hatmanul, cu bolta-ĭ de mormînt încheiată printr'o mare floare gotică, poate fi adusă în legătură cu acestea.

www.dacoromanica.ro

Un timp, nu se mai fac biserici mari în Moldova. E Domnia lui Bogdan, fiul, a lui Ştefăniţă, nepotul de fiu al lui Ştefan. Un nou avînt spre clădirea de măreţe biserici se simte însă supt Domnia lui Petru Rareş. Clădeşte el, clădeşte soţia lui, fata de Despot sîrbesc, Elena, clădesc, dacă nu fiii, amîndoi nişte ticăloşi, măcar ginerele, acel ucigaş plin de evlavie care a fost Alexandru Lăpuşneanu. Iar după dînsul urmează o vădită slăbire în acest curent artistic, timp de vre-o douăzeci treizeci de ani.

De la Petru-Vodă, avem Pobrata, unde a fost îngropat şi el şi soţia sa, Elena, apoi Ştefan Rareş, fiul lor. Deosebirile între tipul vechiu şi cel care se statoriceşte acum, se văd foarte limpede aici. Avem la început un mare pridvor închis, care era împodobit în faţă cu patru ferestri de un gotic înflorit. Între pronaos şi naos este o cămară în care vin după moarte ctitorii. Fereastra cea nouă se iveşte acum, şi ea se va întîlni în toate zidirile acestui timp. Intrarea e laterală, printr'o uşă pompoasă. Pompa, luxul se vede şi în bogăţia mai mare a inscripţiilor. Înfiurirea tot mai mare a goticului se simte şi în nervurile de piatră care se urcă închipuind bolta. Dar lipsesc de acum înnainte cărămida aparentă, cea smălţuită, brîiele şi

www.dacoromanica.ro

florile discurilor. În schimb și înnăuntru și afară, e un strălucit veșmînt de zugrăveală, pe fond albastru, și coloarea aceasta dulce stăpînește pe toate celelalte. De-asupra ușilor de trecere dintr'o încăpere a bisericiĭ la alta sînt prinse grinzĭ aurite, văpsite, săpate în liniile acelea frumoase pe care le admirĭ de obiceiŭ în miniaturile manuscriptelor.

Această architectură se vede și în Moldovița cea nouă, așa de minunat zugrăvită, și în biserica de la Humor, pe care un boier a închinat-o Domnuluĭ săŭ Petru-Vodă, punduĭ și chipul printre ctitorĭ. Ea se vede și la Voroneț, unde Grigore, Mitropolitul bătrînuluĭ Rareș, a făcut pridvorul, a așternut toată zugrăveala și a atîrnat grinzile aurite. Bisericile Doamneĭ Elena: Sf. Gheorghe și Ospenia din Botoșanĭ, Învierea din Suceava aŭ suferit prefacerĭ marĭ: cele două d'intîiŭ maĭ ales prin alipirea cîte unuĭ turn greoiŭ pe vremea luĭ Mihaĭ Racoviță, la începutul veaculuĭ al XVIII-lea; tustrele și-aŭ pierdut zugrăveala și podoabele.

Alexandru Lăpușneanu are, pe lîngă urîtele luĭ păcate, merite marĭ pentru arta Romînilor. El a ridicat cea maĭ mare și strălucită mănăstire de pînă atuncĭ, în Moldova

www.dacoromanica.ro

ca şi în Ţara-Românească: Slatina, care se află astăzĭ în judeţul Suceava, aproape la hotarul de spre Bucovina. Bistriţa luĭ Alexandru-cel-Bun, care se dărîmase, a făcut-o din noŭ, de la pămînt, — puind şi aicĭ ca şi la Slatina o cămară pentru mormintele ctitorilor. În sfîrşit, el e acela care a dres, împodobind-o cu un pridvor, biserica Rădăuţilor, şi poate tot luĭ i se datoreşte prelungirea catapetezmeĭ de amîndouă părţile cu aripĭ de zid şi împărţirea în treĭ a naosuluĭ prin două şiruri de stîlpĭ.

De acum înnainte, pînă la Movileştĭ, nu se întîmpină în Moldova decît Galata luĭ Petru Şchiopul şi bisericuţa luĭ Aron Vodă. Cea d'intîiŭ e mare, solidă, cu un pridvor puternic şi poartă două turnurĭ: meşterĭ răsăritenĭ aŭ început să se amestece în clădirile noastre.

Încă de mult eĭ stăpîniaŭ architectura munteană, de la un timp numaĭ în concurenţă cu architecţiĭ veniţĭ din Moldova.

VI.

Radu-Vodă de la 1496 merită să fie numit *cel Mare*, măcar pentru necropola domnească ce a clădit pe *dealul* de peste Ialomiţa, lîngă Tîrgovişte, şi care pentru aceia

www.dacoromanica.ro

a şi primit numele de mănăstirea Dealuluĭ, pe cînd, după viile ce o încunjuraŭ, şi o încunjură incă şi astăzĭ, i se maĭ zicea Sf. Nicolae *din vĭĭ*.

Ceia ce a îndemnat pe Radu a fost, pe lîngă netăgăduita luĭ evlavie, şi dorinţa de a întrece pe marele săŭ vecin, Ştefan-cel-Mare, care, el, îşĭ gătise de mult mormîntul, la Putna. Dacă Radu n'a înnălţat decît o singură clădire, el n'a cruţat nimic pentru a o face de o desăvîrşită trăinicie şi de o înnaltă frumuseţă Unde Ştefan pusese cărămidă lipită cu ciment, el a pus piatră tăiată, prinsă cu scoabe de fier; unde acela împodobise cu piatră, el a pus podoabe de cea maĭ bună şi maĭ curată marmoră; unde Ştefan făcuse a se schiţă cîteva liniĭ gotice, Radu a pus să se sape răbdător minunate horbote de sculptură măiastră; unde se cetiaŭ dincolo frumoase cirilice cu ascuţişurĭ gotice, el a scris pomenirea sa, prin meşterĭ dalmatinĭ, cari stăteaŭ supt influenţa veneţiană, în cirilice ce sînt înfrumuseţate, — ca şi în cărţile muntene ce se tipăresc atuncĭ, pe cînd Moldova n'avea tipografie, — după liniile lungĭ, rotunde ale maiusculelor italiene din epoca Renaşterĭĭ. Coperişul avu în loc de şindrilă «plumb amestecat cu cositoriŭ».

Dealul e o clădire pătrată, o lădiţă de

www.dacoromanica.ro

piatră şi de marmură. De o parte şi de alta a uşiĭ, sînt lungile table amintitoare, acoperite cu slove. N'are decît două încăperĭ: pronaos şi naos, cu morminte domneştĭ în toate părţile, — dar, semn al nestatornicieĭ lucrurilor de aicĭ, al ctitoruluĭ lipseşte. De-asupra puterniculuĭ pronaos — ce nu pot ţinea păreţĭ ca aceştia? — sînt două turnurĭ împodobite. Un al treilea se razimă pe bolta din mijlocul naosuluĭ. Un asemenea turn era în stare să cuprindă şi clopotele, şi de aceia aicĭ nu se pomeneşte o clopotniţă deosebită, ca în Moldova.

Al treilea urmaş al luĭ Radu a fost Neagoe, care s'a intitulat Basarab, Basarab al IV-lea. El era tot aşa de evlavios ca şi Radu, ţinea şi maĭ mult decît dînsul la lucrurile frumoase şi se născuse din neamul duşman al neamuluĭ celuialalt. Îĭ trebuia şi luĭ un lăcaş de îngropare, şi el clădi decĭ biserica de la Argeş, vestită în toată lumea.

Şi în architectura noueĭ zidirĭ de strălucire se vede influenţa Dealuluĭ. Aŭ fost architecţiĭ Răsăritenĭ, Armenĭ, cum se zice totdeauna? N'aş crede; orĭcum, nu sînt dovezĭ, si nicĭ măcar probabilităţĭ pentru aceasta. Meşteriĭ veneţienĭ aveaŭ cunoştinţă şi de datinile, de podoabele Răsărituluĭ De sigur că la vre-unul din eĭ saŭ la vre-un Dalma-

www.dacoromanica.ro

tin, înrîurit de noua architectură liniară a Renaşterii, s'a îndreptat Neagoe, care trimetea dese orî la Veneţia.

Meşterul a pus un pătrat de zidire înnaintea absidelor de la strane şi de la altar. Pănă aicî nu e nimic neobişnuit: aşa sînt şi bisericile moldoveneştî. Nouă sînt podoabele, de modă răsăriteană.

În pronaos, doîsprezece stîlpî, după numărul Apostolilor, stîlpî de sculptură aleasă, întăresc bolta, care primeşte greutatea a două turnuleţe şi a unuî al treilea, maî mare, la mijloc, pe cînd al patrulea domneşte pe naos. Turnurile sînt măiestru lucrate: ferestrele se deschid pieziş la cele din faţă, şi pe toate le tiveşte o horbotă de marmură. Păreţiî, din partea lor, sînt împărţiţî în două printr'un ciubuc, care e şi acel ce mărgeneşte uşa de intrare. Sus, în tinde, sînt discurî de sculptură în locul discurilor de smalt ale luî Ştefan. Jos se înşiră plăcî pătrate, iarăşî de arabescurî, în care se deschid ferestrele. Pe patru stîlpî frumoşî, se razimă înnaintea bisericiî, jos, lîngă trepte, un coperiş cu streşina de zimţî. Acesta ar fi ca un pridvoraş rupt din biserica din care ar trebui să facă parte.

Ce a fost trecător, unic, şi ce a rămas din această biserică?

www.dacoromanica.ro

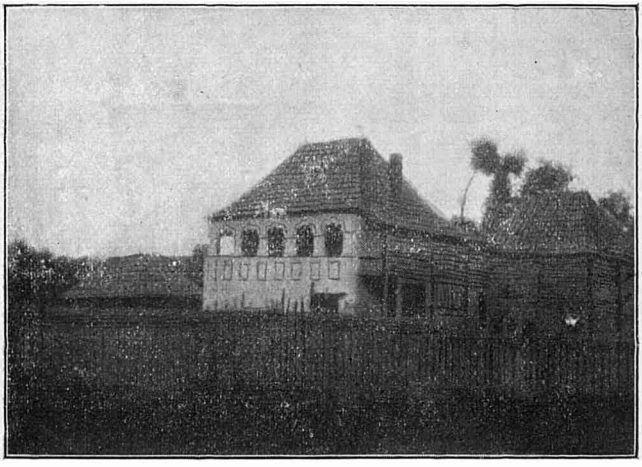

Cule din Oltenia

Dupa fotografii ale d-lui Em. Bibescu.

www.dacoromanica.ro

Neagoe începuse a clădi și Mitropolia cea nouă din Tîrgoviște, care era de pu ținu timp și Scaunul Mitropolituluĭ. Clădirea aceasta a fost mîntuită abia supt Radu Paisie, dar după planurile ctitoruluĭ celuĭ d'intăiŭ. Se știe că în timpurile noastre architectul frances Lecomte de Noüy, în serviciul Statuluĭ romîn, a dat jos clădirea întreagă, în locul căreia a făcut, în chip arbitrar, o alta. Cea veche se vede însă într'o schiță a luĭ Romstorfer, architect bucovinean. Materialul pare să fi fost cu mult maĭ pre jos decît cel de la Dealu și d n Argeș, și podoabele n'aŭ apucat a se face în aceiașĭ măsură și cu aceiașĭ îngrijire ca în cel din urmă din aceste lăcașurĭ, din causa morțiĭ luĭ Neagoe. Dar proporțiile sînt foarte marĭ și liniile armonioase. Pe un pătrat de zidărie ca la Dealu se înnalță șase turnurĭ micĭ și la mijloc unul maĭ mare și maĭ puternic; maĭ de de mult ar fi fost chiar douăsprezece turnurĭ și turnulețe. Reparația de după prada turcească din 1595, cea din vremea luĭ Mateĭ Basarab și, în sfîrșit, aceia care a fost orînduită de Constantin Brîncoveanu n'aŭ schimbat esențial cea d'intîiŭ înfățișare a măreței biserici. Era aicĭ un pridvor închis, un pronaos și un naos, și, ca și la Mitropolia din Argeș, biserica era împărțită în treĭ printr'o

www.dacoromanica.ro

îndoită linie de stîlpĭ. Cea din urmă din zidirile acesteĭ epoce de avînt în artă întrecea decĭ pe toate celelalte în ce priveşte scheletul însuşĭ, dacă nu şi în privinţa podoabelor, al căror timp, cum văzurăm, n'a venit nicĭodată.

VII

Radu Paisie ţinea poate pe fiica luĭ Neagoe; înnainte de dînsul însă, Petru Rareş îşĭ măritase o fată cu unul din Domniĭ muntenĭ aĭ vremiĭ sale. Venise vremea ca, şi în învăţăturĭ şi meşteşugurĭ, Ţara-Românească să urmeze pe Moldovenĭ.

În adevăr, ceva din architectura acestora pătrunde la Muntenĭ prin aceştĭ anĭ 1530.

Cine intră în Tismana, făcută din noŭ de Radu Paisie, fără ca el să fi primit lucrărĭ de la înnaintaşiĭ săĭ, are impresia că ar fi într'o biserică moldovenească a luĭ Rareş. Şi Tismana e naltă, îngustă, cu oarecare elemente gotice, cu o zugrăveală desăvîrşită, făcută după canoane a căror întrebuinţare se vede acum întîia oară dincolo de Milcov. Şi maĭ lămurită e imitaţia la paraclisul Cozieĭ, datorit tot luĭ Radu. Această clădire supţiratecă, în toate apuseană, e înnălţată după chipul Moldoviţeĭ şi are la început, ca

www.dacoromanica.ro

şi această operă a luĭ Petru Rareş, cum s'a spus, un mare pridvor deschis, care se sprijină pe stîlpĭ, pridvor care vine şi el de sigur de la clopotniţe alipite, precum se vede una la Mirăuţĭ. E apoĭ acelaşĭ felĭ de împodobire ca în Moldova: firidele aşezate în maĭ multe şirurĭ. Iarăşĭ găsim un singur turn, foarte gingaş. Chiar şi materialul se dovedeşte a fi cel ce era îndătinat maĭ de de mult în această ţară: cărămizĭ puse în lung şi în lat, formînd astfel figurĭ, în mijlocul feţelor sure de ciment şi de piatră, se întîmpină aicĭ ca şi în zidurile Hotinuluĭ, reparat poate în acest chip supt Petru Rareş. Dar supt coperemînt se vede un brîŭ de unghiurĭ roşiĭ, făcute din cărămizĭ aşezate aşa încît unul singur din colţurĭ să iasă la iveală: e de acum înnainte un motiv de decoraţie foarte obişnuit în bisericile muntene.

E păcat că o altă ctitorie a luĭ Radu Paisie, Mislea, s'a dărîmat după un foc, izbucnit acum cîţiva anĭ, căcĭ şi ea ni ar fi putut vorbi despre stilul de clădire *moldovenesc* al acestuĭ harnic întemeietor de lăcaşurĭ sfinte.

Urmaşul luĭ Radu a fost Mircea Ciobanul. El a clădit pe celălalt ţerm al Dîmboviţeĭ, în faţa vechiĭ cetăţĭ din satul Bucureştilor, o biserică domnească. Ea se păstrează şi

www.dacoromanica.ro

astăzĭ: Curtea Veche din piaţa Sf. Anton. La începutul veaculuĭ al XVIII-lea, ea a suferit, de la Ştefan-Vodă Cantacuzino, o reparaţie, care n'a atins decît uşa şi zugrăveala. În ceia ce priveşte pe cea d'intĭiŭ, florile maĭ alese, aşa cum se văd la Tismana, pe cadrul intrăriĭ, aŭ fost înlocuite cu podoaba de săpăturĭ răsăritene, maĭ bogate şi maĭ încărcate. Pridvorul de astăzĭ e noŭ, şi o nouă prefacere radicală s'a adus întregeĭ zidirĭ supt Ştirbeĭ-Vodă, prin aniĭ 1850. Şi astăzĭ însă, înnălţimea bisericiĭ înguste, împărţirea în două încăperĭ, turnul mic, arată că şi aicĭ s'a primit forma de la paraclisul Cozieĭ.

Cu acestea tipul bisericiĭ muntene era fixat. Pridvor deschis, naos şi pronaos, altarul, în sfîrşit, — sînt încăperile. E un singur turn de-asupra naosuluĭ. Firidele în două caturĭ alcătuiesc podoaba pe din afară; supt straşină aleargă zimţiĭ roşiĭ. Cărămizĭ aparente înfloresc pereţiĭ exteriorĭ, unde nu s'a făcut niciodată zugrăveală. De la Argeş s'a luat un singur element, ciubucul, care poate fi simplu, îndoit, întreit, liber saŭ tivit cu zimţĭ. Aşa se înfăţişează Bucovăţul cel vechiŭ de lîngă Jiŭ, zidire foarte bine păstrată. Snagovul, curăţit astăzĭ de ponosul tencuielilor, nu se arată altfel. Bucureştenĭĭ pot vedea aceleaşĭ linĭĭ la Mihaĭ-Vodă, în

www.dacoromanica.ro

Case de mănăstire (Mamul)
(dupa Gion, *Istoria Bucureştilor*).

www.dacoromanica.ro

deal, unde reparaţia unuĭ egumen grec, la începutul veaculuĭ al XVIII-lea, n'a adus decît uşoriĭ noĭ, de piatră săpată, la uşa de intrare. Tot aşa va fi fost şi Radu-Vodă, înainte de a o înnoi Radu Mihnea, decĭ atuncĭ cînd era numaĭ ctitoria luĭ Alexandru-Vodă, bunicul acestuĭ Domn; astăzĭ avem o zidire cu totul stricată de o prefacere modernă. Tutana din Argeş, făcută cu cheltuiala luĭ Mihnea, tatăl lui Radu-Vodă, va fi avînd aceleaşĭ legăturĭ de liniĭ.

Şi aicĭ decĭ, architectura de cărămidă şi ciment, architectura firidelor simple şi a turnuleţelor unice învinsese pe de o parte lemnul sărac, iar pe de alta marmura aurită şi văpsită cu albastrul lazuruluĭ. Ea era maĭ potrivită şi cu clima noastră şi cu nevoile noastre.

VIII.

Într'o ţară şi în cealaltă, veacul al XVII-lea n'a înnoit în privinţa podoabelor.

În Moldova, întîiul printre monumentele nouă e Sucevița (Bucovina). O acopere încă strălucitul veşmînt al zugrăvelĭ exterioare. Intrarea e laterală, şi un pridvor cu stîlpĭ, ca la Mitropolia din Tîrgovişte, a fost alipit pentru ca s'o apere. Se văd contrafortuĭ şi ferestre

www.dacoromanica.ro

înguste, de jur împrejur. Turnul e mic, suptțiratic. Într'un cuvînt, afară de acel adaos al pridvoruluĭ, o biserică a luĭ Rareș.

Sucevița fusese începută încă de mult, cînd domnià Petru Șchiopul, dar ctitoriĭ, Movileștiĭ, n'aŭ mîntuit-o decît atunci cînd unul din eĭ, Ieremia, era Domn, decĭ în ceĭ d'intîiŭ anĭ carĭ deschideau veacul noŭ. Cu cîțĭva anĭ maĭ încoace s'a sfințit altă biserică de mănăstire bucovineană, Dragomirna. Aicĭ însă decorația cea nouă apare, podidește din toate părțile. Toate ușile, toate ferestrele, întreg turnul, toate liniile bolților gotice sînt numaĭ trandafiraș și floricele. Biserica e acoperită de un giulgiŭ de sculptură minunată.

Ctitorul a fost aici un meșter caligraf și zugrav, Mitropolitul moldovean Anastasie Crimca. El a păstorit și supt Ștefan Tomșa al II-lea, și acest Domn, împovărat de păcatele bătrînuluĭ Lăpușnean, a voit să-șĭ aibă, la rîndul său, un măreț loc de îngropare. El a ridicat Solca, pe malul unuĭ rîuleț ce se varsă în apa Suceveĭ, dar n'a domnit de ajuns ca s'o mîntuie, și legătura Solcăĭ cu Dragomirna e cam aceia care era între biserica Argeșuluĭ și Mitropolia tîrgovișteană.

Radu Mihnea, Domn și în Moldova, repară numaĭ biserica din Hîrlăŭ. Ginerele său, Miron Barnovschi, dă la Toporăuțĭ o imitație

www.dacoromanica.ro

Maria fiica lui Vasile Lupu, măritata cu Ianus Radziwill din Litvania (după un portret contemporan)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societății femeilor române".

www.dacoromanica.ro

a bisericilor luĭ Ştefan, pentru adăpostul oaselor părinteluĭ săŭ. Biserica Barnovschi din Iaşĭ, închinată de acelaşĭ Domn, a fost cu totul schimbată şi nu ni poate sluji la nimic.

Luĭ Vasile Lupu, care-şĭ începe Domnia la 1634, i se datoresc bisericile ieşene Treĭ-Ierarchiĭ, saŭ Sfinţiĭ Voevozĭ, şi Golia, dintre care aceasta din urmă a fost făcută pe temelia alteĭ zidirĭ, de la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea, a boieruluĭ Golea. Golia a fost schimonosită de egumenĭ grecĭ, şi astăzĭ se veşniceşte asupra eĭ o reparaţie dintre acelea la care şi şchelele ajung să putrezească. Treĭ-Ierarchiĭ a ieşit iarăşĭ la iveală, dar nu fără să se plece ideilor artistice ale omuluĭ care la noĭ e dictatorul fără nicĭ-un fel de răspundere, şi faţă de nimenĭ, al tuturor restaurărilor, d. Lecomte de Noüy.

Din partea d-luĭ Lecomte s'aŭ exprimat părerile cele maĭ exagerate cu privire la această biserică, în care d-sa descoperia elemente răsăritene de tot soiul şi gotice, acestea din urmă împrumutate chiar de la «monumentele şcoliĭ renane» (de la Rin). De fapt, avem o clădire în stilul moldovenesc tipic; materialul fiind însă maĭ bun decît oriunde — numaĭ piatră tare şi marmură —, biserica a putut primi două turnurĭ, în loc de unul. În

www.dacoromanica.ro

săpăturĭ se întîlnește ca și la Dragomirna ciubucul muntean de încingere, florile, cu care se deprinsese lumea și maĭ d'innainte, la uși și la ferestre, în locul vechilor cadre gotice de liniĭ drepte saŭ de arce frînte. Și zimțiĭ obișnuițĭ în clădirile muntene se întîmpină la monumentul în care Vasile-Vodă a voit să strîngă cu orice cheltuială — ca odinioară Neagoe la Argeș — tot ce se știa și se putea maĭ frumos în architectura timpuluĭ săŭ. Nu s'aŭ uitat firidele, care s'aŭ croit însă aicĭ poligonale, nicĭ discurile de smalt verde, care, înviate din vremea luĭ Ștefan-cel-Mare, aŭ acum forma unor nasturĭ, nicĭ modestele cadre gotice din acelașĭ timp.

Cu o parte din aceste elemente, Vasile a înzestrat și biserica sa din Tîrgoviște, Stelea, pe locul uneĭ clădirĭ maĭ mărunte a tatăluĭ săŭ. Ciubucele, turnurile cele două poligonale, resturĭ de smalt se văd și aicĭ pănă astăzĭ.

Urmașul luĭ Vasile-Vodă, Gheorghe Ștefan, a încercat să facă un lucru și maĭ frumos în biserica mănăstirĭ sale de la Cașin, în muscelele Bacăuluĭ, și pănă astăzĭ avem supt ochĭ podoabele înflorite cu care meșterĭ săĭ aŭ fost darnicĭ acolo, dar care nu se pot asămăna nicĭ pe departe cu acele de la Treĭ-Ierarchiĭ însișĭ. Caracteristică e și aicĭ floarea

www.dacoromanica.ro

largă, înfoiată, care se aplică pe toate nervùrile uşilor, ferestrelor şi bolţilor şi e ca un fel de pecete pentru acest timp.

O găsim şi într'o nouă mănăstire domnească, la Cetăţuia, pe unul din dealurile lutoase din preajma Iaşilor. Aicĭ, Duca-Vodă, fost boier al luĭ Vasile şi al luĭ Gheorghe Ştefan, a întins brîie de frumuseţă, a lipit florĭ, a încadrat în liniĭ întretăiate ferestrele. El a păstrat şi cele două turnurĭ ale modeluluĭ noŭ.

Maĭ este, îndată după aceasta, încă un Domn al Moldoveĭ ctitor în înţelesul cel mare. Ştefan Petriceicu a făcut lîngă tîrgul Siretiuluĭ din Bucovina biserica Sînt' Onufrie saŭ «Mănăstirea». Dar el n'a încercat podoabele maĭ de loc, şi a dat numaĭ o zidire oarecare. Tot el trebuie să fie apoĭ acela care a clădit, în cel maĭ curat stil muntean din acest timp, biserica Sf. Ioan, tot acolo în Siretiŭ.

De acum înnainte, se maĭ întîlneşte în Moldova încercarea Cantemireştilor la Miera, foarte sărăcăcioasă. Supt ceĭ d'intîiŭ «Fanarioţĭ», Grigore Ghica zideşte Frumoasa, pe un al treilea deal, lîngă al Galateĭ şi Cetăţuiĭ. Dar acum stilul e luat după cel apusean din Polonia. Cam aşa e şi la Sf. Spiridon din Iaşĭ, al Racoviţeştilor.

www.dacoromanica.ro

Pe încetul se alcătuieşte atunci stilul modern al bisericilor moldovene, adus în bună parte din Polonia. Iată ce-l formează. Stranele nu mai aŭ abside ; clopotnița e lipită de biserică, face parte dintr'însa ; prin ea se intră ca printr'un pridvor. De la acesta se trece într'un pronaos, care nu e despărțit prin nimic, nici prin stîlpi măcar, de biserică. Podoabele lipsesc. Clădirea e însă cu mult mai încăpătoare şi luminoasă. Cetitorii din Moldova ai acestor pagini nici nu-şi pot închipui altfel biserica.

IX.

Cîtva timp însă, architectura munteană dă lucrări foarte frumoase, şi adecă până după jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea.

Mateĭ Basarab, contemporanul luĭ Vasile Lupu, bogat şi el, dar mult mai puțin trufaş şi foarte strîngător, a făcut multe biserici, față de cele două singure zidiri ale vecinuluĭ şi rivaluluĭ săŭ. Bucureşteniĭ aŭ avut de la dînsul Sărindarul, care s'a dărîmat făcînd loc unuĭ parc. Pe munte sus, în Oltenia, el a durat Arnota, pentru ca să fie îngropat acolo, lîngă tatăl săŭ. Spre Apus, el a fost ctitorul cel nou al Strehaieĭ, şi ea făcută odinioară de Craioveştĭ. Dar a clădit din noŭ biserica din Cîmpulung.

www.dacoromanica.ro

Mitropolia Bucureştilor înnainte de reparaţie (după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

www.dacoromanica.ro

În Tîrgovişte, a luĭ e Sf. Constantin, care se dărîmă. Doamna luĭ, Elina, are ctitorie la Herăştiĭ din Ilfov. Urmaşul săŭ, Constantin Basarab, adecă maĭ mult evlavioasa luĭ Doamnă Balaşa, a clădit Mitropolia din Bucureştĭ, Sf. Vinerĭ din Tîrgovişte, mănăstirea cea nouă a Jitianuluĭ şi biserica din Dobrenĭ.

În toate aceste clădirĭ e aceiaşĭ formă. Ea nu înnoieşte nimic faţa de stilul, studiat maĭ sus, de la sfîrşitul veaculuĭ al XVI-lea. Este saŭ nu pridvor, care, cînd este, trebuie să fie deschis. Absidele stranelor pot lipsi. Podoaba e numaĭ din zimţĭ, ciubuce şi două rîndurĭ de firide.

Tot aşa zidesc Cantacuzinĭĭ prin anĭĭ 1660, cînd eraŭ boierĭ: dovadă biserica din Coianĭ. În acelaşĭ timp face după acest model biserica din Dragoslave, cea din Cerneţĭ Grigoraşcu-Vodă Ghica. Clopotniţele ce s'au păstrat sînt marĭ, şi caută să se apropie de turnul mănăstiriĭ cîmpulungene.

X.

Unul dintre aceştĭ Cantacuzinĭ, — a căror mamă era fiica luĭ Radu-Vodă Şerban, — Şerban Cantacuzino, ajunge Domn la 1678. Maĭ mîndru decît ceĭ maĭ mulţĭ stăpînitorĭ

www.dacoromanica.ro

din acest timp, bogat și puternic, el vrea să-și facă la Cotrocenĭ, unde se ascunsese de urgia dușmanilor săĭ, o măreață biserică de îngropare. Întrebuințînd monumentele contemporane, el se îndreptă și către minunea, de mult uitată, a Argeșuluĭ. De acolo-și luă grupa de stîlpĭ din pronaos și aleasa podoabă de florĭ și chipurĭ a ușiĭ de intrare și a ferestilor. Dar forma rămîne cea veche: pridvorul ușor, luminos, pe stîlpĭ foarte frumos săpațĭ, și părețiĭ urmîndu-se în chip de cruce. Zidurile sînt acum uniforme, văruite.

Ceva maĭ tîrziŭ, Mihaĭ Spătarul, fratele luĭ Șerban, făcu drăgălașa bisericuță de la Colțea, în căre stîlpiĭ pridvoruluĭ și cadrul ușiĭ sînt cel puțin tot așa de bine săpate ca la Cotrocenĭ.

Dar ultima formă strălucită a stiluluĭ muntean, în care se unesc atîtea elemente, o dă Brîncoveanu, care a răspîndit pretutindenĭ bisericĭ nouă și a ridicat din țărînă și praf pe cele vechĭ, în cursul uneĭ mărinimoase Domniĭ de peste douăzecĭ și cincĭ de anĭ. El a înnoit la Mitropolia din Tîrgoviște, la Curtea Domnească din acelașĭ oraș, clădită dintru început de Petru-Vodă Cercel, fratele luĭ Mihaĭ Viteazul, la mănăstirile Govora,

www.dacoromanica.ro

Pridvor cu stîlpĭ săpaţĭ (Horez)
(după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

www.dacoromanica.ro

Bistriţa, Cozia, poate şi la Tismana, la Glavacioc, ş. a. El şi Doamna luĭ, Stanca, aŭ fost ceĭ d'intîiŭ ctitorĭ la Biserica dintr'o zi, în Bucureştĭ, la Surpatele, şi maĭ ales în necropola strălucită a Hurezuluĭ oltean, unde n'avură norocul să se odihnească de vecĭ.

Şi Brîncoveanu a privit cu jind spre frumuseţa veche a bisericiĭ din Argeş. La Hurez el a pus, ca şi dincolo, un cerdăcel înnaintea pridvoruluĭ pe stîlpĭ. Ocniţele de sus cuprind roate de sculpturĭ. Brîul care încinge biserica are tot felul de împodobirĭ. Ceĭ doĭsprezece stîlpĭ aĭ Apostolilor nu se maĭ văd în pronaos, ca la Cotrocenĭ, dar două turnurĭ se urmează în lung. Iar lucrul stîlpilor pe cari se lasă pridvorul, doĭsprezece la număr, e cu adevărat strălucit. Cozia se apropie de această frumuseţă, din care se găsesc elemente în toate clădirile brîncoveneştĭ.

Inspiratorul luĭ Constantin-Vodă poate să fi fost acel călugăr din Ivir, meşter în toate meşteşugurile, zugrav, sculptor, de bună samă cîntăreţ, turnător, săpător în lemn, tipograf, scriitor, cuvîntător, acel Antim care a înnălţat Mitropolia ţeriĭ suind treptele jeţuluĭ archieresc. După moartea luĭ Brîncoveanu, s'aŭ maĭ ridicat supt aceiaşĭ suprave-

www.dacoromanica.ro

ghere a luĭ Antim biserica ce-ĭ poartă numele în Bucureşti, biserica Sf. Apostolĭ în aceiaşĭ reşedinţă, mănăstirea olteană Dintr'un lemn. La cîte una forma, a fost cu totul schimbată (ca la «Antim»), dar ceia ce a rămas la toate e decoraţia sculptată.

Aceasta va stăpîni de acum în toate zidirile muntene, li va da tot interesul, toată noutatea şi frumuseţea.

Biserica de la Văcăreştĭ a luĭ Nicolae-Vodă Mavrocordat (mîntuită la 1722), o minune a timpuluĭ, impune şi astăzĭ prin stîlpiĭ pridvorului deschis, prin stîlpiĭ paraclisuluĭ, aĭ caselor egumeneştĭ, — cari se întrec cu ceĭ din Hurez, şi-ĭ pot întrece. Aicĭ maĭ sînt şi stîlpiĭ din pronaos, frumoasa pădurice de marmură, cu capitèle corintice. Zidurile sînt destul de tarĭ ca să ţie treĭ turnurĭ, aşezate ca la Argeş, două pe laturĭ şi unul la mijloc.

Pantelimonul luĭ Gricore Ghica († 1752), altă mănăstire din preajma Bucureştilor, a trecut printr'o reparaţie temeinică şi stă cu mult în urma Văcăreştilor. Iar bisericuţa archiereuluĭ de Stauropolis (aşa numita Stavropoleos) din dosul masivuluĭ palat al Poştelĭ din Bucureştĭ, privită de aproape şi în deplină cunoştinţă a celorlalte monumente de

www.dacoromanica.ro

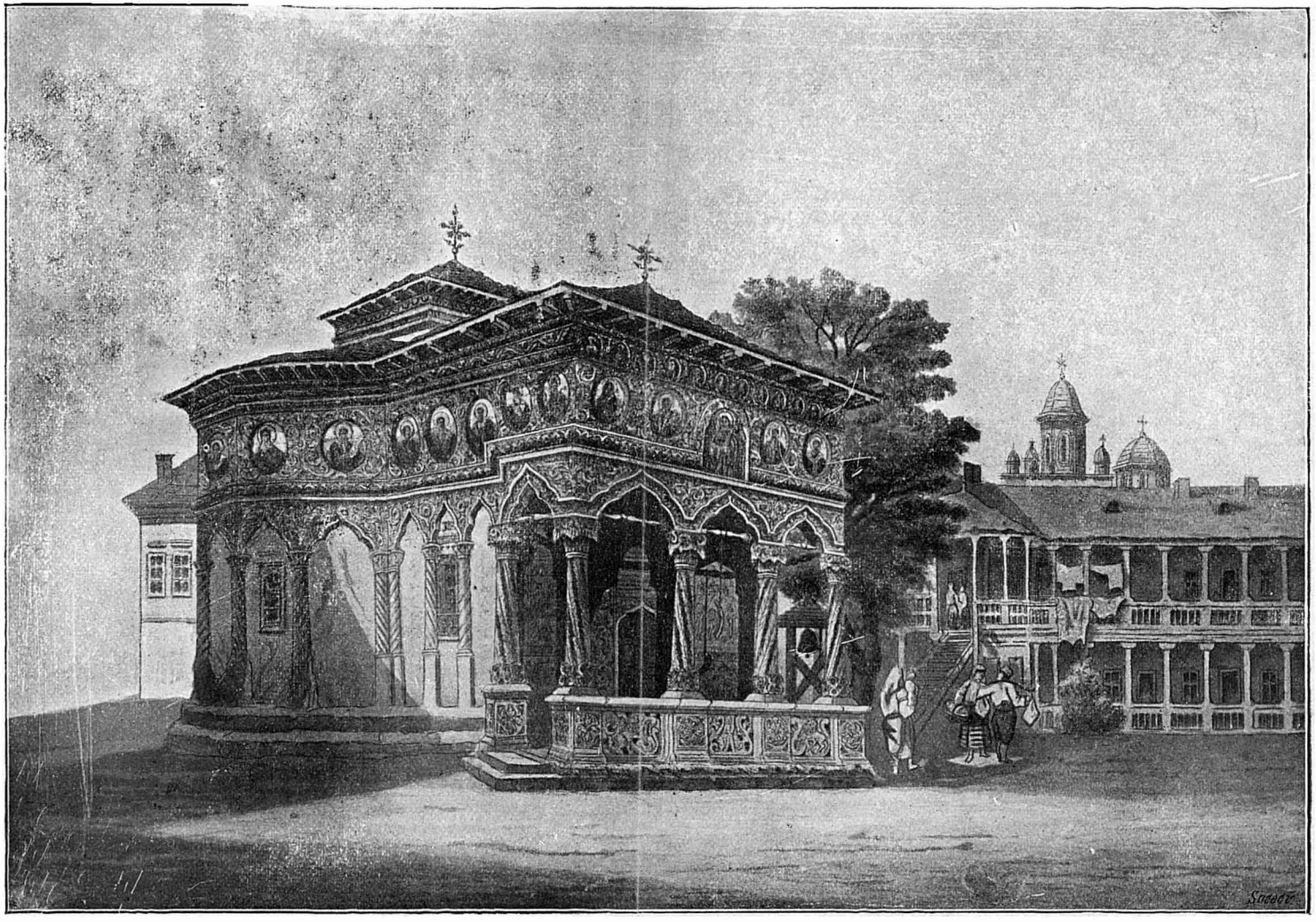

Biserica Stavropoleos (după Gion *Istoria Bucureștilor*).

www.dacoromanica.ro

artă munteană, place, dar nu uimeşte: orîce se află intr'însa este şi aiurea, măcar aşa, dacă nu mai bine.

Cu aceasta, viaţa arteĭ româneştĭ în acestălalt principat se încheie. Mai departe nu se mai iscodeşte nicĭ măcar un stil modern, ca acela din Moldova, ci unii vor imita crucea cu pridvorul pe stîlpĭ şi un singur turn, iar alţiĭ vor culege din formele bisericilor greceştĭ. Slăbiciunea materialelor făcu să nu se poată face turnul decît din lemn, pe care-l acopere urîta tinichea văpsită vînăt. Cutremurul de la 1802, arătînd primejdia ce ameninţă părţile mai înnalte ale clădirilor, ajută din parte-ĭ la această datină, care ar trebui cît mai iute desfiinţată.

*

Înnaintaşiĭ noştri, «barbariĭ», muncind sute de anĭ şi pe acest teren, ni-aŭ lăsat aceste comorĭ. Noĭ, cari nu mai putem urmà o tradiţie de artá proprie, trebuie să ni păstrăm măcar moştenirea. Cine ar putea zice că ni facem datoria? Uneorĭ lăsăm să cadă, alte orĭ reparăm, — de cele mai multe orĭ însă aşa, încît ruinăm şi frumuseţa clădiriĭ şi vistieria ţeriĭ.

www.dacoromanica.ro

II.

IDEILE CONDUCĂTOARE DIN VIAȚA POPORULUĬ ROMĂNESC

www.dacoromanica.ro

Ideile conducătoare din viața poporului românesc.

Popoarele foarte înnapoiate sînt ca oamenii cari trăiesc fără conștiință: ele n'au nevoie de o ideie care să le îndrepte, să le lumineze și să le ducă la o țintă vrednică, pentru binele lor și pentru binele omenirii. Ca și acei oameni fără noroc sau vrednici de milă, fiindcă nu știu să-și întrebuințeze norocul, ele trăiesc de azi până mîni. Nimic nu leagă pe om de vecinii săi decît interesul de hrană sau de petrecere, nimic nu leagă o generație cu altă generație; la stîngerea fiecăreia dintre dînsele rămîne numai o moștenire de lucruri, și nu una de amintiri frumoase sau de înnălțătoare gînduri. Sufletul comun se naște numai în fața unei primejdii de nimicire, și el nu e atunci alt ceva decît instinctul firesc de a se păstra pe sine, pe care-l au și dobitoacele, în deosebi ori în turmă.

Și în unele popoare îmbătrînite, scăzute ca

www.dacoromanica.ro

însușiri, apropiate de peire, se vede de către cugetători, cu o îndreptățită grijă, slăbirea și stîngerea ideilor conducătoare. Atunci interesul stăpînește iarăși singur, ca în timpurile cînd oameni din același sînge, trăind pe aceleași locuri, se sfășiau pentru pradă, sau pentru cîștigarea unei plăceri, sau pentru pofta de a fi unul mai mare decît ceilalți. Ideile conducătoare au darul sfînt de a apropia și a înfrăți pe oameni, mai presus de orice deosebiri de fire, de situație, de bogăție, de vrîstă: ele se poate zice că fac parte din viața religioasă a popoarelor, și sînt adecă acea religie, ce are de preoți pe cei mai mari, mai buni și mai luminați oameni din fiecare generație. Pe cînd, din potrivă, interesul e pizmătăreț și gîlcevitor: el desparte un popor în clase care se vrăjmășesc și în aceste clase chiar, dintre care nu e om care să nu urmărească mai multă putere și plăcere decît ceilalți, egoismul cel rău, iubirea pătimașă de sine și numai de sine, scapă din lanțurile cuviinții și datinilor bune și se răpède sălbatec asupra bunurilor lumii. În acest fel, societatea se face vijelioasă, veșnic turburată, neliniștită la lucrul ei, lipsită de siguranță în păstrarea roadelor lui și împiedecată în cugetarea mai înaltă. Oamenii se simt tot mai departe unul de

www.dacoromanica.ro

altul, legăturile ce sînt siliți să încheie, nu mai sînt decît falșe și trecătoare. La urmă, un popor bine întemeiat, încălzit de iubirea între ai săi, disciplinat și viteaz sfarmă lesne pe cel care ajunsese lipsit de ideĭ conducătoare, îl robește și-i iea locul în rostul lumiĭ.

În maturitatea lor sănătoasă însă, toate popoarele îșĭ aŭ ideile conducătoare, cu atît mai dătătoare de izbîndă și fericire, cu cît pătrund mai adînc și cuprind pe mai mulți dintre frații de neam și de țară. Le-am avut și noĭ, ca și popoarele celelalte ce s'aŭ împărtășit de cultură. Le putem urmări din cele mai vechi timpuri asupra cărora ni s'aŭ păstrat știri, pănă astăzi. Le-am primit de la părinți ca luminoase pietre scumpe îmbrăcate în aurul curat al jertfelor, și sîntem datori a le lăsa urmașilor fără lipsă și neacoperite de ceața neîngrijiriĭ. Cu cît ele aŭ strălucit mai tare, cu atîta am rătăcit mai puțin, am întîmpinat mai puține primejdii, am ajuns mai răpede și mai sigur pe drumurile grele prin care trece, bătută prin multe feluri de furtuni și pîndită de multe feluri de peire, viața oamenilor. Cînd lumina lor a slăbit prin vina noastră, mulți dintre noĭ aŭ rămas în urmă, s'aŭ rătăcit pe alte plaiuri, saŭ căzură în mîna hoților străini, cari se ațineaŭ în cale. Așa am ajuns să nu mai

www.dacoromanica.ro

avem astăzĭ nicĭ Bucovina, nicĭ Basarabia, şi numaĭ cel maĭ mare şi maĭ neaşteptat dintre noroace a făcut să nu pierdem pentru totdeauna frumoasa ţară a Jiiuluĭ, de la Severin pănă la Rîmnic, pe care douăzecĭ şi unul de anĭ (1718-39) aŭ avut-o în mînă Austriacĭ. În acele timpurĭ neamul nostru s'a strecurat tăcut şi înfiorat de grijĭ, ca într'o noapte grea fără lumină din cerurĭ: nu s'a cîntat atuncĭ, nu s'a vorbit, nu s'a scris decît arare orĭ, icĭ şi colo, fără încredere şi avînt. Ca plumbul a apăsat asupra noastră grija pasuluĭ ce va trebui făcut înnainte prin acel întunerec negru ca moartea.

Şi, dacă ne-am înnălţat iarăşĭ, dacă am putut păstra ce maĭ rămăsese din fiinţa noastră, dacă am simţit iarăşĭ supt picioarele noastre obosite calea cea bună şi ne-am întremat mergînd pe dînsa, şi ne-am întors la veselia siguranţiĭ, şi cîntecele, îndemnurile, cuvintele de nădejde s'aŭ ridicat iarăşĭ tot maĭ limpezĭ, maĭ puternice, maĭ dese din mulţimea călătoare, al căreĭ drum de veacurĭ nu se poate opri; dacă de la o vreme ne-am gîndit şi la ceĭ pierduţĭ, cercetînd despre dînşiĭ, descoperindu-ĭ în depărtărĭ şi încercîndu-ne a-ĭ mîntui dintre duşmanĭ, — aceasta se datoreşte numaĭ iviriĭ din noŭ a ideiĭ conducătoare. Cîte unul din

www.dacoromanica.ro

drumeții nenorociți a găsit unde era piatra cea scumpă, a curățit-o, și mîna lui a ridicat-o cu evlavie și iubire sus de-asupra milioanelor de capete nenorocite.

Alături de adevăratele idei conducătoare sînt altele care prin viclenia sau nepricepe. rea unora încearcă să li iea locul. Ele sînt mai rele decît chiar întunerecul, care poate opri pe loc și duce la măsuri de siguranță. Lumina falsă e însă ca focurile nesigure care flutură de-asupra mlaștinilor ce înnecă. Am avut și noi astfel de luceferi ai rătăciriĭ și pierzării, și cît rău ni-au făcut nu se poate spune. Mai rău făcătoare s'au arătat acele idei greșite care se păreau mai asemeni cu cele bune, ce mîngîiaseră și călăuziseră. Și ceia ce e mai rău, e că le avem și astăzi. Clase întregi de oameni obișnuiți, cîte un cugetător chiar, cîte un cîntăreț, se îndreaptă după ele și nu văd spre ce adîncimi grozave se duc sau vreau să ducă pe alții. Și pentru a li arăta zădărnicia, se spun cele ce urmează. Din întreaga noastră viață de șese sute de ani în aceiași cultură și în aceleași forme generale de Stat se va desface și mai bine adevărul și greșelile se vor înfățișa cu atît mai neîndreptățite și vrednice de toată osînda oamenilor luminați, cuminți și iubitori de țară.

www.dacoromanica.ro

I.

Întâia noastră ideia conducătoare a fost ideia creştină. Cum s'a ridicat ea la această înnălţime şi la această chemare, se înţelege lesne.

Ceĭ maĭ depărtaţĭ strămoşĭ aĭ noştri, neamurile traco-ilirice, din Carpaţĭ şi Balcanĭ, eraŭ în adevăr păgînĭ. Dar cînd Roma luĭ Traian a strămutat între dînşiĭ coloniştiĭ eĭ, luaţĭ din toată Împărăţia, cîţĭva dintre aceştia aŭ trebuit să fie creştinĭ. Cît de puţinĭ să fi fost, eĭ aŭ trebuit să învingă aicĭ ca şi în alte părţĭ, căcĭ legea creştină avea în sine însuşirile ce asigură biruinţa : adecă, înnainte de toate, cea maĭ mare iubire de oamenĭ. Cînd Împăraţiĭ din veacul al IV-lea aŭ fost şi eĭ creştinĭ, se mîntuise cu păgînismul cel vechiŭ, din care aŭ rămas numaĭ unele serbătorĭ şi datine, al căror rost nicĭ nu maĭ sîntem în stare a-l lămuri cum trebuie.

De acolo înnainte, lumea romană a Răsăritului, căreia i s'a zis în curînd lumea bizantină, a trăit în creştinism şi *pentru creştinism*. Lucrul de căpetenie a fost dogma credinţiĭ, cele maĭ marĭ adunărĭ, soboarele, cele maĭ puternice partide, acelea ce se alcătuiseră pentru un punct de ortodoxie, tăl-

www.dacoromanica.ro

măcit de unii într'un fel și în alt fel de alții; dacă patriarchul nu s'a ridicat așa de sus încît să ajungă un Papă al Răsăritului, cuvîntul e că Împăratul el însuși s'a făcut în parte un patriarch, purtînd odăjdii, presidînd sinoade, hotărînd lucrurile dezbătute. Locuitorii Împărăției nu au mai fost mîndri că erau «cetățeni romani», ci au fost împăcați cu gîndul că sînt adevărați fii drept-credincioși ai Bisericii lui Hristos. Legea civilă, legătura de căpetenie a trecutului roman, a rămas tot mai mult în umbră; acum legea e religia, cum mărturisește și limba noastră. Dușmanul n'a mai fost dușmanul Statului, al stăpînitorului, ci dușmanul Bisericii, al lui Hristos răstignit pe cruce. Literatura au fost cîntările bisericești, laudele sfinților, oratoria, predicele, filosofia, dezbaterile dogmatice; abia cîte o cronică a mai trăit pe lîngă dînsele, păstrînd și știința întîmplărilor de la Curte, pe lîngă cunoașterea luptei necurmate, înnăuntru și în afară, pentru ortodoxie. Așa au trăit o mie de ani Grecii din Împărăție. De la dînșii s'au deprins a trăi astfel cu sufletul Slavii: Sîrbi și Bulgari. De la aceștia toți, am luat și noi ca ideie conducătoare: totul pentru Hristos. Orice am făcut până după anul 1650 și-a căutat îndreptățirea numai în le-

www.dacoromanica.ro

gea creștină, în iubirea pentru dînsa, în jertfele pe care ea le cere.

Toată vremea noastră cea mai glorioasă, aceia în care fruntea Domnilor romîni a stat neatîrnată supt cunună de aur, aceia în care s'a alcătuit și Domnia Țerii-Românești și a Moldovei, în care s'au cîștigat biruințile cele mai desăvîrșite și mai roditoare, pentru care să fi curs sîngele neamului acestuia, anii de la 1300 pănă la 1500, cei două sute de ani ai tinereții viteze, au trăit «supt acest semn».

Trebuie să se ție în samă că această ideie creștină nu era strîns mărginită la ortodoxie. Poporul numia, în adevăr, pe catolici «letini spurcați» și n'ar fi mîncat măcar din blidul lor. Neținerea posturilor de către catolici, felul lor deosebit de a-și face cruce, împărtășenia cu azimă și fără vin, sfinții ciopliți ca idolii, cîntările latinești, toate acestea umpleau de dezgust și spaimă pe țeranii deprinși de veacuri în credința Răsăritului. Pănă și un om cu așa de multă învățătură ca Miron Costin scrie cu adîncă durere de inimă despre catolicul din Croația Gașpar Gratiani, ajuns prin anii 1620 Domn al Moldovei: «Acest Gașpar-Vodă nici-odată post nu au avut; ce, pre ascuns, în toate posturile mînca carne». Cînd, după înfrîn-

www.dacoromanica.ro

gerea Polonilor, pe cari Gaşpar îi ridicase, pentru «creştinătate», împotriva Turcilor, doi dintre boierii săi îl uciseră, de mult nu mai cuteza un boier să apropie mînă ucigaşă de unsul lui Dumnezeŭ, dar ceia ce nu se putea face împotriva unui Domn al ţerii, păstrător al datinei posturilor, se putea face împotriva «Frîncului» pîngăritor de lege; ca pe un Frînc l-aŭ îngropat oamenii din împrejurimi în biserica «Letinilor», a Ungurilor din Trotuş.

Cu cinzeci de ani înnainte, Moldova mai avuse un Domn de altă lege, pe Iacob Vasilic *Heraclidul*, ce se numia Ioan-Vodă şi căruia ţara-i zicea «Despot». Acesta era un Grec din insule, dar apucase a trece la luteranism şi adusese în ţară pe episcopul socinian Lusinski, pentru care făcu biserica cea frumoasă din Cotnari, care se surpă astăzi în rîpă, fără îngrijirea nimănui. Nici el însă n'a cutezat să se înfăţişeze ca Domn de altă lege, ci a primit coroana din mîna episcopului ţerii, la Iaşi, în biserica Sf. Nicolae cel domnesc, clădită de Ştefan-cel-Mare, al cărui chip mîndru a privit de pe părete aceasta parodie ce se săvîrşia după o jumătate de veac numai de la moartea lui. Şi el a stat la orice prilej de serbătoare în biserica noastră. Însă lumea-l bănuia că

www.dacoromanica.ro

nu și-a părăsit eresul, și Ureche scrie, în veacul al XVII-lea, după amintirile ce trăiaŭ încă despre Despot: «Se arăta blînd si tuturor cuvios și aeve creștin derept, iară la la taină eretic, și avea sfetnicĭ de aĭ săĭ, de o lege cu dînsul; maĭ apoĭ și-aŭ ivit și necredința sa». Moartea luĭ după cîteva vorbe de înfruntare din partea căpeteniеĭ boierilor răsculațĭ, uciderea luĭ fără milă și fără sfială, căcĭ până atuncĭ Domniĭ fuseseră dațĭ morțiĭ pe ascuns, iar nu în vileag, înnaintea oștilor, de mîna unuĭ calăŭ tatar, se lămurește prin pata eresuluĭ ce stătea pe fruntea usurpatoruluĭ. Se spune că el ar fi luat și policandrul de argint al mănăstiriĭ celeĭ nouă de la Slatina, în munțiĭ Suceveĭ, și de aceia nimenĭ nu s'a gîndit să-ĭ facă îngroparea cuviincioasă, de care se împărtășiseră până atuncĭ și Domniĭ periță de moarte silnică.

E adevărat, că maĭ toțĭ Domniĭ aŭ îngăduit un cler catolic, ba chiar aŭ primit cu cinste la Curtea lor pe episcopul de această confesie, căruia i se zicea în Moldova, unde el a rămas maĭ multă vreme, «piscup» (aĭ noștrĭ eraŭ *Vlădicĭ*, pentru popor ca și pentru cărturarĭ). Lațco-Vodă al Moldoveĭ a îngăduit intemeiarea în tîrgul Siretiŭ a uneĭ episcopiĭ catolice, care n'a ținut multă vreme, ci episcopiĭ eĭ aŭ rămas în Polonia. Și Laico

www.dacoromanica.ro

saŭ Vladislav al Țerii-Românești, de pe aceiași vreme, s'a înfățișat ca fiŭ ascultător al Bisericii romane și a făcut jurăminte pe numele sfinților catolici. Vlad Țepeș, luînd o rudă catolică a luĭ Mateiaș Corvinul, a făcut profesie de catolicism, și fiul săŭ Mihnea a fost bănuit că ar fi «căzut în eresul huliriĭ Duhuluĭ Sfînt»; de aceia l-aŭ și gonit maĭ cu învierșunare boierĭ, pe cariĭ împuținase prin măcel. Alexandru Vodă, fiul luĭ Mircea, fiŭ al acestuia Mihnea, a dăruit la Roma un epitaf (aier), cusut cu aur și mătăsurĭ după obiceiul răsăritean. Petru Cercel era socotit de Iesuiții cari lucraŭ și în Ardeal și în Polonia, ca un agent potrivit pentru scopurile lor de convertire. Petru Șchiopul, Domn al Moldoveĭ, în acest timp, s'a plecat înaintea adevăruluĭ roman și, pe cînd stătea în pribegie la Nemți, el vorbia într'una de dorința ce are de a merge să sărute piciorul Sf. Părinte. Mitropolitul Gheorghe Movilă căzu și el în «eresul» luĭ Mihnea cu privire la purcederea Duhuluĭ Sfînt, primind vestitul adaos la Crez: *filioque*. Tot atuncĭ trecuseră la catolicĭ Mitropolitul Moldoveĭ, Anastasie, și Grigore episcopul de Roman, — amîndoĭ Vlădicĭ cari-șĭ pierduseră cîrja. Atîția pretendenți se daŭ drept buni catolici. Decĭ până pe la 1600

www.dacoromanica.ro

se văd adese ori înnaintări ale Bisericii romane pe pământul nostru.

Dar trecerile acestea la catolicism saŭ sprijinirea de către Domnĭ a acesteĭ religiĭ sînt maĭ mult de natură diplomatică. Lațco e îngropat în biserica ortodoxă a Rădăuților, și nu e nicĭ-o dovadă că Laico ar fi fost dus după moarte la vre-o biserică a catolicilor. Se arată la Snagov locul de odihnă a luĭ Țepeș. Dacă Mihnea-cel-Răŭ ar fi murit în țară, în loc să fie ucis în Sibiiul-catolic de la începutul secoluluĭ al XVI-lea, el ar fi fost așezat lîngă tatăl săŭ. Alexandru-Vodă a fost înmormîntat la biserica luĭ, ortodoxă, din Bucureștĭ. Pretendenții eraŭ de legea acelor pe lîngă cari cerșiaŭ. Iar Mitropolitul «catolic» Movilă a clădit mănăstirea Sucevițeĭ, și nu s'a deosebit prin nimic, în toată păstoria luĭ, de ceĭ ce stătuseră înnainte de dînsul.

Decĭ temeiul era ortodoxia. Maĭ presus de dînsa plutia însă în mintea tuturora, fără deosebire, ideia mariĭ comunități a creștinilor, cari se pot înțelege, cu toată deosebirea de confesie și de rit, și aŭ datoria să se sfătuiască și să se ajute. Această ideie fusese impusă de primejdia uneĭ cuceriri a tuturora din partea Turcilor. Aceștia se înfățișaŭ în ochiĭ Domnilor și boierilor noștrĭ așa

www.dacoromanica.ro

de îngrozitor, nu numai pentru dorința lor de a cotropi, pentru cruzimea și lăcomia lor, ci și pentru că, fiind păgîni, ei tăgăduiau adevărul adus pe lume de Hristos și strigat de pe înnălțimea crucii sîngerate, pentru că ei amenințau necurmat nimicirea legii creștine. Turcii și prietenii, ocrotiții lor, aceia sînt dușmanii omului care trăiește în acest timp potrivit cu idealul, cu cerințele morale ale timpului său.

Boierul Vlad, care se ridică la Domnie împotriva lui Mircea-cel-Bătrîn, cu ajutorul Turcilor, cade în curînd, fiindcă cine ar fi putut sprijini cu inima neîndoită pe omul păginilor? Ceva mai tîrziu, Radu Pleșuvul, Domnul Turcilor, e învins de fratele său Dan, Domnul sprijinit de creștinii din Ungaria. Alexandru-Aldea se crede dator a lămuri pe toți că numai «frica» l-a făcut să se supuie Turcilor. O înțelegere cu aceștia aduce moartea lui Vlad Dracul. Țepeș se apără și el odată, că numai pentru că e slab a fost silit să părăsească pe creștini, dar pe urmă cu ce bucurie vestește el că a început lupta cu dînșii pentru «țerișoara» lui, iar, nu mai puțin, «pentru toată țara creștinilor dreptcredincioși»! Petru Aron al Moldovei se sfătuiește cu toată țara, pentru a se putea dezvinovăți, oricînd, înnainte de a da bir Tur-

www.dacoromanica.ro

cilor. De la început, Ştefan-cel-Mare se înfăţişează ca al doilea «luptător pentru creştinătate», după moartea celuĭlalt mare Romîn şi mare creştin al veaculuĭ al XV-lea, Ioan Corvinul, căruia aĭ noştri i-aŭ zis totdeauna *Iancu-Vodă*. Pe Domniĭ muntenĭ, Radu-cel-Frumos, ceĭ doĭ Basarabĭ, Vlad Călugărul, el îĭ desprețuieşte ca făpturĭ ale Turcilor. După biruința cea maĭ mare a vieţiĭ sale, cea de la Podul Înnalt, în 1475, Ştefan încheie astfel vestea de biruință pe care o trimese la toţĭ domniĭ creştinĭ aĭ lumiĭ: «Cînd am văzut noĭ oastea cea mare, ne-am sculat vitejeşte cu trupul şi armele noastre, şi li am stătut împotrivă, şi, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ celuĭ atotputernic i-am învins strașnic pe aceĭ duşmanĭ aĭ noştri şi aĭ creştinătăţiĭ întregĭ, şi i-am prăpădit, şi i-am călcat în picioare». Soliĭ biruitoruluĭ pentru crucea răsăriteană merg prin oraşele în care se înnalță de-asupra bisericilor crucea latină, care nu i se pare luĭ, ca Bizantinilor din 1453, un semn de jignire şi de duşmănie. Gîndul din urmă al luĭ Ştefan e să primească din noŭ, împreună cu Apusul întreg, unit pentru credință, lupta cu Turciĭ, duşmaniĭ tinereţelor sale, răpitoriĭ cetăţilor sale Chilia şi Cetatea-Albă. Peste un veac aproape, cuvîntul de «creştin» e pe buzele

www.dacoromanica.ro

lui Mihaĭ Viteazul, care scapă pe cîțiva anĭ pămîntul său de robia păgînilor. În țara Moldovenilor, cari uciseseră pe Ștefan Lăcustă, nepotul de fiŭ al luĭ Ștefan-cel-Mare, pentru că-l știaŭ venit de la Turcĭ, îl bănuiaŭ prieten al lor și chiar părtaș de lege cu dînșiĭ, și cari goniseră pe Ilie-Vodă Rareș Turcitul, — Petru Șchiopul părăsește Domnie și țară și fuge în Apus, pentru ca să nu i se turcească băiețelul.

De acum înnainte iubirea de creștinătate începe să maĭ aibă un înțeles. Cine ține la creștinĭ în Țara-Românească înseamnă că dorește cucerirea de către Austriacĭ, iar, în Moldova, prieten al creștinilor saŭ prieten al Polonilor e tot una. Țerile noastre nu maĭ pot sta de sine, și numaĭ puținĭ dintre boierĭ aŭ o minte așa de înțeleaptă și cumpănită, încît să judece că, prin dibăcie și bună socoteală, poate trăi maĭ departe și cel slab, în loc să fugă de supt o ghiară supt alta. Un Miron Costin scrie despre răscoala luĭ Gașpar Gratiani cu Polonĭ: «De lăudat este fiecare Domn să ție de spre partea creștinească, că această țară, căcĭ trăiește în statul său așa până acmù, pentru țerĭ creștinești stă până astăzĭ în rîndurile sale, însă cu înțelepciune, nu fără socoteală

www.dacoromanica.ro

și fără temeiu, ca, în loc de folos țerii, să aducă peire, cum s'au prilejit și în vremile noastre în cîteva rînduri, de adusese a mulți nesocoteala și nebunia mare cumpănă acestui pămînt». Dar, mai tineri, mai focoși, mai ușuratecî decît dînsul, ceî mai mulți dintre boierii amînduror țerilor judecau altfel.

Pe vremea Movileștilor, Moldovenii erau bucuroși de ocrotirea Polonilor, care nu li-a adus nicî-un sprijin, nicî-o creștere în cultură, ci numai un bir mai mult, și multe ruinătoare tulburări pentru Domnie. Tot în această epocă de după Mihai Viteazul, ceî mai inimoși și mai vitejî dintre Munteni se plîngeau că Radu Mihnea, Domnul pus de Turcî, nu e în zădar fiul lui Mihnea Turcitul și că-și ține pe lîngă dînsul o sumă de rude turcești, răcînd țara de batjocură. Să li vie Domn de la Împăratul creștin! Peste cîteva zecî de ani, acești creștini înflăcărați avură bucuria să vadă marea înrîurire pe care Ardealul o avu asupra țerilor noastre pănă prin 1660.

De aicî înnainte, iarăși creștinii, spre cari se înnalță nădejdile, sînt cuceritorii ce se așteaptă. Creștinătate și neatîrnare se înlătură una pe alta: a fi cu creștinii înseamnă a fi supt creștini. Grigore Ghica, iubitor de

www.dacoromanica.ro

creștinĭ, trădează și față de Imperialĭ și față de Polonĭ; el se face a trece la catolicism și numește Leopold, după Împăratul, pe un fiu al său născut în Imperiu, dar la urmă el nemerește totdeauna la Constantinopol, unde i s'a și sfârșit viața. Ștefan Petriceicu, boier încă tînăr, bun, dar cam slăbuț de minte, face tot așa, însă din tabăra Polonilor el, maĭ puțin dibaciŭ și maĭ cinstit, nu maĭ nemeri drumul la Țarigrad, ci, după 1683—1684, cînd se ivește pentru ultima oară ca Domn trecător prin voia Polonilor, el trăiește în întunerec, ca o jertfă a ideiĭ creștine. Și alțiĭ dintre Moldovenĭ, Hîncul, Durac, cari se ridicară împotriva luĭ Duca-Vodă, Hîjdău, Drăguțescul, visează tot cucerirea polonă. Miron Costin și alțiĭ se ascund în Polonia, cum se ascunsese odată un Nistor Ureche, și acolo Miron, ca un cărturar, scrie Polonilor în versurĭ și in prosă, arătîndu-li în chip ispititor prețul ce ar avea pentru dînșiĭ Moldova; el pune odată în scris și condițiile în care boieriĭ moldovenĭ ar fi bucuroșĭ să se supuie regeluĭ. Cînd Polonĭ atacă la rîndul lor pe Turcĭ, Sobieski găsește în amîndouă năvălirile sale în Moldova, la 1686 și la 1691, oamenĭ bucuroșĭ că pot să primească în țara lor Craiŭ creștin. Moldova-de-sus rămîne în stăpînire po-

www.dacoromanica.ro

lonă, și toată mazilimea tînără, precum și mulți dintre boierii de aceiași vrîstă, aleargă cu bucurie supt steagurile «rohmiștrilor» și «horanjilor» regali. Cel mai mare viteaz din toată Moldova, Turculeț, slujește la Poloni.

Pe atunci, Șerban Cantacuzino, Domnul muntean, intră în înțelegere cu Nemții, ca să li închine țara și, dacă ei ar fi cerut mai puțin și ar fi vrut să dea mai mult, se ajungea la o învoială. De pe la 1690 înnainte apoi, și Moldovenii și Munteni încep a cerca lucrurile la Moscova, unde se ridica o mare putere creștină, cu un alt Împărat.

Acesta e însă ortodox, și acum începe o a treia perioadă în desfășurarea ideii creștine. Ea se preface în *ideie ortodoxă*.

Chiar după ce Petru-cel-Mare, Țarul rusesc, se opri la Iași (1711), în calea care socotia el că se va opri numai la Constantinopol și care fu întreruptă de înfrîngerea de la Stănilești, ochii Romînilor mai căutară un timp cu încredere pe Austriaci. În tot timpul Domniei lui Brîncoveanu, aceștia își păstrează prietenii lor în Țara-Românească. La începutul unui nou război cu Turcii, o partidă munteană li dă în mînă pe Domnul fanariot, *turcesc*, Nicolae Ma-

www.dacoromanica.ro

vrocordat; ei se bucură din toată inima cînd Austria păstrează măcar Oltenia, unde cîrmui un timp ca Ban căpetenia partidei, Gheorghe, fiul lui Șerban Cantacuzino. Dar administrația cea nouă a Olteniei nemulțămi pe toată lumea, mai ales pentru că nu ținea în samă datinile și exploata țara fără cruțare, pentru Vistieria împărătească. În Moldova Vasile Ceaurul încercă să pregătească lui Mihai Racoviță soarta lui Mavrocordat, însă nu izbuti. În 1739, Oltenia fu dată înapoi în mînile Domnului de la București. De atunci Austriacii și-au pierdut însușirea de represintanți ai ideii creștine, rămîind numai cu aceia de cuceritori. Și ei se îngrijiră a dovedi aceasta, răsluind, în toate formele diplomatice, Bucovina noastră, cu Suceava și Putna, Scaunul și mormîntul lui Ștefan-cel-Mare, la 1775. Ei mai veniră odată la 1788-91: Domnul moldovean, Alexandru Ipsilanti, se lăsă prins de dînșii, iar unii boieri munteni îi chemară în țara lor. Între aceștia era și poetul Văcărescu. Dar la plecarea lor, în 1791, nimeni nu li-a plîns pe urmă. Se știe că, pe timpul războiului Crimeii, am mai avut, în amîndouă țerile, o administrație militară austriacă, dar bucurie pentru dînsa n'a mai avut, data aceasta, chiar nimeni.

www.dacoromanica.ro

Dragostea pentru Ruși a ținut mai mult, de hatîrul ortodoxiei lor, care încălzia de o potrivă pe țeran, pe cleric,—mai ales pe cleric, care era bucuros să iasă înnaintea străinului pentru a-i stropi cu aghiazmă mondirul și a întinde crucea păcii buzelor din cari ieșia urletul lăcomiei flămînde — și pe boier. Ea se întinde de la 1711 pănă la 1830,—vre-o sută de ani.

În 1711, purtarea Rușilor fusese cuviincioasă, de la Împărat pănă la cel din urmă ostaș. Rușii pierdură însă mult prin neizbîndă, așa de mult, încît pănă și Țarul era să fie prins de Turci. A doua oară, în 1739, a fost, din potrivă, în Moldova — căci mai departe n'au trecut oștile, jaful cel mai strașnic din partea tuturora. La 1769-74, Rușii au stat în amîndouă țerile șese ani, luînd provisii, ostași, daruri, petrecînd cu boierimea, și la urmă ei lăsară pe Austriaci a lua Bucovina. În 1788-92 — al patrulea războiu — ei caută a pune în fruntea amînduror țerilor pe Potemchin, amantul disgrațiat al Țarinei Ecaterina a II-a. Dar nu pentru Potemchin-Vodă se jertfia toată lumea la noi! În 1806-12, apostolii și arhanghelii ortodoxiei ne anexară formal și, siliți să-și părăsească prada, ei plecară cu Basarabia în gură. Nu pentru aceasta se jertfise încă odată toată Romînimea

www.dacoromanica.ro

de la Dunăre! În 1828-34, ei striviră țeră-nimea noastră, puind-o să tragă carele ca boii și lăsîndu-i, după cuvîntul uneia din căpeteniile oștilor împărătești, «numai ochii ca să plîngă»; pe boieri îi struniră și umiliră în tot felul, zvîrlindu-li în aier prin cizma lui Joltuhin ișlicul, semnul boieriei. Nu pentru aceasta sîngeraserăm iarăși! În 1853, Rușii pătrunseră din nou peste Prut ca să rămîie, și numai Europa, unită în potriva lor, îi aruncă înnapoi, învingîndu-i în Crimeia; ea ni dădu înnapoi Ținuturile de jos ale Basarabiei. În 1877 am scăpat țără îndoială la Plevna pe marele-duce Nicolae de soarta generalului Curopatchin, iar ca mulțămită ni se smulse și acea zdreanță băsărăbeană,— lucru ne mai pomenit în analele aliațelor dintre State.

Ideia creștină în ultima ei formă, ortodoxă, murise pentru veci i vecilor, și în mintea bătrînului celui mai evlavios.

II.

În veacul al XV-lea mai ales, Europa apuseană începu să vadă ceva în afară de hotarele impuse de religie. În cugetarea, simțirea și arta lumii vechi, ea descoperi o bogăție, o frumuseță și un folos care-i fu

www.dacoromanica.ro

seseră ascunse până atunci. Cercetări se începură cu privire la acest trecut așa de îndepărtat, limbile clasice fură studiate pretutindeni, în toate ramurile vieții sufletești a popoarelor nouă se imită cu străduință anticitatea.

Mișcarea aceasta, care se dovedi neasămănat de roditoare și aduse cu dînsa altă literatură, altă artă, la urmă chiar, altă știință și un fel de filosofie necunoscut până atunci, se putea întinde în Răsărit numai acolo unde limba latină mai ales era bine cunoscută, ca una ce fusese de la început limba Bisericii și a Statului. Deci, Ungaria și Polonia, spre marea lor fericire, se împărtășiră de Renaștere, noi însă, cari întrebuințam limba slavonă în dregătorii și în slujba dumnezeiască, nu. Am păstrat încă vre-o sută de ani o literatură săracă, mărginită la operele curat religioase, și, acestea neputînd fi originale, la traduceri mai mult sau mai puțin bine făcute.

Încă o urmare a Renașterii era aceia că viața romană, mult mai bine cunoscută decît cea grecească, era admirată și imitată în tot felul. Numele italiene, germane, franceze, ungurești chiar și polone, se prefăceau așa încît să sune latinește; localitățile geografice erau preschimbate în același sens.

www.dacoromanica.ro

Toți căutaŭ să-și puie în legătură începuturile țerii și neamului cu vremile strălucite ale Romanilor saŭ ale Grecilor. Pănă și Turcii ieșiră coborîtorĭ aĭ luĭ Teucer din Eneida luĭ Vergiliu, și nu li se maĭ zise altfel decît *Teucri;* Francesiĭ, urmași aĭ Francilor, ar fi avut de strămoș pe un Francus; Secuiĭ din Ardeal eraŭ *Seculi, Siculi*, decĭ Sicilianĭ. Și cam tot de astea.

Unii feciorĭ de boierĭ pribegĭ învățaŭ însă în Polonia, pe cărțĭ latinești care vorbiaŭ înnainte de toate despre Roma. Eĭ aŭ trebuit, firește, să facă apropierea între numele de «Rumîn», între limba «rumînească» și, Romanĭ; asămănarea de limbă li se impuse încă de la început. Pe atuncĭ nu se putea face deosebire între originea poporului și originea limbiĭ. Limba era învederat venită din cea latinească; noi cu toțiĭ nu puteam fi decît Latinĭ. Și astfel de odată se ridică perdeaua greoaie de despreț, de sărăcie și umilință care ne acoperia. Aureola Romeĭ încunjura fruntea țeranuluĭ robit, a boierimiĭ supusă tuturor poftelor turcești. Orĭ ce-am fi ajuns să fim, era ceva așa de mare să avem o obîrșie romană!

Înnainte de orĭce altă sarcină, această obîrșie trebuia luminată. Și pentru noĭ, dar maĭ ales pentru aceĭ străinĭ cari se deprin-

www.dacoromanica.ro

seseră prea mult a vorbi despre «barbaria» *Valahilor*.

Încă de pe vremea lui Vasile Lupu, Grigore Ureche, ucenic al școlilor latinești din Polonia, scrie: «De la Rîm ne tragem și cu a lor cuvinte ni-i amestecat graiul». Din scriitorul italian Enea Silvia Piccolomini, din veacul al XV-lea, el mai culege știrea că ar fi fost pe aici cîndva un Flaccus, «Hatman rîmlenesc», pe care, firește, Enea Silvio îl crease el, pentru ca să-și lămurească numele de «Valahi». El se oprește însă aici, urmînd apoi cu istorisirea pe românește despre Domnii Moldovei, și numai despre ei.

Miron Costin, din generația care urmează pe a lui Ureche, știe mult mai mult: găsim la el, la un loc cu o mulțime de nelămuriri și greșeli, mai toate elementele trecutului roman. De și scrie numai despre Moldoveni, acest boier inimos și cărturar cuprinde cu privirea în cercetarea celor d'intăiu începuturi și pe ceilalți Romîni — pănă la Aromînii Balcanilor. Pe toți îi hotărește că sînt adevărați Italieni.

Și iată că un om care nu învățase la Poloni, ci în Italia însăși, la Padova, unde mergeau mulți Răsăriteni,— Constantin Stolnicul Cantacuzino, prinde a povesti și el, tot

www.dacoromanica.ro

înnainte de anul 1700, despre Traian și Împărații Romei, ce au domnit și asupra Daciei strămoșești. Mai limpede, mai sigur și mai bogat decît Miron Costin, pe care nu l-a cunoscut, el vorbește despre cea d'intăiu întemeiere în aceste părți, pe care Moldoveanul o numise «descălecatul» saŭ coborîrea și colonisarea cea d'intăiu.

În sfîrșit, spiritul Renașterii e primit de Dimitrie, învățatul fiu al lui Constantin Cantemir, prin lecțiile unui Grec cu știință de latinește și care învățase și el în Italia. Cetind cu sîrguință în tot cursul tinerețelor sale, el fu în stare să scrie după așezarea sa, ca pribeag domnesc, în Rusia cea mai întinsă lucrare despre timpurile vechi ale istoriei noastre, *Hronicul Romîno-Moldo-Vlahilor*. Pentru el nu mai e nici-o îndoială că sîntem Latini, ba încă nimic nu ne-a clintit vre-odată de pe pămîntul cîștigat de legiunile lui Traian.

Acești oameni — la cari se poate adăugi și un harnic întregitor și compilator, Nicolae, fiul lui Miron Costin, — lucrară mai toți deosebi, fără a se cunoaște saŭ a se răzima unul pe altul, pornind toți de la același izvor, studiile zise umanistice, pe care le începuseră oamenii Renașterii.

www.dacoromanica.ro

Cetitorĭ pentru astfel de lucrurĭ erau însă de tot puținĭ pe atuncĭ: cîțiva boierĭ numaĭ. Cetitoriĭ obișnuițĭ, ceva maĭ mulțĭ, cu deosebire preoțĭ, se mulțămiau cu cetirea cărților sfinte. Decĭ niciuna din aceste cronicĭ nu s'a tipărit, și o bucată de vreme ele aŭ fost cu totul uitate.

Pe atuncĭ însă, o parte dintre Romînii din Ardeal trecuseră, după îndemnul Iesuiților, la Biserica Romeĭ, cu care se *uniseră*. Eĭ îșĭ păstrau limba de slujbă, datinile bisericeștĭ, însurătoarea preoților, dar în dogmă erau una cu Roma. Școlile catolice din Sîmbăta-Mare, în Ungaria, din Viena și din cetatea Papilor erau deschise acum învățăceilor romînĭ, cari plecau, cu deplină cunoaștere a limbiĭ latine, din Blaj, reședința nouluĭ episcop unit.

Din Viena și Roma se întoarseră decĭ prin aniĭ 1770-80 treĭ tineri călugărĭ, Samuil Clain, Gheorghe Șincaĭ și Petru Maior, cari n'aveau de loc hotărîrea de a trăi îmbrăcațĭ în rasă la mănăstire. Toțĭ treĭ aveau aceleași gînduri: *să dovedească originea romană,* la cunoașterea căreia ajunseseră înnainte de a fi cetit cronicile moldovenești și muntene. Dar prin cărțile pe care le alcătuiră, eĭ merseră maĭ departe decît aceștia. Literele cirilice obișnuite pănă atuncĭ trebuiau părăsite cu încetul, limba trebuia

www.dacoromanica.ro

să fie scrisă cu litere latine și astfel încît totdeauna să se poată recunoaște cuvîntul latinesc de la început. În sfîrșit, sunetele «străine», vorbele «străine» trebuiaŭ părăsite măcar în scris.

Un alt lucru noŭ e tipărirea acestor cărțĭ. Prin școlĭ bisericești, prin școlĭ de Stat, prin școlile întemeiate dincoace de munțĭ în cursul veaculuĭ al XVIII-lea, de Domniĭ zișĭ «fanarioți», cercul de cetitorĭ se lărgise foarte mult. Pentru toțĭ acești oamenĭ se tipăriră pe rînd două cărțĭ ale luĭ Petru Maior, dintre care una fu confiscată, și «Dicționariul de Buda». Acest dicționariŭ de etimologiĭ, arătînd adecă de unde vine fiecare cuvînt, n'a putut să aibă mare răspîndire. Din potrivă, toată lumea a cetit «Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia», care a avut două ediții în vre-o zece anĭ. Aceasta a fost de acum înnainte *Biblia ideiĭ latine.* Și dascălul Lazăr din Avrig, care a venit în 1817 la noĭ de a întemeiat cea d'intîiŭ școală națională în Bucureștĭ, credea în această Biblie.

Supt înrîurirea acesteĭ mișcărĭ s'aŭ format un număr de tinerĭ din Ardeal, ca Ioan Maiorescu, Papiu Ilarian, August Laurian, Simion Bărnuțiŭ. Întemeiațĭ pe mîndria latină,

www.dacoromanica.ro

ei au făcut mișcarea de la 1848 în Ardeal, pe care aŭ organisat-o după tradițiĭ romane și aŭ descris-o într'o limbă latinisată. Toți aŭ trecut, înnainte saŭ după 1848, dincoace și aŭ stăpînit învățămîntul. Ioan Maiorescu e întemeietorul școlilor craiovene, Laurian al celor din București și apoĭ al școlilor Moldoveĭ întregĭ, Bărnuțiŭ, al școliĭ de drept din Iași. Ceĭ din țară, un Gheorghe Asachi în Moldova, un Ion Rădulescu, zis Eliad, în Țara-Românească, aŭ crezut, cu toată puterea sufletuluĭ lor, în originea latină pe care a și cîntat-o, în versurĭ frumoase, cel d'intîiŭ, care și el învățase la Roma, dar n'aŭ primit ideia prefaceriĭ limbiĭ pe latinește, ba nicĭ chiar scrierea cu singurele litere latine. Eliad e autorul unuĭ sistem de scriere mixt, care a dăinuit cîtva timp și a fost primit și în Moldova.

Astfel se ajunse la aniĭ 1860, cînd acum ființă o Românie unită. Academia Romînă din Bucureștĭ fu înființată. Cea d'intîiŭ grijă trebuia să-ĭ fie formarea limbiĭ literare, ca și cum limba literară n'ar fi fost de mult formată, încă de pe vremea tipăriturilor bisericești, rămîind să se adauge, firește, potrivit cu timpul, neologisme științifice. Laurian și elevul luĭ, Massimu, căpătară grija

www.dacoromanica.ro

dicționariului. El apăru în două volume mari, și stîrni o adîncă uimire. Limba era *curățită*, luîndu-i-se jumătate din cuvintele ei. Celelalte erau cu totul schilodite, ca să li se vadă mai bine originea latină.

Pe atunci se învăța în școli istoria Romînilor a lui Laurian, care începea cu Romul și Remu și dădea anii după fundarea Romei. În Ardeal stăpînia științificește canonicul blăjean Timoteiu Cipariu, care, de și un bun cunoscător al limbii vechi și un înțelegător al desvoltării ei firești, scria într'o ortografie de paradă, și mai mult cu vorbe «strămoșești».

Școala latină n'a putut merge mai departe în ceia ce privește limba. În studiile istorice ea s'a păstrat încă multă vreme, de și slăbită. Iar ceia ce a rămas mai mult din ea, a fost părerea că noi sîntem Latini, că avem spirit latin, că sîntem frați buni cu toți Latinii. De aici urmă neapărat iubirea pentru Franța, sora noastră mai mare: vorbirea limbii ei, imitarea acestei limbi — Eliad însă voià mai bine imitarea limbii italiene —, primirea în românește a oricărui cuvînt franțuzesc, în știință ca și în literatură, hrănirea literaturii românești «începătoare» cu cea francesă, emigrarea la Paris. În latinismul lui Laurian trebuie să se

www.dacoromanica.ro

caute, nu numaĭ originea franco-romînеĭ în care a scris un Mihail Zamfirescu, dar şi a modeĭ literare francese, căreia un Bolintineanu, un Alecsandri chiar i aŭ slujit toată viaţa lor, şi a ideilor politice şi culturale care aŭ domnit zecĭ de anĭ la noĭ; în sfîrşit, şi a tuturor împrumuturilor nesăbuite şi caraghioase pe care «sora maĭ mică» s'a crezut datoare să le facă la «sora maĭ mare».

Primirea exuberantă pregătită la Bucureştĭ studenţilor italienĭ, ovaţiile în mijlocul cărora d. de Gubernatis şi-a făcut intrarea la Bucureştĭ — precum astfel de ovaţiĭ s'aŭ cheltuit şi cu cîte un astfel de om ca «sarul» Péladan saŭ ca d. Léo Claretie, ziarist, *nepotul* unuĭ scriitor bine cunoscut —, visita la Roma a unuĭ grup românesc ce cuprindea toate elementele comiculuĭ, călătoria din urmă, bogată în nemulţămirĭ, care s'a făcut, nu în Italia, ci *prin* Italia pentru a se ajunge la Roma, toate sînt ultime urmărĭ ale curentuluĭ latinist decăzut. El a început decĭ cu Samuil Clain şi s'a mîntuit cu Badea Cîrţan.

Dar, dacă te uiţĭ bine, vezĭ şi alte forme ale aceleiaşĭ direcţiĭ.

În istoria românească, în cugetarea Romînilor despre eĭ înşiĭ, în politica lor a fost,

www.dacoromanica.ro

până în anii nouăzeci, o ciudată ilusie, care ni-a ajutat la multe, dar la mult mai multe ni-a stricat. Ajunsesem a ne crede de o samă cu părinții noștri Romanii și uitasem de mult cît putem într'adevăr. D. Hasdeŭ spunea, într'un curs la Universitate, că de fapt noi sîntem în stăpînirea unui Imperiu; în numele lui Traian, August Laurian afișa pe pereții tuturor școlilor primare ale României o hartă a Daciei de mîne, și poetul Macedonski hotăria că

Roma noastră e 'n Orient:
Constantinopol capitală.

III.

Dar iată că un nou curent se ivise. El se luptă întăiu cu împrejurări foarte grele, oprit în loc de alte curente, amestecat une ori cu ele. Amestecul ajunse la o anumită dată așa de puternic, încît curentul inițial părea pierdut. O altă generație, pornind de la alte considerații, l-a înviat și a representat ideia conducătoare cea bună, atîta timp cît i-au îngăduit puterile. Apoi iarăși s'a părut că biruința se apleacă în partea curentului grandoman, fără conștiință de trecutul, de viitorul, de chemarea noastră, gata a se închina la toți idolii neamului străin.

www.dacoromanica.ro

Apoi el s'a întărit din nou, și el chiamă astăzi la sine pe toți oamenii iubitori de țară și de neam, pe toți oamenii cinstiți și cuminți, pe toți oameni de ispravă.

Să urmărim și dezvoltarea acestei idei conducătoare.

Asachi și Eliad nu trecuseră cu totul în legiunea latiniștilor, dar nici unul, nici altul n'a mai păstrat de la o vreme legăturile cu poporul lor și au ajuns răpede a nu-l mai înțelege și a nu-l mai putea călăuzi. Asachi tipăria reviste cu text frances în fața celui românesc și nu mai răspingea nici-un neologism frances. Eliad profetisa, făcea comentarii ale Bibliei, se asămăna cu Hristos, și îndată prinse a bîigui într'un fel de romîno-italiană pe care n'o mai cetia nimeni.

Alți scriitori, cari față de dînșii erau niște tineri, lucrau însă, mai ales în Moldova, pe o altă temelie. Adevărata cercetare a trecutului o începură, mai în același timp, Munteanul Bălcescu, care trăi puțin, și marele Moldovean Mihail Kogălniceanu. Cronicile, documentele, care erau și *minunate îndreptare de limbă și păstrătoare ale cugetării adevărat românești a trecutului*, ieșiră la iveală. Al. Russo, Vasile Alecsandri scot la lumină poesia poporului. Pornind de la cu-

www.dacoromanica.ro

noștința acestor izvoare, se înjghebă o literatură nouă, care numără, în aceiași generație, și pe cumpătatul și clasicul nuvelist Costachi Negruț (Negruzzi). Într'o generație următoare, se adauge la dînsa Alexandru Odobescu. Dintre și mai tineri, școlari ai Germaniei anilor 1860, întorși în țară, întemeiază «Convorbirile literare». Slavici dă graiu firii țeranului ardelean. Miron Pompiliu tipărește cîntece ardelenești. Gane spune pe înțelesul tuturora povești din Moldova. Ispirescu țese din nou firul basmelor muntene, și minunatul povestitor Creangă înfățișează satul moldovenesc. Alecsandri se alipește la mișcare, dar nu cu totul, păstrînd unele păcate și lipsuri ale trecutului. Însă un tînăr care învățase prin toate țerile românești, în Moldova, la Cernăuți, la Blaj, care stătuse la Viena în mijlocul studenților romîni de pretutindene, care fusese sufletul lui Pascali la București, un tînăr moldovean din pragul Bucovinei, cu multe cunoștinți generale și cu cele mai adînci cunoștinți românești ce se pomenise pănă atunci, Mihail Eminescu, adună în sine toată bogăția de cugetare și simțire a neamului și pe o înnaltă gamă de modernitate cîntă în cel mai frumos graiu românesc. Acel care călăuzise din capul locului mișcarea, d.

www.dacoromanica.ro

T. Maiorescu, recunoscu de la început pe fruntașul literaturii nouă.

«Convorbirile» au avut vre-o douăzeci de ani de strălucire. Apoi revista se strămută în București, și mulți dintre cei mai însemnați colaboratori ai ei intrară în politică, fără a putea face să învingă aici alt spirit. În București terenul rămăsese al altora, iar în Iași după plecarea «Junimii» se instală socialismul «Contemporanului». Generația tînără primi cu cea mai mare bucurie activitatea critică a d-lui Dobrogeanu-Gherea, care îndrepta literatura românească spre ideale care nu sînt și acelea ale poporului românesc. În același timp se ivia, printr'o înțelegere greșită a unor anumite modèle, dar mai ales printr'o adoptare a spiritului bulevardier frances și prin amestecul în literatură al multor Evrei sceptici, o nouă literatură satirică, fără îndreptățire, fără țintă, fără cruțare, ridicîndu-se din noroiul pornografiei numai pentru a mușca prin insulta personală. În jurul unei biete reviste ciudat scrise, se adunaseră tineri ce-și ziceau decadenți, cîntăreți ai ticăloșiilor sociale și ai rătăcirilor bolnave, în care poate cădea simțirea omenească. Glasul limpede al celor trei fruntași noi, armonicul povestitor și pătrunzătorul critic social I.

www.dacoromanica.ro

L. Caragiale, înfloritul stilist, bogat în icoane nouă, Delavrancea și poetul atît de intim și de simplu Vlahuță, nu era ascultat decît în unele cercuri. Revista pe care o căuta mai mult publicul, *Revista Nouă*, a d-lui Hasdeu, nu făcea alegere și nu cerca să determine nimic, în nimic.

Lucrurile s'au schimbat astăzi. Încă odată s'au revărsat asupra scriitorilor comorile trecutului și comorile poporului. Atingerea între Românii din toate părțile s'a făcut zilnică, sinceră, de un mare folos pentru cugetarea lor. Universitățile s'au înnălțat mai sus decît vechiul rol de a pregăti profesori, și vreau să îndrepte viața timpului. Zidurile dintre literatură și ramurile vecine se dărîmă și îngăduie o simțitoare îmbogățire a celei d'intăiu. Trei reviste ale celor mai tineri, «Sămănătorul», «Luceafărul», «Făt-frumos», luptă în acelaș sens, și ele au dat literaturii de astăzi pe un Iosif, un Sadoveanu, un Goga, un Sandu, un Ciocîrlan, un Cerna, un Vilsan.

Și acum mișcarea nu se oprește aici. Toată viața românească e prinsă de dînsa, și, cu toate înpotrivirile de astăzi, ea va izbuti să prefacă tot. Originalitatea ei binefăcătoare stă într'aceia că ea nu născocește, nu adauge

www.dacoromanica.ro

și nu falsifică nimic, dar nu lasă să-i scape din vedere nici-una din însușirile, din putințele de desvoltare ale neamului. Puterile adevărate de astăzi, moștenirea cea bună a trecutului, tot ce are poporul românesc în stăpînirea și la îndămîna sa trebuie a fi întrebuințat. Scopul nu mai e acela de a ne asămăna cu unii saŭ cu alții, de a ne întrece cu Romanii de odinioară saŭ de a ne ținea pe urma Francesilor. Nu voim a fi un Stat modern oarecare, de o precocitate și îndrăzneală care să uimească lumea. Dorințile noastre sînt mult mai modeste, dar mult mai ușoare de tălmăcit în faptă sigură: avînd conștiință de ceia ce sîntem, simțindu-ne Romîni mult mai mult decît coborîtori ai Romanilor și chiar decît cetățeni ai României, voim, în cea mai strînsă legătură cu tot ceia ce a fost sănătos în trecut, să clădim cu mijloace românești civilisația românească pentru toți Romînii.

---

www.dacoromanica.ro

III.

DEZVOLTAREA HOTARULUĬ ȚERIĬ-ROMĂNEȘTĬ ȘI MOLDOVEĬ

www.dacoromanica.ro

Dezvoltarea hotarului Ţerii-Româneşti şi Moldovei.

I.

Ţară-Românească a numit Romînul, şi numeşte încă, tot Ţinutul pe care-l locuieşte el, acela în care-şĭ pune munca de plugar saŭ în lungul şi în largul căruia îşĭ mînă turmele. Acest pămînt putea fi supus în parte, odinioară, Bizantinilor, Bulgarilor, Ungurilor, Tatarilor şi Ruşilor din Haliciŭ, iar astăzĭ Turcilor, Ruşilor, Austriecilor şi Ungurilor,

paese divino per sette destini,
in sette spezzato da sette confini,

«o ţară divină prin şapte ursite
In şapte sfărmate de şapte hotare»,

cum cînta poetul despre alt popor, al săŭ, care a isbutit însă a-şĭ face la loc unitatea naţională şi în forma politică, — dar el rămînea tot «Ţara-Românească».

Pănă pe la anul 1300, această Ţară nu

www.dacoromanica.ro

dăduse încă un Stat. Romînii trăiaŭ numaĭ supt stăpînirea uşoară a cnezilor saŭ juzilor, maĭ sus de cari eraŭ Voevozii. Cîţîva dintre aceĭ aĭ Ţerii-Româneşti: Ioan, Farcaş, Litovoĭ, Seneslaŭ, la dreapta şi la stînga Oltuluĭ, sînt pomeniţi încă înnainte de anul 1250. Se vede din cele spuse în întărirea de către Papă a unuĭ privilegiu regal unguresc pentru cavalerii Ioaniţi, cari eraŭ ispitiţi să se aşeze la noĭ, că pămîntul cnezilor şi voevozilor oltenĭ mergea de la Ţara Haţeguluĭ pănă în Dunăre, şi se pomenesc şi pescăriile de la Celeiŭ şi cetatea Severinuluĭ, — aceasta stăpînită de Ungurĭ. Dincoace de Olt, din potrivă, nu se înseamnă nicĭ-o localitate şi nicĭ-un hotar.

Pe acea vreme Ungurii aveaŭ în mîna lor o parte din pămîntul ce era să fie maĭ tîrziŭ Moldova. Districtele Bacăŭ şi Putna de astăzĭ eraŭ atuncĭ ungureştĭ, avînd locuitorĭ ungurĭ, aduşĭ din Secuime şi din alte părţi, preoţi ungurĭ şi căpeteniĭ ostăşeştĭ pentru regele Ungarieĭ. Capitala acesteĭ provinciĭ era Milcovul, cetate aşezată pe rîul cu acelaşĭ nume, reşedinţă a episcopului catolic.

În părţile de sus ale Prutuluĭ şi Siretiuluĭ se întemeiase ţara *ruseascâ* a Galiţieĭ saŭ a Haliciuluĭ. Pănă departe în jos, cursul acestor rîurĭ era în mîna regilor Rusieĭ-Micĭ saŭ Rusieĭ-Roşiĭ. Cînd regatul rusesc se desfăcu,

www.dacoromanica.ro

cneziĭ, răsăriţĭ pe urma luĭ, stăpîniră nesiguri, potrivit cu vitejia lor şi cu împrejurările timpuluĭ în care trăiaŭ. Supt înrîurirea galiţiană, o sumă de sate se întemeiară, cu acele nume ruseştĭ în - ăuţĭ (corespunzător luĭ - ouţ,- owce), ce se află încă răspîndite peste toată Bucovina, peste judeţele Dorohoiŭ şi Botoşanĭ şi partea de sus a Basarabieĭ.

Şesul de peste Siretiŭ ajunse pe la 1240 în mîna Tatarilor Hordeĭ de aur. Eĭ n'aveaŭ nici-o administraţie a supuşilor lor, ci se mulţămiaŭ a strînge de la dînşiĭ birul şi a primi daruri. În atîrnarea Tatarilor se poate să fi fost şi o bună parte a Ţerii-Româneştĭ, tot şesul adecă: Brăila, Ialomiţa, judeţele celelalte de la Dunăre. Maĭ mult saŭ maĭ puţin neatîrnate, orîcum, scăpate de copleşirea tătărească, eraŭ plaiurile. Cele oltene aveaŭ în fruntea lor juzĭ, dintre cari ceĭ maĭ marĭ purtaŭ numele de Voevozĭ. De la anume juzĭ vechĭ cred că vin numele judeţelor Mehedinţĭ, Vîlcea şi Romanaţĭ, toate dincolo de Olt: în adevăr, se zice judeţul Mehedinţuluĭ, al Vîlceĭ, al Romanaţuluĭ, şi Mehedinţ e un nume de persoană, ca şi Vîlcea, venit din Vîlcul (Lupul), ca şi Romanaţĭ, asemenea cu care sînt unele nume sîrbeştĭ (Ruvaraţ, Herligovaţ, ş. a). În principatul de maĭ tîrziŭ al Ţerii-Româneştĭ şi în Moldova-de-jos

www.dacoromanica.ro

județele sînt numite după rîurĭ: Argeș, Olt (în Oltenia însă nu e un județ al Oltuluĭ, dar este unul al Jiiuluĭ, desțăcut apoĭ în Jiiul de sus: Gorj și cel de jos: Dolj), Covurluiŭ, Putna. În Moldova-de-sus însă, numirea vine de la orașe: Bacăŭ, Neamț, Suceava, Roman, Botoșanĭ, etc. Moldovenĭĭ nicĭ nu le-aŭ numit județe, ci Ținuturĭ. Aceasta ne face a crede că acele județe n'au avut nicĭ-o dată o însemnătate maĭ mare decît aceia a uneĭ stăpînirĭ peste cîteva sate. Aicĭ par să fi fost maĭ mult cetățĭ ungurești (Milcovul, Bacăul), cetățĭ domnești (Romanul), tîrgurĭ galițiene (Siretiŭ, Suceava) și tovărășiĭ de sate, în felul cum aŭ fost cele din Cîmpulung, care aveaŭ drepturile lor deosebite și plătiaŭ un singur bir Domnuluĭ.

II.

Pe la 1300—30, Voevozĭĭ din Argeș izbutesc a dobîndi și Oltenia. Îndată, eĭ îșĭ ieaŭ titlul de «Marĭ-Voevozĭ» și arată că stăpînesc «toată Țara-Românească». Aceasta vădește limpede gîndul lor, că nu recunoșteaŭ adecă, pe tot pămîntul românesc, alt Voevod de o samă cu eĭ, alt cîrmuitor neatîrnat. Eĭ ieaŭ în armele lor vulturul împărătesc al Bizanțuluĭ (dar cu un singur cap, nu cu două,

www.dacoromanica.ro

ca în stema bizantină). În haină, în pecetea cu două chipuri împărătești lîngă un pom, ei se înfățișează cu această autoritate imperială asupra Romînilor.

Pe la 1360 știm sigur că ei aveau și Brăila și Cîmpulungul și Argeșul și Slatina (privilegiul către Brașoveni din 1368). Peste douăzeci de ani ei trecuseră prin București și ajunseseră la Giurgiu, pe care-l întăriseră. Severinul li-l dăduseră Ungurii, după multe frămîntări. În fața Nicopolei turcești, la care rîvniau, ei clădiseră Turnul lor, căruia-i ziceau «Necopoia cea Mică». Ba, supt Laico, ei luară o clipă Vidinul, iar supt Mircea puseră mîna pe Silistra și pe toată Dunărea-de-jos, precum și pe porturile dobrogene ale Mării. Ei moșteniseră deci și pe Ţarii bulgărești de la Apus și pe despoții bulgari de lîngă Mare, Dobroticĭ și Ivanco.

Cuceririle Turcilor îi aruncară însă înnapoi peste Dunăre. În același timp, o coborîre a Romînilor din Maramureș luă «Voevozilor celor Mari a toată Ţara-Românească» partea răsăriteană a Ţinuturilor românești, pe care ei și le păstrau pentru dînșii.

Bogdan, Voevod maramureșean, trecu dincoace de munți pe la anul 1360. Sașii din Baia, așezați printre noi încă de pe la

www.dacoromanica.ro

1200, îi primiră bucuroşi. Voevodul unguresc, din provincia regală, întemeiată din nou, de cîteva zeci de ani, Sas, fiul lui Dragoş, fu bătut, şi pămînturile lui luate, pănă la Milcov. Dincolo de Siretiu, se ajunse la oraşul cu acest nume şi la Suceava, care trăiau de sine stătătoare.

Tatarii şesului au căutat să se împotrivească. Dar ei ieşiseră slăbiţi din luptele cele lungi cu Ungurii. Romînii i-au dat peste Nistru. Această apă rămase ca hotar, dar cele mai multe părţi fură luate mai mult pustii din mînile lor.

Greutatea cea mare era însă cu Voevozii Ţerii-Româneşti. Findcă ei stăteau sus, în capitalele lor de la Argeş şi Cîmpulung, oamenii lui Bogdan Voevod li ziceau Munteni. Acesta nu cutezase a lua acelaşi titlu ca Basarab şi urmaşii lui. El venia dintr'un pămînt românesc, unde împărţirea se făcea după rîuri. Venia într'un Ţinut udat de rîul Moldovei: el îl numi dar, «ţara Moldovei». Însă pe această ţară, înţelegea el şi tot astfel şi urmaşii lui, s'o întindă cît mai departe în dauna Ţerii-Româneşti.

Pentru aceasta se întrebuinţă nesiguranţa şi slăbiciunea acestei ţeri între moartea lui Laico şi întărirea în Domnie a lui Mircea, deci prin anii 1370—90. Pe de o parte se

www.dacoromanica.ro

ajunse la Milcov. Alexandru-cel-Bun era pe pământul său până la rîul Putna, în anul 1432, cum dovedește o scrisoare de știri ardelenească. Fiul lui Alexandru, Ilie, face o danie unor moșneni din Vrancea. Deci nu încape nici-o îndoială că înnainte de Ștefan-cel-Mare Moldova-și atinsese hotarul sud-vestic. Vama se lua la Agiud pentru marfa ce trecea la Munteni, dar aceasta numai pentru că Agiudul era cel din urmă tîrg al Moldovei în aceste părți. Moldoveni și Munteni își făcură cetăți la hotare: a celor d'intîiu se chema Crăciuna și era așezată chiar pe rîul Milcov. Bacăul fu întărit, și aici stătu un timp, prin anii 1480, Alexandru cel Nou sau Sandrin, fiul lui Ștefan-cel-Mare, păzind hotarul. Linia de apărare munteană lăsă în prada dușmanului Rîmnicul-Sărat și Buzăul și se îndreptă după cursul Teleajinului, unde Domnii din al XV-lea veac făcură Teleajna; ceva mai departe era întărită Gherghița, care apăra București, și ei, de alminterea, o cetate întărită, precum Teleajna ținea straja de spre Tîrgoviște.

Dincolo de Siretiul Moldoveni se întinseră iute pînă în punctul unde acest rîu, întorcîndu-se spre Răsărit, poate alcătui hotarul sud-ostic. Că Bîrladul era loc de vamă, nu este altă dovadă decît faptul că la Bîrlad

www.dacoromanica.ro

se vămuiaŭ, pe acest drum de negoţ, mărfurile ce mergeaŭ în Ţara-Românească. La Chilia şi Cetatea-Albă, pe Dunărea-de-jos şi pe limanul Mărei-Negre, fuseseră Genovesiĭ, şi în cea din urmă cetate eĭ rămaseră pînă dincolo de 1400. Domniĭ muntenĭ stăpîniaŭ însă, ca Bulgariĭ de odinioară, şi un mal şi cellalt al acestuĭ curs de jos al Dunăriĭ. Moldovenii luară, în acelaşĭ timp de slăbiciune a fraţilor lor, şi acest «pămînt băsărăbesc», şi această Basarabie. Roman-Vodă îşĭ zicea: «Domn pănă la Marea-cea-Mare». Alexandru-cel-Bun înlăturâ orĭce urmă de stăpînire străină şi el lasă urmaşilor săĭ şi cele două cetăţĭ. Mircea al Ţerii-Româneştĭ se împotrivise în zădar, năvălind odată în Moldova în potriva luĭ Iuga: moartea luĭ făcu din Alexandru-cel-Bun şi din urmaşiĭ săĭ ceĭ d'intîiŭ Domnĭ aĭ Romînilor. În toată perioda neatîrnăriĭ, «Mariĭ Voevozĭ a toată Ţara-Românească» aŭ rămas de aicĭ înnainte pe planul al doilea.

După moartea regeluĭ unguresc şi polon Ludovic-cel-Mare, fiicele sale Maria şi Hedvigia, avînd de soţĭ cea d'intîiŭ pe Sigismund din Luxemburg, cealaltă pe Iagelo botezat cu numele de Vladislav, îşĭ împărţiră, nu fără ceartă, moştenirea. Fiecăreia-ĭ lip-

www.dacoromanica.ro

siaŭ baniĭ, ostaşiĭ şi aliaţiĭ. Amîndouă ţerile noastre se folosiră de aceste împrejurăriĭ.

Laico stăpînise, credem, şi Ţara Haţeguluĭ; pentru a-l răsplăti şi cîştiga în chip statornic, însuşĭ Ludovic desfăcuse Ţara Oltuluĭ de peste munţĭ, cu cetatea întărită a Făgăraşuluĭ, şi i-o dăduse cu titlul de duce. El aduse acolo boieriĭ de-aĭ săĭ, aĭ căror urmaşĭ trăiesc şi pănă astăzĭ. Hedviga adause pentru Mircea şi cîteva sate, maĭ mult româneştĭ, de cealaltă parte a Oltuluĭ, dintre care cel maĭ însemnat era Amlaşul saŭ Amnaşul. Numaĭ Sibiiul şi-a păstrat posesiile româneştĭ, Sălişţea, Râşinariĭ şi celelalte. Pentru apărarea lor se ridică cetatea Turnuluĭ-Roşu. Cetatea Branuluĭ, pe care o clădise regele Ludovic, trecu şi ea în stăpînirea Muntenilor. Mircea şi fiul săŭ Mihail şi-aŭ ţinut pîrcălabiĭ acolo. Şi trebuie să se ţie în seamă că eĭ aveaŭ decĭ şi cîrmuirea, nu numaĭ asupra *colibaşilor* d'imprejur, ci şi asupra satelor ce alcătuiaŭ încă de la început domeniul Branuluĭ.

Toate aceste stăpînirĭ însă nu se puteaŭ alipi pentru totdeauna cu Ţara-Românească, fiindcă eraŭ la mijloc munţiĭ. Tot aşa s'aŭ dovedit netrainice şi posesiile căpătate de Domniĭ moldoveni în Ardeal. Ştefan-cel-Mare dobîndise acolo Ciceul, în valea Someşuluĭ,

www.dacoromanica.ro

şi, departe, pe Tîrnave, într'un loc unde nu-i putea folosi la nimic, Cetatea-de-Baltă. Petru Rareş primi ca zălog Bistriţa, şi izbuti după 1530 să-şi puie pîrcălabii acolo, luînd de la orăşeni censul regal. Rodna, cu minele ei, cetatea Ungurașului, Reteagul erau tot ale Moldovenilor. Şi să se adauge o sumedenie de sate care se ţineau de Ciceu saŭ de alte asemenea puncte dăruite! În atîtea rînduri Secuii aŭ ascultat bucuroşi de Domnii noştri. Ştefan făcu chiar la Vad reşedinţa unui episcop românesc, asemenea cu acela pe care Munteniĭ îl aşezară la Gioagiu.

Dar piedeca firească sfărîmă visurile de stăpînire ardelene ce se puteau naşte. Ardealul se poate stăpîni ori tot, ori de loc. Dacă feudele şi donaţiile româneşti s'ar fi tot întins, ajungînd a cuprinde părţi şi mai mari din ţară, dacă s'ar fi cîştigat Saşii, ar fi ieşit lucrul altfel. Aşa însă, încă de pe la 1450 Ţara-Românească pierdu stăpînirile ardelene, în locul cărora Domnii ei primiră cîteva sate ca Gioagiul, Vinţul-de-jos, Vurperul, care şi ele ieşiră din mîna lor către 1550. După această dată, nici Moldovei nu-i mai rămase nimic în Ardeal.

Mult mai temeinică fusese întinderea acestei din urmă ţeri în sus, pe văile Prutului şi Nistrului. Prutul porneşte de la Apus, şi el

www.dacoromanica.ro

se arcuieşte larg, înnainte de a curge drept spre Dunăre. În arc se cuprinde o minunată ţară de vechi păduri şi de văi roditoare, care era plină de sate, odinioară ruseşti şi româneşti. Acum le stăpînia, prin anii 1380, Polonia, care învinsese şi înlăturase pe cneziĭ ruteni ai Galiţiei. Acest Ţinut mărginaş era numit de Poloni ţara Sepeniculuĭ, Şipeniţuluĭ şi o cîrmuia un staroste de hotar. Petru Muşat, Domnul Moldoveĭ, o luă ca zălog pentru cîteva miĭ de galbeni, şi puse oamenii săĭ în cetatea Ţeţineĭ de lîngă Cernăuţi; tot odată fu dobîndit astfel şi Hotinul, care fusese pănă atuncĭ cetate polonă (numele aminteşte pe acelea de Sniatyn, Obertyn, din Pocuţia).

Luĭ Alexandru-cel-Bun i se zălogi apoĭ ţara de peste Prut pănă la Nistru, o dungă lată de pămînt şi maĭ bine locuit, cu cetăţile Sniatinul şi Colomeia. Pentru această nouă stăpînire — căcĭ Poloniĭ nu-şĭ plătiră datoriile, şi pierdură zălogul — s'aŭ dat multe lupte pănă în aniĭ din urmă aĭ luĭ Ştefan şi apoĭ, iarăşĭ, supt Petru Rareş. Nu atîta înfrîngerea acestuĭ Domn la Obertyn, cît supunerea Moldoveĭ în 1538 de către Turcii pe cari-ĭ chemaseră Poloniĭ, hotărî. Numaĭ foarte puţin din pămîntul de peste Prut rămase al Moldoveĭ.

www.dacoromanica.ro

III.

De la 1538 începe răpedea scădere a hotarelor Moldovei. Ele fusese încolţite însă şi mai de înnainte, iar pierderile Ţerii-Româneşti sînt şi mai vechi.

Anume, după Mircea-cel-Mare, Turcii încearcă iarăşi să cucerească ţara. Ei nu izbutiră, şi atunci întrebuinţară, la rîndul lor, un sistem de apărare şi de exploatare pe care-l întrebuinţaseră Romanii faţă de Daci şi Bizantinii faţă de Slavi. Ei luară şi întăriră cetăţile de pe malul stîng al Dunării. Giurgiul, care se chema acum Ierköki, nu mai fu căpătat de Romîni până la 1595, cînd îl avurăm numai o clipă. Turnul ajunse cetatea turcească Cule (= turn). Severinul ni-l luaseră înnapoi Ungurii, îndată după moartea lui Mircea, şi Turcii îl smulseră de la Ungurî în anul 1523. După douăzeci de ani, portul Brăilei era luat de Turci şi prefăcut în cetatea *Ibrail*. În jurul fiecărei cetăţi se alegea o mare bucată de pămînt, zece, douăzeci de sate, şi se făcea din ele *raià*, pentru hrana ostaşilor.

Sistemul fusese început de Mohammed al II-lea, cuceritorul Constantinopolei. El îl puse în aplicare şi faţă de Moldoveni. După trei încercări zădarnice, Chilia şi Cetatea-Albă

www.dacoromanica.ro

căzură în stăpînirea turcească la 1484, supt Baiazid, fiul și urmașul lui Mohammed. Și aicĭ marele Soliman duse la capăt opera începută de înnaintașiĭ săĭ. Învingînd pe Petru Rareș și supuind Moldova, el prefăcu Tighinea, veche cetate moldovenească la Nistru, în Benderul turcesc, și raiaua celorlalte două cetățĭ se ridică așa de sus, încît ajunse să cuprindă toată jumătatea de jos a Basarabieĭ. Peste cincĭzecĭ de anĭ, Tatariĭ, cari ajutaŭ la războiŭ pe Turcĭ, fură aduși în acest Ținut, pe care eĭ îl numiră Bugeac și în care stătură pănă la 1774.

Să se maĭ adauge că la 1551, cînd se turci Ilie-Vodă Rareș al Moldoveĭ, Turciĭ adauseră la pămînturile lor Ciubărciul de la Nistru, de-asupra Cetățiĭ-Albe, partea de jos a Galaților, unde-șĭ puseră vameșiĭ — de aicĭ zicătoarea: «s'a dus la Bădălan», adecă la Turcĭ, la dracul, pe care pănă astăzĭ o întrebuințează Gălățeniĭ —, și Reniĭ, maĭ jos, pe Dunăre, căruia îĭ puseră numele de Tomarova.

Schimbărĭ în hotarele celor două țerĭ nu se maĭ întîmpină în tot veacul al XVII-lea. Nimic din cucerirea ardeleană nu rămase după Mihaĭ Viteazul. Moldova se desfăcu în aceiașĭ întindere pe care o avuse și pănă

www.dacoromanica.ro

atunci. O cercetare de hotar, făcută de Ioan Buhuş, cu alţi doi boieri, din partea Moldovei şi de viitorul Domn Ştefan Cantacuzino, cu doi tovarăşi, din partea Ţerii-Româneşti, aduse la 1706 încheiarea singurei convenţii de hotar între cele două ţeri, care să fi ieşit la iveală pănă acum. Ea începe astfel: «Hotarul ţerilor, pe unde au fost de veac, pe acolo trebuie să stea neclătit, iar Siretelul, de l-a mutat cineva din matca lui, trebuie să-l dea iar pe unde a fost». Actul nu cuprinde mai departe decît măsuri pentru tăiarea pădurilor, păşunatul vitelor, stăpînirea moşiilor «cumpărate» (arendate) peste hotar, lucrul viilor şi mersul carelor. Se vede că ţinta era, să se împiedece cît mai mult legăturile, pentru a nu se ivi gîlcevi.

Nici despre partea Turcilor nu se va face vre-o schimbare. Din timp în timp, se adevereşte hotarul de către raiele şi Domnii plătesc pentru ca să vie un om împărătesc cu dreptul de a face să se dea înnapoi încălcările, dese şi neapărate, ale vecinilor. Supt Mircea Ciobanul, după 1544, s'a făcut cea d'intăiu alegere a hotarului Brăilei, şi hotarnicii, Banul Teodosie şi boierul Coadă, luară în cercetare toată graniţa: atunci s'a tăiat «drumul Banului». Ştim că au făcut tot astfel Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul înnainte

www.dacoromanica.ro

de anul 1600. Hotărnicia săvîrșită pentru acesta din urmă s'a și păstrat: ea privește raiaua Giurgiului și a Turnului. Alte asemenea lucrări s'aŭ făcut în 1667, cînd era Domn Antonie-Vodă din Popești, în 1717, supt Ioan-Vodă Mavrocordat, și în 1764. Rezultatul dezbaterilor s'a păstrat pentru cea d'intăiŭ și pentru cea din urmă, care, aceasta, privește întregul hotar «de la Adacalesi» — insula de lîngă Vîrciorova — pănă în Brăila. Hotărnicia din 1717 a fost adusă la îndeplinire abia peste vre-un an, doi, supt Nicolae Mavrocordat. E păcat că actul încheiat cu acest prilej s'a pierdut, pentru că, după spusele cronicii lui Nicolae-Vodă, încălcările fuseseră așa de mari, cum nu se mai pomenise. Turcii din raiele se folosiseră de peirea lui Brîncoveanu în 1714, de a lui Ștefan Cantacuzino, de prinderea lui Nicolae Mavrocordat și de împrejurările războiului, răsluind pentru raiaua Brăilei tot pămîntul pănă în apa Buzăului la Apus, și în jos pănă la gura Ialomiței, adecă județele Rîmnicu-Sărat și Brăila, întregi. Și în Ialomița și Ilfov pătrunseră Turcii de la Silistra, luînd întregul mal stîng al Dunării, cu bălțile pănă la Greaca. Dar prin anii 1760 se căpătă înnapoi, pentru un adaus la tribut, marea moșie a Sultanului din județul Brăila: Odaia Viziriului,

www.dacoromanica.ro

În Moldova, acelaș Nicolae-Vodă n'a avut însă atîta noroc. În această țară, Polonii își făcuseră, pe vremea războiului cu Turcii, o stăpînire foarte întinsă, care cuprindea cetatea Sucevei, Cîmpulungul bucovinean, cetatea Neamțului, cetatea Sorocei la Nistru, cetatea Hotinului și multe tîrguri, sate și mănăstiri. Cînd se făcu pacea la 1698-9, ei trebuiră să dea înnapoi tot ce cîștigaseră, căpătînd în schimb numai cetatea Cameniței, pe care de vre-o douăzeci de ani li-o luaseră Turcii.

În timpul războiului ce se încheiase acum, Constantin Cantemir, Domnul Moldovei, încercase să iea Soroca înnapoi, cu ajutor turcesc, dar nu izbutise. Răpirea de pămînt moldovenesc o încercară și Tatarii: ei trecură peste hotarele vechi ale Bugeaculuĭ și se așezară pănă supt tîrgul Chișinăului, cu turmele, robii și familiile lor. Ei stăteau acum pe amîndouă malurile Bîculuĭ pănă în Nistru, și aveau Ținutul Lăpușnei basarabene, pănă la copacii bătrîni ai vestituluĭ codru chighecean. Și astăzi numele de sate tătărești se întîmpină pănă la această linie a Bîculuĭ. În părțile Putnei, era o strașnică hoție, pe care o înfrînă numai Miron Costin, numit, de și era boier mare, staroste al acestuĭ Ținut primejduit. De fapt, în mîna Domnuluĭ era

www.dacoromanica.ro

numaĭ o parte din judeţele de jos ale Moldoveĭ, cum e astăzĭ, adecă fără Basarabia. Delimitarea de la 1703 n'are nicĭ-o însemnătate, fiind că tot Nistrul rămase hotar şi de acolo înnainte între Turcĭ şi Polonĭ.

Turcilor li părea însă foarte răŭ pentru pierderea Cameniţeĭ, pe care o priviaŭ ca o cheie a Polonieĭ. Răscoala luĭ Dimitrie Cantemir, Domnul Moldoveĭ, care trecu la Ruşĭ, îĭ întări în credinţă că eĭ trebuie să aibă neapărat o cetate în aceste părţĭ. Se maĭ întîmplă lupta pentru tronul polon între August de Saxonia, vechiul rege, sprijinit de Ruşĭ, şi regele cel noŭ, Stanislav Leszczyński, ocrotit de Turcĭ. Se puse la cale o mare expediţie pentru aducerea în Scaun a Craiuluĭ Stanislav, adăpostit la Bender, dar oştile se opriră la Hotin în vara anuluĭ 1713, şi comandantul lor, Abdì-Paşa, luă în stăpînire Hotinul, ca Paşă al cetăţiĭ. De la Domniĭ noştri se cerură salahorĭ şi cară pentru dezgroparea din ruină şi întărirea din noŭ a cetăţiĭ. Nicĭ-o stăruinţă nu maĭ folosi, şi în curînd o raià întinsă fu hotărnicită pentru hrana luptătorilor păgînĭ din Hotinul Împăratuluĭ. Numaĭ odată, în urma nouluĭ războiŭ al Ruşilor cu Turcii, la 1740, maĭ intrară pîrcălabĭ romînĭ în Hotin, dar eĭ trebuiră să-l părăsească îndată, cu toate si-

www.dacoromanica.ro

linţile luĭ Grigore Mateĭ Ghica, Domnul de atunci. Vizirul care-şĭ făcuse acest bine cu Moldova fu schimbat, şi Tatariĭ Lipcanĭ, deprinşi de mult a sta în Hotin, cerură să se dea iarăşi cetatea în mînile unuĭ Paşă. Numaĭ un an de zile aŭ maĭ stătut aĭ noştri în vechea cetate. Hotinul rămase însă totdeauna în *inima* noastră, şi la 1775, cînd Austriacĭĭ ni luară Bucovina, Domnul de atunci al Moldoveĭ, alt Grigore Ghica, se gîndi dacă n'ar putea căpăta, cu acest prilej, ca despăgubire, Hotinul!

Şi Soroca fusese ameninţată de această soartă. Turcĭĭ, cari stătuseră până la 1699 în Camenița, îşĭ cerură această cetate, răgăduind o plată către Vistieria turcească. Peste un an, eĭ căpătaŭ însă ceva mult maĭ bun, Hotinul, de unde-şĭ puteaŭ vedea adăpostul cel vechiŭ.

În sfîrşit, Tatariĭ căpătară încă din 1712 un adaos de pămînt pentru păşunatul vitelor lor, dincolo de vechiul hotar al luĭ Halil-Paşa. El avea treizecĭ şi două de ceasurĭ în lungime, adecă de la un capăt al Basarabieĭ până la cellalt, şi două în lăţime, prin urmare iarăşi până la Bîc. O întărire formală li se dădu în 1720—22, o a treia, după ce eĭ se încumetase a trece şi această graniţă, la 1729, apoĭ multe altele în a

www.dacoromanica.ro

doua jumătate a veaculuĭ acestuia. Din harta luĭ Riga, tipărită pentru Alexandru-Vodă Callimachi, într'un timp cînd Tatariĭ se împuținaseră, dar hotarele tătărești rămăseseră aceleași ca din vechime, se vede că granița pornia de la Bender, urmă un timp cursul Bîculuĭ, cădea apoĭ pe al Botneĭ, și căuta în sfîrșit, printr'o linie aproape dreaptă, Călmățuiul, care se varsă în Prut.

IV.

Venim acum la ultimele despoieri suferite de noĭ din partea creștinilor și ocrotitorilor de peste Carpați și de la Răsărit.

În Ardeal și Banat, Austria a moștenit, cînd a luat aceste provincii, în anii 1699 și 1718, vechea stare de graniță din vremea principilor ungurești și a begilor de Orșova, atîrnătorĭ de Pașa Timișoareĭ. O adevărată hotărnicie nu se făcuse. Înțelegerea din vremea luĭ Neagoe Basarab, încheiată de niște nemeși aĭ Hațegului din partea Ungarieĭ, toți Romîni, iar, de spre Munteni, de cîțiva boieri de lîngă hotarul oltean, din Baia-de-Aramă și alte locuri, a fost adusă de sigur de interesele unor mănăstiri ce stăpîniaŭ munți în hotarul țeriĭ. Ea privește, în adevăr, numaĭ granița Ardea-

www.dacoromanica.ro

lului de către Oltenia; de aceia aŭ și fost aleși pentru hotărnicie de o parte numaĭ Hațegani și de alta numaĭ Oltenĭ.

În 1699, cînd Austria luă Ardealul, se făcu însă o bună hotărnicie generală, care sluji drept bază celorlalte. Ea a fost dusă la capăt de unul dintre ceĭ maĭ pricepuțĭ topografĭ pe cariĭ avea Împărăția, învățatul general Marsigli, un Italian din Bologna.

În pacea de la Pojarevacĭ saŭ Passarowitz, în 1718, Austria trecea peste acest hotar și lua Oltenia toată. Eaĭ rămase pănă la noua pace din Belgrad, în 1739. În aceasta se prevedea și alipirea la Oltenia, ajunsă iarăși a noastră, a Orșoveĭ-Vechĭ, dacă, în soroc de un an, — ceia ce nu s'a făcut —, Turciĭ ar putea aduce să curgă pe lîngă dînsa Cerna, rîul de graniță. La restituirea Olteniei saŭ «Valahieĭ Micĭ» față de Turcĭ se orîndui o altă comisie pentru hotare, care-și mîntui lucrul abia în 1741. Se maĭ întrebuințară, cu acest prilej, maĭ multe hotarnice de-ale particularilor; o descriere a graniței în județul Buzăŭ o alcătui mai tărziŭ, la 1769, Logofătul de Vistierie Ștefan. Delimilatorĭ aŭ fost comitele Kolowrat și Mehmed-Efendi, ale căror nume se înseamnă pe crucea de piatră, poate păstrată și pănă astăzĭ, de la Rîul Vaduluĭ, spre Sibiiŭ.

www.dacoromanica.ro

Prin anii 1760, Austriacii prinseră din nou gustul încălcărilor. Pe de o parte, ei urmăriau iarăşi stăpînirea Olteniei, care li se făgădui de Turci prin convenţia militară din 1771, iar pe de alta ei începură a înnainta cu pajurile lor în Secuime. Astfel făcură în partea Oituzului şi Berecţului, supt cuvînt că aici Moldovenii ar fi usurpat încă din 1710. Pe la Toplita se arată şi astăzi vechiul hotar. Întăiu era vorba numai de un singur munte, «Muntele-Mic», dar apoi lăcomia crescu împreună cu izbînda. Energicul guvernator ardelean, Buccow, căruia i se datoreşte toată această schimbare de hotar, făcea socoteală la 1761 că pămîntul încălcat — vorbă să fie! — de Moldoveni face «aproape două comitate»! Cînd, la 1773, regele Romanilor Iosif veni în Secuime, el găsi că lucrul era încheiat, şi într'o scrisoare din Reghinul Săsesc către mamă-sa, Maria-Teresa, el se exprimă astfel: «Am văzut Ciucul şi Gurghiul, cu toate pasurile în Moldova şi o parte din terenul *noŭ-ocupat,* care e un adevărat pustiu, acoperit cu ceĭ mai frumoşi copaci de pe lume, dar cari putrezesc fiindcă n'avem la ce-i întrebuinţa». Şi aici îi scăpără gîndul că s'ar putea face un schimb cu Moldovenii. Austria îşi căpătase partea la întăia spîrcuire a Poloniei, şi-i lipsia un drum drept

www.dacoromanica.ro

prin pasurile Carpaților, către noua provincie a Galiției. Hotarul de Miazăzi al unei ape așa de neînsemnate cum e Ceremușul nu i se părea îndestulător, pe cînd ce bun ar fi fost Sîretiul de sus, iar mai jos la Apus apa Moldovei! În aceste granițe s'a înțeles întăiu răsluirea Bucovinei —, al căreĭ nume l-aŭ pus de alminterea numaĭ Austriacii, atuncea, pentru că Moldovenii nu-l întrebuințaŭ față de această parte de sus a țerii lor. De aceia aŭ înnaintat în 1774 ofițeriĭ împărățeștĭ pănă la Roman. Pe urmă însă, eĭ aŭ trebuit să se oprească la hotarul mult maĭ răŭ al rîulețului Suceava, și încă și acolo interesele unor proprietarĭ de moșiĭ i-aŭ făcut să nu poată lua totdeauna ca normă cursul Suceveĭ. Acelașĭ motiv a făcut că județul Botoșanĭ are și o parte dincolo de Siretiŭ, pe cînd, în schimb, Dorohoiul nu ajunge pănă la această apă.

Iată de almintrelea cuvintele chiar ale luĭ Iosif, care meniaŭ încă din 1773 despoiarea consacrată în 1775: «De sigur că, dacă s'ar da înnapoĭ către Moldovenĭ aceste părțĭ (secuiești) care sînt destul de întinse, dar, cînd nu e cultură și nu sînt locuitorĭ, fără mare preț, s'ar putea dobîndi acel colț care e cuprins între Transilvania, Maramureș și Pocuția și s'ar face un lucru foarte folositor. Rog pe Măria Ta a spune principeluĭ Kaunitz să se gîn-

www.dacoromanica.ro

dească la acestea»... Şi principele Kaunitz s'a gîndit, iar astăzĭ noĭ vedem Suceava luĭ Ştefan-cel-Mare, fără s'o avem.

Ultima pierdere se ştie că a fost a Basarabieĭ în 1812. Rusia vorbi Turcilor numaĭ de Basarabia pe care o ştiaŭ aceştia, şi la urmă li smulse lor — adecă nouă — tot pămîntul dintre Nistru şi Prut, care luă de aicĭ înnainte acest nume. Europa ni-a dat înapoĭ la 1856 districtele Cahul, Bolgrad şi Ismail. Eraŭ cele maĭ rele pentru noĭ, din punctul de vedere al poporaţieĭ, care era alcătuită în mare parte din coloniştĭ de toate limbele. Pentru Europa, interesul era însă ca Rusia să nu aibă gurile Dunăriĭ.

Cînd Ruşiĭ aŭ smuls de la bunul şi credinciosul lor aliat, în clipa chiar a biruinţiĭ, care face maĭ mărinimos, această şuviţă de pămînt, în care e ciudat că stătea cinstea uneĭ Împărăţiĭ aşa de marĭ, Europa se îngriji numaĭ ca noĭ să fim iarăşĭ la Dunărea-de-jos, fiind strămutaţĭ în Dobrogea Turcilor. Dar astfel am ajuns iarăşĭ la Marea Neagră, la acea Mare Neagră, pe care o vedeaŭ Muntenĭĭ luĭ Mircea Bătrînul şi cu care se mîndriaŭ în titlurile lor, la 1400, Domniĭ vitejĭ aĭ tinereĭ Moldove.

www.dacoromanica.ro

IV.

VIAȚA SUFLETEASCĂ A POPORULUĬ ROMÎN.

www.dacoromanica.ro

Viața sufletească a poporului romîn.

Viața sufletească înseamnă înnălțarea gîndurilor și desfășurarea simțirilor în ființa omenească. Este o viață sufletească obișnuită care n'are însemnătate și în care nu se oglindesc limpede însușirile de căpetenie ale unuĭ neam. Este însă și o alta, care se ridică maĭ presus de nevoile și năcazurile, de bucuriile banale din fiecare clipă: viața simțirilor care n'aŭ nimic egoist, simțiriĭ pămînteștĭ, dar nu simțiriĭ de țernă, și viața acelor gînduriĭ care caută spre înnălțimiĭ lămuririle tainelor lumiĭ, traiuluĭ, *ființiĭ* celor ce ni ating simțurile. Fiecare-și trăiește deosebit saŭ în legăturiĭ de tot restrînse viața obișnuită a sufletuluĭ, pe cînd viața sufletească superioară e aproape aceiașĭ pentru ceĭ ce trăiesc la un loc într'o singură societate. Deciĭ ea e viața sufletească a societățiĭ, la care iea parte fiecine după însușirile luĭ și după înrîurirea pe care, în puterea lor, e chemat s'o aibă asupra altuia. Trupul societățiĭ e Statul, saŭ

www.dacoromanica.ro

ceia ce-l poate înlocui, hrana și-o iea din rodul muncii naționale, mîna ei de apărare e oastea, inima ei e învățămîntul; există deci și o inimă, o minte a tuturor.

Cine o cercetează nu trebuie să se oprească la cărți. Aceasta ar fi o istorie literară în cel mai îngust și mai neîndestulător înțeles al cuvîntului. Cartea pornește dintr'un suflet, — singură ea, saŭ împreună cu alte cărți, cu alte *fapte sociale*, — și acest suflet trebuie cercetat și înțeles. Viața sufletească a poporului engles din vremea Elisabetei e *Macbeth* al lui Shakespeare, dar nu întîmplările din el. Cu mult mai mult înfățișează acestă viață Shakespeare însuși, cu tot ce s'a păstrat de la dînsul: el e deci viața sufletească a poporului engles. Dar nu și în cutare însușiri deosebitoare, cutare *accidente* din ființa lui. Nu vom cunoaște bine această viață, dacă ne vom opri la un singur scriitor, ori-cît de mare ar fi el, ori-cît de mult ar cuprinde într'însul pe ceilalți. Și aceștia mai mici trebuie cunoscuți, pentru că scrisul lor dovedește că a fost și cine să-i primească, să-i îndemne și răsplătească. Cărțile bune și cărțile rele, cele ce aŭ preț ori-cînd și ori-unde și acelea care aŭ avut preț numai pentru cîțiva oameni într'un anumit timp, aŭ interes într'o asemenea cercetare. Ea nu e, cum se vede,

www.dacoromanica.ro

o istorie literară, căci în aceasta nu se ține samă decît de aceia ce este frumos, înțelept, însemnat, pe cînd dincoace are interes orice a fost și a înrîurit. Gradul de înrîurire trebuie știut iarăși; cercetătorul e dator să afle, pe cît se poate, și care au fost cercurile sau stratele sociale care s'au împărtășit prin cetire sau numai prin auz de o anumită literatură. Pentru viața sufletească a Romînilor din timpurile noastre de aici nu ajunge să se studieze Alecsandri sau Eminescu sau ceĭ cîțiva prosatorĭ de frunte, nu ajunge să se urmărească direcțiile bune, care pot fi une orĭ numaĭ la începuturile lor și mărginite la o înrîurire slabă; e de nevoie să se știe ce au cetit ceĭlalțĭ, de ce au cetit alte lucrurĭ și întru cît cetirea lor a înrîurit asupra sufletuluĭ atîtor oamenĭ ce au trăit și eĭ în acel timp. Curentele greșite și cele răŭ-făcătoare au stăpînit și ele suflete și, dacă nimenĭ nu se gîndește a le lăuda și a pune o vorbă bună pentru dînsele, cunoștința lor nu poate fi decît foarte folositoare pentru a se înțelege sufletul și inima uneĭ societățĭ.

În acest înțeles întreg vom înfățișa desfășurarea vieții sufletești a poporuluĭ nostru. Într'un studiŭ precedent a fost vorba numaĭ de ideile conducătoare, aicĭ se vorbește despre tot mediul ideilor și sentimentelor.

www.dacoromanica.ro

Atunci s'au căutat numai stelele ce îndreptau sau de la care în deosebite împrejurări s'a cerut o îndreptare: aici privirea caută întreaga întindere a cerului de gînduri și simțiri boltit asupra vieții din fiecare zi a tuturora.

I.

Și aici trebuie să pornim de la constatarea că mai multă vreme, sute de ani, am trăit înnainte de toate în legea creștină. De la dînsa ni-am luat îndreptare, și între cărțile ei sfinte am trăit.

Ea ni-a fost singura literatură, dacă nu ținem samă de viața deosebită, trăind într'o anume fantasie originală, păgînă, foarte bogată, a poporului. Pe cînd țeranul răspundea la fiecare din întrebările cele mari cu un întreg mănunchiu de povești înflorite de care era fermecat și care-l mulțămiau: povești de sfinți ai Bisericii, de sfinți pe cari Biserica foarte de demult îi învinsese, povești de zine, de frumoase ființi mai presus de lume, — cărturarul, tîrgovețul, boierul cetiau la cartea sfîntă.

Pentru aceasta el era pregătit prin școală. Altă școală, nu era atunci decît a mănăstirilor și bisericilor. Călugării aveau nevoie de slujbă; mănăstirea avea nevoie necontenit de

www.dacoromanica.ro

preînnoirea călugărilor; țerii îi trebuiaŭ Vlădicĭ; în bisericile cele marĭ se cereaŭ dascălĭ cu bun meșteșug de cetire și cîntare. Pentru cetire și pentru cîntare decĭ, pentru învățarea limbiĭ slavone, care era limba bisericească, — aŭ fost cele d'intîiŭ școlĭ ale noastre. Ce se învăța în ele, se știe din mărturiĭ mult maĭ tîrziĭ, dar care se potrivesc foarte bine și pentru aniĭ 1300 saŭ 1400, căcĭ noĭ nu ne găsiam atuncĭ în epoca uneĭ dezvoltărĭ simțite.

Se începea cu învățătura pe de rost a rugăciunilor cuprinse în Orologhiu saŭ Ceaslov: preotul, dascălul trebuiaŭ să le știe bine. Venia la rînd apoĭ cartea de cîntărĭ pe opt glasurĭ, așa-numitul Octoih, tot așa de neapărat pentru pregătirea slujbașilor bisericiĭ. Cu Psaltirea, din care iarășĭ se învățaŭ bucățĭ pe de rost, se ajungea la o iteratură maĭ înnaltă, maĭ bogată, care ar fi putut vorbi sufletuluĭ, atingîndu-ĭ toate simțirile și mulțămindu-ĭ toate avînturile; numaĭ cît Psaltirea ce se întrebuința în școala noastră cea maĭ veche, era cea slavonească. Se ajungea apoĭ la evanghelie, pe care, încă la 1834, un om crescut în vechile datinĭ, Barbu Știrbeĭ, care a fost apoĭ și Domn, o numește, cu gîndul la învățăturile copilărieĭ, de sigur, temeiŭ al studiilor, «ca una ce coprinde moralul maĭ curat, propoveduit de

www.dacoromanica.ro

însuși Mîntuitorul nostru». Se trecea la Apostol, la unele părți din Biblie. Deocamdată însă, totul pe de rost.

În școlile ungurești de astăzi în Ardeal, copiii Romînilor sînt primiți din capul locului cu lecția în limba maghiară. Bieții nevinovați plîng, se deznădăjduiesc, dau să fugă de la chinuri, iar pe urmă, cu minunatele însușiri de adaptare ale vrîstei lor, se trezesc că încep a pricepe și a rupe ungurește. Slavona era strecurată în sufletele strămoșilor noștri cu același sistem. Școlarul de la Unguri va putea vorbi numai cu greu ungurește, îndată ce viața-l va aduce înnapoi între Romînii săi; și copiii acelor timpuri nu puteau, de sigur, să cuprindă o limbă străină destul de grea în așa fel încît s'o poată întrebuința. Și nici n'aveau de ce s'o întrebuințeze aiurea decît în Biserică. Acolo însă nu se ținea predică.

Ce e drept, se cereau cunoscători de slavonește pentru cancelaria Domnilor, unde zilnic se făceau acte de întărire și de danie, care nu puteau fi scrise decît în limba cea învățată: această regulă n'a fost părăsită decît tîrziu de tot, și pănă la 1590 n'aveam un singur rînd românesc venit de la scriitorii sau *pisarii*, de la logofeții sau grămăticii Voevozilor. Asemenea hrisoave însă sămănau

www.dacoromanica.ro

întru toate unele cu altele, și știm că pentru ajutorul cui le scria, erau și formulare, la care rămîneau să se adauge numele și unele amănunte privitoare în deosebi la actul ce se alcătuia. Însă Domnii scriau tot slavonește atîtea scrisori către vecini, unde trebuia să se dea în această limbă, cuvînt de cuvînt, cuprinsul celor spuse de stăpîn cu gura lui: aici trebuiau cunoștințî mai temeinice și mai întinse, și formularul nu putea sluji la nimic. Mai tîrziu se găsesc dicționare, dar la început e îndoielnic dacă s'a avut acest ajutor.

Slavoneasca aceasta a scrisorilor e foarte pocită: mai nici-odată nu se vede un răvaș corect întru toate. E de aceiași frumuseță ca și latineasca în care se așternu alte scrisori de acest fel, și de care nu se poate să nu zîmbești. Nici atîta știință a limbii învățate nu se putea dobîndi măcar în școala bisericească; erau deci și alte școli, pentru slavonă și caligrafie, din care ieșiau scriitorii domnești. Astfel de școli nu erau însă deschise oricui și nu aveau decît un ucenic, doi: erau înseși locuințile caligrafilor Curții și dascălilor de slavonește. Și aici învățătura, meșteșugul se treceau de la om la om, din mînă în mînă, potrivit numai cu nevoile foarte înguste ale societății.

www.dacoromanica.ro

Boierii nu știau carte; ei nu scriau, nu cetiau, nu înțelegeau limba Bisericii și a Statului. Starea lor de barbarie desăvîrșită nu se poate asămăna decît cu a nobililor din cele mai adînci timpuri ale evului mediu european, un veac al X-lea saŭ al XI-lea. Legea o știau de la părinți, de la preot, cu prilejul spovedaniei; ei o *vedeau* și-i învățau tainele. Domnii erau de cele mai multe ori tot așa de înnaintați. Cărturarul era cine trebuia să știe carte pentru a trăi: popa, dascălul, logofătul.

O îmbunătățire trebuie să fi venit prin căsătoriile cu femei din alte neamuri, de peste Dunăre saŭ și de peste Carpați. Doamna Clara a lui Alexandru Munteanul, Doamna Calinichia, mama lui Mircea, trebuie să fi dat copiilor lor o creștere mai bună, și mijlocul pentru aceasta era, pe lîngă învățăturile mamei, chemarea unui călugăr saŭ preot cu carte. De cînd Sîrbul Nicodim, Grec după tată, de alminterea, trecuse Dunărea ca sol de cultură și întemeiase cele d'intăiŭ mănăstiri învățate, Tismana și Vodița în Oltenia, astfel de călugări se găsiau: ei trecură în curînd și dincoace de Olt, dincolo de Milcov chiar. Alte ori, Doamnele saŭ jupănesele străine aduceau de la început cărturari

www.dacoromanica.ro

din țara lor. Ceva mai tărziŭ, coborîtoarele neamului Despoților sîrbești, Despina luĭ Neagoe Basarab, Elena luĭ Petru Rareș dădură o creștere bună și băieților și fetelor. Tînărul Teodosie trebuie să fi fost o mică minune de învățătură a timpuluĭ său, dar moartea-ĭ veni înnainte de a putea să folosească știința sa neobișnuită.

Așa a fost pănă pe la anul 1550. În tot acest timp nu putea fi altă viață sufletească decît a înțelepciuniĭ firești, răspîndită prin cuvinte, dovedită prin fapte, păstrată prin tradițiĭ care nicĭ nu eraŭ puse în scris pentru toată lumea. Ce se poate închipui mai îngust decît creșterea unor societățĭ prin religia singură, și încă prin religia înveșmîntată în graiŭ neînțeles? Poporul era mai bine împărțit decît boieriĭ, de și de alminterea era un necontenit schimb între boierime și popor.

II.

Întîmplarea aduse după 1550 o mare revoluție.

Încă din timpurĭ destul de vechĭ, pe la 1450, unul saŭ maĭ mulțĭ clericĭ din părțile maramureșene tălmăciseră Psaltirea, Evanghelia și părțĭ din Vechiul Testament pre-

www.dacoromanica.ro

cum și multe rugăciuni în românește. Anume mișcarea eretică a Husitismului, ivită în mijlocul catolicilor din Boemia, ajunsese până la Unguri din Miază-noapte, până la Poloni și atinsese o parte dintre Romîni: ereticii aceștia însă aveau și eresul blînd și binefăcător, eresul de credință și de iubire, eresul de frăție pentru toți oamenii, și pentru cei umili și fără carte, de a face ca orice creștin să *înțeleagă* cuvîntul lui Dumnezeu și să se mîntuie de-a dreptul prin el, și nu mijlocit, prin preot. Mișcarea a fost însă răpede oprită în loc. Tălmăcirea românească s'a furișat numai cu frică, pe ascuns de ierarchi, cari n'ar fi îngăduit-o. Puțini, nespus de puțini o aveau în mînă. Și chiar aceia nu puteau să simtă multă plăcere la cetirea unui graiu aspru și cu totul nedesăvîrșit: toată frumusețea Evangheliilor blînde și Bibliei posomorîte se pierduse prin prefacerea într'o astfel de românească.

Iată însă că predica lui Luther, în multe privințe urmașul lui Huss, pătrunse biruitoare până la hotarele noastre. Ieșise o Biblie minunată în limba germană, și orice German din orice părți era ispitit de dînsa, dădea jos sfinții din biserici și cînta frumoase imnuri nouă pe limba poporului întru mărirea lui Dumnezeu, fără sfinți. Sașii aveau Romîni

www.dacoromanica.ro

supt ascultarea lor, și ei simțiră datoria de a tălmăci pentru dînșii la 1544 catehismul lui Luther. Cărticica n'a pătruns însă nici dincolo, cu atît mai puțin dincoace.

Peste patrusprezece ani, un *diac* de cancelarie, care era și preot, Coresie saŭ Coresi, Romîn din Țara-Românească, fugia în Ardeal de frica uciga toruluĭ de boieri și clerici, Mircea Ciobanul. El se adăposti la Brașov, unde Sașiĭ eraŭ cu toțiĭ luterani și voiaŭ, ca și frați lor din Sibiiŭ, să aducă pe Romînĭ la dreapta credință. Ei eraŭ însă, nu numaĭ niște creștinĭ rîvnitorĭ, ci și niște negustorĭ vestițĭ. Honterus, care li predicase reforma legiĭ, li adusese și tipografia.

Ei se gîndiră astfel să ni dea cărțĭ slavonești de tipar, întrebuințînd pe Coresie. Cărți slavone ieșiră mai multe pănă la moartea tipăritoruluĭ muntean și după aceia chiar. Dar tot odată, cu *Evanghelia* din 1560, se răspîndesc și cele d'întăiŭ cărțĭ bisericești în limba noastră. Coresi nu-șĭ dădu osteneala să le traducă din noŭ, lucru pentru care poate nici să nu se fi priceput. Se mărgeni să «îndrepte» tălmăcirile husite, apropiindu-se de limba timpuluĭ săŭ și țeriĭ sale muntene. După *Evanghelie* ieși, în mai multe ediții, *Psaltirea*. Încă din 1564 el mai dădea la tipar și o *Evanghelie cu învățătură*, cu-

www.dacoromanica.ro

prinzînd predicĭ asupra textuluĭ de evanghelie ce se cetește în fiecare zi. Aceasta era o traducere din noŭ, o compilație, după un original unguresc. Alțiĭ se găsiră tot în Ardeal, însă data aceasta dintre Ardelenĭ chiar, ca să dea o altă Evanghelie de acest fel, adecă lămurită, dar fară nicĭ-un amestec eretic într'însa. Cîțiva clericĭ traduseră și o parte din Vechiul Testament.

Asemenea cărțĭ eraŭ menite maĭ ales să fie cetite de aceĭ preoțĭ ardelenĭ pe cari guvernul unguresc, care sprijinia reforma luĭ Calvin, îĭ silise să părăsească, odată cu legea veche, și limba cea sfîntă slavonească. Eĭ aveaŭ în fruntea lor și un episcop pe care ortodoxiĭ nu voiaŭ să-l recunoască: Gheorghe de Sîngiorz e cel d'întăiŭ în șirul acestor Vlădicĭ cu de-a sila. Dar Romîniĭ nu se încredințaseră de loc că părinții și străbuniĭ lor ar fi trăit în rătăcire, și îndată ce cîrmuirea nu maĭ apăsă asupra preoților, viața religioasă urmâ ca și maĭ înnainte. Nicĭ-una din cărțile eretice nu s'a tipărit în număr mare și n'a fost prea mult cerută saŭ prea bine păstrată.

Dar totuși ele pătrunseră și dincoace, în Moldova și Țara-Românească. Evanghelia cu învățătură ortodoxă fusese tradusă după o carte slavonă împrumutată de însuși Serafim,

www.dacoromanica.ro

Mitropolitul muntean; cel din Moldova a primit-o și el. Cînd Petru Șchiopul, bătrîn, cuminte și evlavios Domn al Moldovei, fugi în Apus, el duse pănă în adăpostul său tiroles din Innsbruck, din Bozen, Psaltirea lui Coresi și *Apostolul,* Faptele Apostolilor, tipărite de acelaș.

În ceasurile lungi de dor și de căință, Petru-Vodă, încunjurat de atîta străinătate, va fi deschis volumele grosolane cu slovele aspre și se va fi mîngîiat și îmbărbătat cetind. Tot sufletul omenesc zace în Psaltire, cea mai bună învățătură de milă, de iubire și frăție a oamenilor se desface din scrisorile Apostolilor către cei d'intăiu credincioși ai legii celei nouă. Și ceia ce se petrecu atunci cu Petru Șchiopul se va fi petrecut cu atîția dintre clericii, boierii și chiar jupănesele noastre. Nu e oare un răsunet din aceste imnuri ale durerii care nu se poate împăca în tot cuprinsul pămîntului în această amintire a celor mai strașnice nenorociri pe care o face în românește bătrîna călugăriță Teodosia, mama lui Mihai-Viteazul ucis de dușmani?

Și în alt scris românesc din această vreme, în răvașul de plîngere al boierilor iubitori de creștinătate către căpetenia lor firească, fugarul Domn biruitor Radu Șerban, nu se vede un avînt de mînie înpotriva

www.dacoromanica.ro

celor înțeleși cu păgînii, o sete de mîntuire care amintește pagini din Psalmi [1])?

De acum înnainte îndrăznirăm a scrie în limba noastră. Românește se înseamnă numele și faptele morților pe pietrele de mormînt; românește se așternu testamentele saŭ diatele și scrisorile de la o rudă la altă rudă, de la un prieten la prietenul săŭ; Domnii învață în românește pe solii lor ce trebuie să vorbească și ce trebuie să încheie. Pînă și hrisoave se daŭ în limba țerii. În mănăstirile de la noi și în cele din Ardeal, călugării învățați, cari știaŭ slavonește, ca un Varlaam Mitropolitul Moldovei, traduc fel de fel de cărți în românește: cărți de lămurire a Evangheliei, cărți de canoane în care se cuprind legile. Tipografiile din Iași și Tîrgoviște daŭ la lumină, pe cînd eraŭ Domni Vasile Lupu și Matei Basarab, dar fără amestecul lor, cîteva cărți românești pe lîngă multe slavone. Dosofteĭ, urmaș al luĭ Varlaam, prefăcu Psaltirea în versuri românești, precum o prefăcuseră atîția de cînd se ivise Reforma, și peste cîțiva ani vedem pe un boier muntean că citează Psaltirea în *aceasta* traducere. *Viețile Sfinților* încep a se tipări, și în ele, așa cum le dă Do-

[1]) Vezi-le în *Convorbirile literare* pe 1900 și 1901.

www.dacoromanica.ro

softeĭ, se găsia o întreagă literatură de povestirĭ, care representaŭ atuncĭ, cu un adaos de curățiĕ și de sfințenie, ceia ce represintă romanele și nuvelele în timpurile noastre.

În Ardeal iarășĭ eraŭ principĭ calvinĭ și iarăși aĭ noștri sînt pușĭ să tipărească în românește cărțile Bisericiĭ și alte legĭ. Vine o vreme cînd în maĭ multe forme toată Biblia stă la îndămîna credincioșilor, și ea era cerută așa de mult, încît cel maĭ bogat și maĭ mîndru stăpînitor românesc de prin aniĭ 1680, Șerban Cantacuzino, dădu cărturarilor săĭ sarcina de a prelucra o singură Biblie mare, în aceiașĭ limbă, în aceiașĭ ortografie. Un strălucit monument de limbă apăru astfel la 1688, una din operele neperitoare ale literaturiĭ noastre.

Și curentul urmă maĭ departe, dînd sufletuluĭ creștin necontenit hrană nouă. Cărțile de slujbă apar în românește, supt Constantin Brîncoveanu, alăturĭ cu micĭ povestirĭ morale, ca *Floarea Darurilor*, cu cărțĭ de învățătură și sfaturĭ, ca *Învățătura de șapte taine* și *Pildele filosofeștĭ*. Ba chiar în 1713 iese la iveală, primită cu bucurie și cetită așa de mult încît nu s'a păstrat pănă la noĭ nicĭ-unul din exemplarele pătate și rupte: *Alexandria*, povestirea fantastică despre faptele mareluĭ Alexandru Machedon, biruitorul oamenilor, duhurilor

www.dacoromanica.ro

și jigăniilor lumiĭ. Cartea se cetia așa de mult și în manuscript, încît învățatul boier Constantin Cantacuzino Stolnicul trebuia să probozească, într'o carte serioasă de istorie, publicul cărturar pentru acest păcat. Un boier învățat ca Udrișteș Năsturel, fratele Doamneĭ Ilina a luĭ Mateĭ Basarab, tradusese din slavonește acel *Varlaam și Ioasaf*, care e plin de cea maĭ aromită înțelepciune a Răsăritului. *Dioptra saŭ Oglinda*, morală în parabole, circula în toate părțile. În cărticele ce se chemaŭ *Albină* se cuprindeaŭ fel de fel de istorioare plăcute. Fabulele luĭ Isop saŭ «Isopiile», «Minunile Maiciĭ Domnuluĭ» se împrumutaŭ necontenit pentru cetire. Predicĭ se tipăriaŭ în românește saŭ găsiaŭ atîta răspîndire în manuscript ca ale strălucituluĭ Mitropolit muntean Antim din Ivir. Dimitrie Cantemir, învățat fiŭ de Domn, crezu chiar vremea potrivită pentru a înfățișa cetitorilor în tipar alegoria sa morală *Divanul saŭ gîlceava înțeleptuluĭ cu lumea*. Dacă n'a tipărit *Istoria ieroglifică*, în care făcea supt nume acoperite satira politică a timpuluĭ săŭ, el n'a ascuns-o de nimenĭ. În sfîrșit, pe un timp cînd cronicariĭ moldoveniĭ Costineștiĭ, venind după Grigore Ureche, și Munteanul Constantin Cantacuzino atingeaŭ probleme marĭ ale trecutuluĭ și dădeaŭ îndemnărĭ nea-

www.dacoromanica.ro

mului în cărți scrise pe larg românește, acelaș Cantemir se gîndia să tipărească în *Hronicul* său o istorie completă a tuturor Romînilor. Moartea singură l-a oprit de la aceasta.

III.

Cea d'intăiu școală înnaltă în țerile noastre s'a întemeiat în Iași pe vremea lui Vasile Lupu. Îndemnătorul a fost Mitropolitul Varlaam, sprijinitorul un Romîn înstrăinat, mare om în noua sa patrie, Petru Movilă, Mitropolit al Chievului și apărător plin de izbîndă al ortodoxiei în timpurile sale. Dascălii noștri veniră de la școala din Chiev a lui Petru. Ei trebuiau să dea Domniei cărturarii de care era nevoie, cunoscători de slavonește și grecește. Cîți au mai scris de acum înnainte o slavonească mai curată fuseseră la școala Trei-Ierarchilor, și un școlar al acesteia a fost Nicolae Milescu Spătarul, care știa destul de bine latinește pentru a-și lua locul în cercurile cărturarilor din Apus și care a fost apoi introducătorul științelor acestui Apus în Rusia și unul dintre cei d'intăiu exploratori sistematici ai Siberiei.

În Țara-Românească o școală de acest fel a fost așezată de Șerban Cantacuzino în bi-

www.dacoromanica.ro

serica Sf. Sava, care avea, ca multe altele din București, și chilii, gata să primească ucenici. În ceia ce privește scopul, nu e nici-o deosebire față de așezămîntul moldovenesc al Trei-Ierarchilor. Și aici ca și acolo programul era cel obișnuit în școlile Iesuiților, cu atîta schimbare numai că în loc de limba latină cea grecească veche era întrebuințată pentru predarea tuturor materiilor, în toate clasele.

Cu venirea în fruntea țerilor noastre a unor oameni cari, dacă nu erau totdeauna de neam grecesc, primiseră la Constantinopol o creștere cu totul grecească, se făcu, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, o schimbare în orînduiala școlilor, și ea se păstră și mai departe. Slavona se despărți de grecească; menirea fiecărei școli fu alta. Slavonește învățau cei ce se pregătiau pentru biserici și pentru cancelaria domnească, pe cînd la școala elinească mergeau copiii de boieri, cari voiau să capete o creștere potrivită cu starea părinților lor. De la un timp însă întrebuințarea vechii limbi religioase scăzu foarte mult, și se ajunse îndată la prefacerea în românește a tuturor cărților de slujbă. Școala slavonă decăzu răpede. Din potrivă, cea grecească luă numele impunător de Academie și fu pusă supt con-

www.dacoromanica.ro

ducerea unor Greci vestiți în tot Răsăritul pentru cunoștințile și scrierile lor. Ucenicii stăteau în încăperi frumoase în Iași, la mănăstirea Sf. Sava, închinată Sf. Mormînt, iar în București peste puțin în chiliile strălucitei mănăstiri a Văcărești lor, întemeiată de Nicolae Mavrocordat pentru a i se veșnici numele în toate chipurile. Învățăceii de azbuche se strîngeau în jurul unui dascăl mai rău plătit, la Sf. Gheorghe din București și la Sf. Nicolae cel domnesc din Iași.

Fiul lui Nicolae-Vodă, Constantin Mavrocordat, se gîndi să facă și școli pentru limba latină ; în Iași se zice că le-ar fi și deschis pentru fiii de boieri și mazili. În București planul lui fusese a face un colegiu al Iesuiților.

În a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea în sfîrșit, încep a se întemeia școli și prin celelalte orașe ale principatelor. Numărul lor crește necontenit ; Alexandru Ipsilanti, Domn muntean, iea măsuri ca orice oraș mai însemnat să-și aibă o școală. Multe din școlile din provincie aveau și dascăl de grecește. De la o vreme, învățarea știinților căpătă un loc mult mai mare, și prin stăruințile Mitropolitului Moldovei Iacob al II-lea întreg învățămîntul sufere o schimbare spre modernitate în această țară.

www.dacoromanica.ro

În sfîrșit de la 1750 înnainte tot mai mulți preceptori de franțuzește se așează în capitalele noastre, și mai toată boierimea tînără ajunsese a ști, mai bine saŭ mai răŭ, limba în care pe atunci se înfățișa cea mai mare parte din viața de cultură a timpului. Încă înnainte de 1800 se răspîndi deprinderea de a se trimete tinerii și în străinătate, în Germania și în Franța, adecă, în această din urmă țară, la Paris. O măsură pe care o ieaŭ pe rînd mai mulți Domni din această epocă e aceia de a nu se primi în slujbă decît acei boieri tineri cari și-ar fi împlinit după cuviință anii de școală la Academia grecească. Iar cunoscătorul de franțuzește se putea aștepta firește la o înnaintare mai răpede.

Numărul oamenilor luminați, cu dorință, cu nevoie de a ceti e, deci, mult mai mare în această vreme. Totuși în țară se tipărește foarte puțin pentru sufletul lor. Marea operă literară a veaculuĭ al XVIII-lea e tălmăcirea din noŭ, după grecește, deci în chip mai adevărat și mai sigur, a cărților bisericești. Școala munteană, întemeiată de Antim, înnoită de harnicul episcop al Rîmniculuĭ Chesarie, sprijinită pe rînd de toți Mitropoliții și episcopii, dă la lumină lucrări îngrijite, a căror limbă nu e însă mai fru-

www.dacoromanica.ro

moasă decît limba tălmăcirilor celor vechĭ. Pentru întăia oară iese de supt teascurile rîmnicene culegerea întreagă a *Mineelor*, în care viețile sfinților sînt orînduite după zilele în care se prăznuiește pomenirea fiecăruia. Acestea vor fi fost foarte mult cetite în toate stratele societățiĭ. Alte cărțĭ însă priviaŭ numai slujba saŭ cuprindeaŭ dezbateri de dogmă, combateri a credinților celorlalte, și nu puteaŭ fi înțelese de orĭcine.

Cînd Rusul Paisie Velicĭovschi, care învățase destul de bine limba noastră, făcu la Dragomirna, la Secu și în sfîrșit la Neamț școala cea mare de călugărie harnică și luminată din Moldova, produsele tipografieĭ luĭ, dese și foarte însemnate, privesc și ele maĭ mult clerul, dacă se scoate la o parte cea de-a doua culegere completă de *Minee*, ieșită aicĭ.

Rare orĭ se maĭ tipăresc altfel de cărțĭ: cîte o ediție nouă din Alexandrie, cîte o carte de rețete. Nimic de literatură și nimic de știință. Boierĭi cărturarĭ puneaŭ să li se prescrie vechile letopisețe saŭ cronicĭ, care eraŭ urmate numaĭ în chip foarte slab pe vremea lor, saŭ cîte un cronograf în care se dădea istoria lumiĭ în povestiri de viețĭ omenești care începeaŭ cu Sfînta Scriptură și se mîntuiaŭ, trecînd prin Roma și prin

www.dacoromanica.ro

Bizanț, cu Sultanii turcești. Poeții sînt puțini; ei alcătuiesc stihurile lor pentru a fi învățate pe de rost și cîntate. Întîmplător, Ienachi Văcărescu, care avea nevoie de exemple pentru gramatica sa, a pus în scris și a tipărit unele, prea puține, din versurile sale. La un «volum de poesii» nu se putea gîndi nimeni: tipărirea lui ar fi jignit «ighemoniconul» boieresc al autorului, care putea face versuri numai în glumă și pentru anume scopuri de închinare către o Doamnă saŭ către Măria Sa Vodă. Țiganii, cari prindeaŭ toate stihurile ce zburaŭ în aier, formaŭ biblioteca poetică vie, antologia cîntătoare a țerii.

Se cetiaŭ atunci cărți străine: grecești — dar și printre acestea nu se putea găsi încă nimic noŭ, potrivit cu părerile și gusturile timpului, — latine, italiene și francese. Cantacuzinii avuseră în Țara-Românească o minunată bibliotecă, ce se risipi în lumea mare la căderea lor în 1716, și din care se găsesc din timp în timp volume răzlețe, cum e cartea de teologie latină pe care de curînd a căpătat-o Academia Romînă și pe care Constantin Stolnicul Cantacuzino o răscumpărase de la ostașii noștri întorși în 1683 de la asediul Vienei. Biblioteca Mavrocordaților s'a irosit tot așa, într'una din

www.dacoromanica.ro

zilele de mare restriște a lui Constantin-Vodă: numai catalogul ni s'a păstrat. Dăunăzi s'a găsit o parte din biblioteca, foarte bogată, a lui Costachi Conachi poetul, om care avea nevoie de o asemenea bibliotecă pentru a scrie versurile sale, în care și măsura și inspirația și podoabele și tonul acela de lungă căinare sînt luate din literatura francesă a timpului. Școala grecească din Brașov stăpînește astăzi biblioteca Brîncovenilor de după 1714, dăruită ei de Grigore Brîncoveanu, cel din urmă din linia directă. Cărțile lui Nicolae Canta, dintre Cantacuzinii moldovenești, adunate de el și de înaintașii săi, alcătuiau o foarte frumoasă colecție. Se căutau mai ales popularisări științifice, călătorii, opere istorice. Nu lipsiau însă nici romanele, cele bune, cum e *Corinne* a doamnei de Staël și cele ușuratice, ca *Aventures de Faublas*. Une ori venia cu ele cîte un negustor ambulant, Grec din Viena, alte ori se făcea comanda în Ardeal sau, pentru Moldova, la Lemberg. Cutare negustor aducea și cărți de la bîlciul vestit al Lipscăi, și așa i se întîmpla și vre unuia boieriu ce călătoriau în străinătate. La 1719 încă, Matei Cretulescu pomenește în testamentul său «un atlanta [atlas], care l-am fost cumpărat cînd am fost la Viena, drept

www.dacoromanica.ro

zloți nemțești 48» și pe care-l dăruiește lui Nicolae Mavrocordat, și în același testament el arată că avea în biblioteca sa nu mai puțin de 124 de cărți, «filosofești, gramaticești, politicești, bisericești, istoricești, latinești, italienești, iprocî, procî [și altele și altele]; care mai multe dintr'acestea le-am cumpărat cînd am fost la Viena pentru treaba acestor 2 copilași ca să învețe grecește, iar mai vîrtos latinește și italienește». Matei nu uită cu acest prilej să se roage a i se învață copiii și mai departe, «străinîndu-i pentru carte».

IV.

Pentru ca o literatură națională să se poată ivi, lipsiau încă unele condiții. Boierii aceștia n'aveau un ideal și nu găsiau pe ce să se sprijine ca să-l poată descoperi. Ei ar fi cumpărat mîndre cărți de afirmație românească, dar nu se găsia cine să cuteze a le scrie. Ei ar fi luat cărți de cîntece românește, dar cine printre dînșii, fruntaș cu locul în Divan, s'ar fi încumetat să le scoată? În sfîrșit unde se puteau tipări astfel de lucruri, cînd în principate erau numai tipografiile episcopale sau metropolitane sau mănăstirești, care nu puteau pune supt teascuri

www.dacoromanica.ro

Tîrgul de la Brașov la începutul veaculuĭ al XIX-lea (după o acvarelă)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societăţiĭ femeilor romîne".

www.dacoromanica.ro

decît anumite lucruri, saŭ tipografia trecătoare a vre unuĭ Grec venit la noĭ pentru afaceri, a vre unuĭ boierinaș care ținea să nu-șĭ primejduiască banul?

Mîntuirea veni de la Romînii de peste munți: ei creară în jumătate de veac viața sufletească modernă a Romînieĭ întregĭ.

De mult, Brașovenii, negustorĭ și meșteșugarĭ înstăriți, aveaŭ o școală pe lîngă biserica lor, a Sf. Nicolae din Șcheĭ. Cînd, după 1700, se întemeiè o Episcopie a Romînilor uniți cu Roma, nevoia unor școlĭ pentru pregătirea de preoți luminați se simți îndată. Episcopul Petru Pavel Aaron are meritul cel mare că a deschis în Blaj cele d'intăiŭ patru școlĭ românești naționale, la jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea (1754 și urm.); ele se compun dintr'o școală primară, un colegiu latin și două seminariĭ, cele d'intîiu școlĭ de preoție pe care le aveaŭ Romînii. După ele se îndreptară toate celelalte, care răsăriră maĭ mult în veacul al XIX-lea pe acest pămînt ardelean.

Nu treceaŭ maĭ mult de douăzecĭ de anĭ și Împăratul iubitor de lumină Iosif al II-lea tăcu în tot Ardealul și în ținuturile românești din Ungaria școlĭ ale Statuluĭ pentru popor, școlĭ de românește și nemțește, pe cînd cele blăjene eraŭ de românește și latinește. Gheor-

www.dacoromanica.ro

ghe Șincaĭ, rîvnitorul istoric din acest timp, a dat acestor școlĭ cea d'intîiŭ a lor organisație.

Din unele și din altele, din școlile cele nouă ale Neuniților cari și eĭ își căpătaseră episcopia, la Rășinarĭ, apoĭ la Sibiiŭ, ieșiră dincolo de munțĭ o mulțime de Romînĭ cu știință de carte. Gîndurile lor eraŭ marĭ: răzimîndu-se pe trecutul roman al neamuluĭ, eĭ voiaŭ să-ĭ dea înnapoĭ toată puterea, toată strălucirea ce i-se răpise. Cetiaŭ cu multă dragoste, încet, răbdător, cu lumină în suflet.

Se întîmplă peste cîtva timp, la începutul veaculuĭ celuĭ noŭ, că universitatea din Pesta capătă privilegiul de a tipări în tipografia eĭ cărțĭ cu litere cirilice, decĭ și cărțĭ românești. Cărțile de școală, cărțile pentru biserică puteaŭ aduce un venit bun. Un corector romîn, care a fost întîiŭ Samuil Clain, apoĭ, pănă la 1821, Petru Maior, fu chemat pentru a supraveghia tiparul. Prin potrivirea firească a lucrurilor ieșiră atuncĭ cu litere frumoase, pe hîrtie bună, în condițiĭ tipografice necunoscute pănă atuncĭ la noĭ, nu numaĭ cărțile de care fusese vorba la început, ci sfaturĭ pentru economia cîmpuluĭ, calendare elegante și chiar cărțĭ de ale luĭ Petru Maior, ca Dicționariul din Buda și vestita scriere, «Istoria pentru începutul Romînilor în

www.dacoromanica.ro

Dacia», în care vremea nouă își găsi evanghelia. Apeluri călduroase vestiau ieșirea la iveală a scrierilor nouă, care se răspîndiau prin prietenî, protopopî, inspectorî, funcționarî în toate colțurile Romînimiî.

În călătoriile lor, negustoriî și boieriî noștriî cunoscură tipografia din Buda. Cărțile cele netede de acolo aŭ început a găsi tot maî mulțî cumpărătorî. Atuncî un Brașovean, Zaharia Carcalechi, se gîndi a lua asupră și editura cărților românești ce ieșiaŭ la Buda. El plănui o bibliotecă națională, răspîndi apeluri și maî călduroase decît pînă atuncî, lăudă pe boieriî ce sprijiniaŭ literatura, se oferi a li da operele la lumină. Fără dînsu poate că Alexandru Beldiman, care a cîntat în accente de jale turburările aduse de Grecî în 1821 («Jalnica Tragedie»), nu și-ar fi tipărit traducerile, corecte, dar recî, din franțuzește. Din Ungaria veniaŭ de acuma calendare, povestirî despre întîmplările din Europa, istoriî și geografiî, ba chiar, cum văzurăm, cîte o lucrare poetică.

Un Ardelean din părțile Sibiiului, Gheorghe Lazăr, trecuse la noî încă înnainte de 1821, ca dascăl al copiilor unei doamne din Bucureștî. Învățase teologia, dar era și inginer. Pe atuncî în Moldova-și avea școala de in-

www.dacoromanica.ro

ginerie (încă din 1812) tînărul Gheorghe Asachi; boierii munteni voiră să aibă la rîndul lor o astfel de școală, și tocmiră pe Lazăr. El făcu aritmetică și geometrie bună în taina de la Sf. Sava, dar îndeplini pe alături ceva și mai bun, pentru care nu fusese plătit și nu era în stare să-l plătească nimeni: el strămută în mijlocul claselor luminate din principat ideile ardelene.

Cînd plecă, peste cîțiva ani, ca să moară acasă, Lazăr lăsă un urmaș în Ioan Eliade Rădulescu. Acesta și Asachi pregătiră și mai departe publicul românesc. Ei îi dădură cărți, reviste, ziare, poesii, disertații gramaticale, nuvele,—tot ce nu avuse pănă atunci și trebuia să aibă. Vre-o douăzeci de ani ei stăpîniră terenul, și printr'o literatură din care numai o mică parte are o valoare estetică, ei pregătiră calea pentru adevărații scriitori cari trebuiau să vie. Sufletul contemporanilor lor a fost hrănit însă de dînșii, și atunci se văzu întîia oară la noi o legătură trainică și plină de încredere între autori și scriitori.

Nici Eliad, fiu de negustor, nici Asachi, fiu de preot nu făceau parte din boierime, După 1840, tînăra boierime apare în fruntea mișcării literare. Și Bălcescu și Odobescu și Kogălniceanu și Alecsandri și Negruți și Russo sînt fii de boier; ofițerimea oștirii

www.dacoromanica.ro

Tîrgul de la Brașov la începutul veaculuĭ al XIX-lea (după o acvarelă)
Reproducere făcută cu cheltuiala „Societățiĭ femeilor romîne".

www.dacoromanica.ro

nouă prinde gust pentru literatură. Cele d'intîiŭ saloane se deschid acum: mai ales în Moldova. A fost un timp fericit atuncea: fără a se înlătura literatura străină, ea e subordonată acum celei românești, care găsește representanți în toate ramurile. Cîtă vreme aŭ trăit și lucrat acești scriitori, clasa bogată nu s'a înstrăinat de curentul literar.

Prin anii 1870—80 publicul nostru a primit o întregire. Ardealul și Ungaria, care ascultaŭ de Cipariu, urmașul marilor Ardeleni, Bucovina, stăpînită de Aron Pumnul, se despărțiră din comunitatea limbii literare. «Convorbirile literare» și d. Maiorescu aŭ dus lupta pentru distrugerea cetățuilor de isolare, și resultatul a fost unificarea geografică a mediului literar românesc.

În acelaș timp, literatura se apropia de anumite strate superioare, luminate prin școală, ale poporului, ca învățătorii și preoții mai ales: un nemărginit folos pentru dezvoltarea firească și sigură a vieții noastre sufletești. Ea pierdea însă aproape cu totul boierimea.

Motivele nu se pot hotărî ușor. Ele par a fi însă cam acestea. Pe de o parte, cercul, păzit odinioară cu sfințenie, care încunjura aristocrația noastră de sînge, s'a rupt de pe

www.dacoromanica.ro

la 1880 încoace. Succesul în politică și averea aŭ dat dreptul de intrare în mijlocul urmașilor adevăratei boierimi. Mulți dintre aceștia chiar își pierduseră caracterul românesc prin deasa emigrare în străinătate, iar noii veniți nu eraŭ totdeauna Romîni. Sufletul limpede românesc al boierimii dispăru în acest vălmășag de prefacere, și rămaseră numaĭ forme goale, între care și această *formă* a limbii francese, a literaturii ușoare și ușuratece francese. Iar scriitorii din partea lor se închisese în «turnul de fildeș» al *artei pentru artă*, disprețuitorĭ pentru public, indiferenți față de soarta neamului în limba căruia scriaŭ, saŭ nelămuriți în privința celor mai bune mijloace prin care el poate fi ajutat, nesiguri de adevăratele lui nevoi sufletești.

* * *

Scriitorii cinstiți și destoinicĭ s'aŭ prefăcut: ei chiamă astăzĭ pe toți la comunitatea vieții sufletești, cea d'intăiŭ și mai mare nevoie a noastră. Și bucuria lor e nemărginită cînd zilnic se vede că această chemare a lor e ascultată.

www.dacoromanica.ro

VI.

ROSTUL BOIERIMIĬ NOASTRE.

www.dacoromanica.ro

Rostul boierimiĭ noastre.

I.

Boierimea nu e dintre cele maĭ vechĭ aşezăminte ale noastre, nicĭ dintre acelea care aŭ pornit în adevăr din sufletul nostru.

În vremile a căror amintire nu s'a păstrat decît în chip cu totul neîndestulător, în fruntea poporuluĭ nostru nu stăteaŭ boierĭ, ci alţĭ cîrmuitorĭ şi îndreptătorĭ, cari nu părăsiseră întru nimic haina şi firea ţerănească. Eĭ răspundeaŭ celor două nevoĭ marĭ ale oricăreĭ societăţĭ: împărţirea dreptăţiĭ şi călăuzirea în apărarea ţeriĭ.

Juzĭ saŭ *cnezĭ* ţineaŭ *Scaun* de dreptate, încunjuraţĭ de «oamenĭ bătrînĭ», de «juraţĭ» din sate. Numele de «cnez» e luat de la Slavĭ, cellalt e, cum se vede, curat românesc. Stăpînirea unuĭ jude se întindea asupra maĭ multor sate, şi, fiindcă satele erau foarte risipite atuncĭ, ea cuprindea prin urmare un Ţinut întreg, care se chiamă astfel judeţ. Hotarele şi numele acestor vechĭ judeţe nu s'aŭ schimbat nicĭ până în zilele noastre, şi, cînd

www.dacoromanica.ro

zicem județul Vîlceĭ, județul Romanațuluĭ, județul Mehedințuluĭ, pomenim încă pe aceĭ juzĭ aĭ Romînimiĭ, cari s'aŭ chiemat Vîlcea, Romanați și Mehedinți.

Judele era statornic. Nu tot atîta siguranță putem avea în ceia ce privește statornicia maĭ mareluĭ săŭ, căruia i se zicea cu cuvîntul slavonesc *Voevod*, care înseamnă căpetenie de oștire. Cnezĭ întîlnim în multe locurĭ, și în vremile lor bune și în cele rele; Voevozĭ, din potrivă, se cunosc numaĭ puținiĭ. Unul stătea în Ardeal, altul în țara munteană de dincoace de Olt, cîțiva juzĭ cu putere de Voevod s'aŭ ivit în Oltenia; după ce Ardealul a intrat în stăpînire ungurească, Voevozia de acolo a scăzut și s'a păcătoșit, ajungînd pe aceiașĭ treaptă cu cnejia saŭ cu judecia. Și pe această vreme judele nu maĭ era alta decît un birăŭ de sat, un vătăman saŭ pîrcălab (cuvîntul d'întăiŭ se întrebuințează în Ardeal, fiind luat de la Ungurĭ, al doilea e rusesc și domnește în Moldova, cel de-al treilea e obișnuit la Muntenĭ și însemna la început căpitan de cetate).

În veacul al XIV-lea, cînd s'a întemeiat Țara-Românească și apoĭ și Moldova, nu maĭ eraŭ decît Voevozĭ și cnezĭ în Ardeal, căzuțĭ de o potrivă cît se poate de jos, iar, dincoace, locul juzilor îl luase cîte un singur

www.dacoromanica.ro

Voevod, care izbutise a răpune pe toţĭ ceĭlalţĭ şi a-ĭ moşteni pe rînd: Voevodul din Argeş, pe plaiurile muntene, iar în văile rîurilor Suceava şi Moldova Voevodul din Baia, strămutat apoĭ în oraşul Siretiuluĭ şi în cetatea Sucevеĭ.

Maĭ toate aşezămintele nouluĭ Stat moldovenesc aŭ fost luate de la Muntenĭ, iar Muntenii, din partea lor, le împrumutaseră de la Bulgarĭ (nu atît de la Sîrbĭ). Nicĭ aceştia din urmă nu le născociseră însă de la dînşiĭ, neavînd pentru aceasta priceperea şi cultura ce ar fi trebuit. Ele veniaŭ, printr'o înceată decădere, de la Bizanţ, adecă şi ele, ca multe lucrurĭ din trecutul nostru, de la Roma veche, însă numaĭ pe această lungă cale de împrumut.

Boieria se află printre aceste aşezăminte împrumutate. Şi numele de *boierĭ* şi numele multor boierĭ şi îndatoririle celor maĭ mulţĭ dintre dînşiĭ vin de la Bizantino-Bulgarĭ.

Ceĭ d'întăiŭ Domnĭ muntenĭ aveaŭ pe lîngă dînşiĭ boierii ce urmează:

Un *Ban*. Bănia era aceia a Severinuluĭ, Ţinutul unguresc dela Apusul ţerii. Şi cetatea Severinuluĭ şi Banul de acolo şi moneta zisă «ban» a dregătoruluĭ acestuia ostăşesc vin de la Ungurĭ, cuceritorĭ de pămînt românesc şi în această parte. De pe la 1300, Domniĭ Ţeriĭ-Româneştĭ, cari înlocuiseră pe

www.dacoromanica.ro

stăpînitoriĭ olteni de pe plaiurile Vilceĭ şi Gorjuluĭ, căpătară şi Mehedinţul şi părţile şesuluĭ, cu pescăriile de la Celeiŭ, care fuseseră ale regeluĭ unguresc. În această parte eĭ cîrmuiaŭ ca Domnĭ, dar îşĭ ziceaŭ Banĭ ca să mulţămească pe puternicul lor vecin. Avînd însă necontenit de lucru dincoace de Olt şi, pe de altă parte, trebuind să asigure bine o aşa de preţuită stăpînire ca a Severinuluĭ, eĭ aşezară acolo un Ban mic în numele Banuluĭ celuĭ mare, care era Vodă însuşĭ.

Era lucru firesc ca şi Domnul nostru să aibă un Logofăt, ca şi Ţariĭ bulgăreştĭ şi Împăraţiĭ Bizanţuluĭ, Roma nouă. Numele săŭ grecesc îl arată ce trebuia să fie: acel care «cuvintează» înnaintea Domnuluĭ şi care «cuvintează» în numele luĭ, acela care aude pentru Domn şi prin care vorbeşte acesta. Domnul avea, între drepturile sale, nemărginite ca număr şi întindere, şi pe acela de a întări prin «cărţĭ domneştĭ» saŭ «dresurĭ» (de aicĭ cuvîntul *dregător*, funcţionar) orĭce stăpînire asupra pămîntuluĭ. Aproape în fiecare zi se dădeaŭ asemenea cărţĭ, şi ele porniaŭ de la Logofăt, care avea supt poruncile sale pe toţĭ *diacĭ* saŭ scriitorĭ de hîrtiĭ.

Vornicul e stăpînul «Curţiĭ» *(dvor* în-

www.dacoromanica.ro

seamnă în slavoneşte *Curte)* şi dregătorul judecăţilor. Domnul a strîns puterea juzilor de odinioară, el e acum singurul izvor de dreptate; spre Scaunul luĭ e deschisă calea orĭşicuĭ, chiar şi a celuĭ maĭ de jos şi maĭ nenorocit. De cele maĭ multe orĭ, el însuşĭ ascultă şi hotăreşte, la Curte, pe un cîmp de «dreptate», ca acela de la Suceava, unde a fost întîmpinat Ştefan-cel-Mare de ţara care şi-l voià Domn, saŭ şi în deosebite oraşe ale Domnieĭ luĭ, unde vine şi pentru această împărţire a hotărîrilor. Lămuririle le dă însă Vornicul, şi atuncĭ, cînd Domnul are maĭ puţină pricepere şi îndrăzneală, el poate fi acela de la care porneşte în adevăr hotărîrea.

Ca al treilea boier poate fi privit Postelnicul. Numele luĭ aminteşte pe al dregătoruluĭ roman intitulat *praefectus cubiculi*. El se chiamă că stă lîngă *patul* Domnuluĭ, în *cămara*, în odaia luĭ. Aceasta înseamnă maĭ pe înţeles că Postelnicul ţine tainele Domnieĭ. În sama luĭ sînt legăturile cu străiniĭ şi de la un timp cu stăpînĭĭ de peste Dunăre: Turcĭĭ. La porunca luĭ e Uşerul, care lasă intrarea la Domn.

Vistierul saŭ Vistiernicul s'ar putea lupta pentru locul al treilea cu Postelnicul, a căruĭ chemare a fost arătată. Cum îl arată nu-

www.dacoromanica.ro

mele, acest boier are grija Vistieriei. Odată era una singură, și pentru țară și pentru Domn. Vistierul se îngrijia ca *birarii* și *dijmarii* să strîngă *birul* și *dijmele* și purta de grijă cheltuielilor Curții sau cheltuielii de oaste. Mai pe urmă, el avea apoi în sama lui strîngerea și plata *huraciului* pe care țara-l datoria în fiecare an, la April, haznalei Împărății turcești.

Cînd s'a făcut însă despărțirea între veniturile Domnului și ale țerii, adecă abia în al XVIII-lea veac, cele d'întăiu trecură supt ocîrmuirea *Cămărașului* domnesc, neapărat un boier mult mai puțin însemnat decît Vistierul.

Pentru ajutorul Vistieruluĭ întăiu, al Vistieruluĭ și Cămărașuluĭ pe urmă, sînt Cămărașiĭ *de ocnă*, cari îngrijesc de această ramură a veniturilor domnești, *vameșii* de la toate hotarele, cari ieau în arendă acest drept al Voevoduluĭ, vama de hotare, dar nu și vama din lăuntru, a tîrgurilor (zisă în Moldova *pîrcălăbie* sau *mortasipie*), *cămănarii* puși întăiu pentru dijma de ceară, (numele lor, slavon, vine de la *camen*, «piatra» de ceară), dar mai pe urmă strîngătorĭ aĭ veniturilor de la cîrciume.

Pentru oști acuma este *Spătarul*. E cel care poartă *spata*, spada Domnuluĭ lîngă

www.dacoromanica.ro

acest stăpîn în zilele cele marĭ de ospețe și alaiurĭ. La războiŭ plecaŭ întâiŭ numaĭ *stratorniciĭ*, al căror nume, alcătuit din grecește și bulgărește, înseamnă general. Pe urmă însă purtătorul spateĭ domnești la Curte purtâ spata țeriĭ în lupte.

Tărziŭ de tot, adecă tocmaĭ supt Mihaĭ Viteazul, se maĭ adăugi în sfîrșit un dregător militar, *Aga*. Mihaĭ întrebuințase și ostașĭ turcĭ, beșliiĭ, și pentru a-ĭ stăpîni trebuia un Turc, al căruĭ titlu e acesta de Agă, obișnuit la Constantinopol, unde înînseamnă orice ofițer al Seraiuluĭ. După moartea luĭ Mihaĭ beșliiĭ se risipiră, dar locul de Agă rămase: acuma-l căpătaŭ boierĭ de țară. Mateĭ Basarab a fost întâiŭ Agă pe lîngă altĭ Domnĭ. Se pare că grija Agăĭ era să păzească persoana sfințită a Voevoduluĭ. La urmă, sarcina sa era numaĭ aceia de a păzi liniștea în orașul de reședință, ajungînd astfel un Prefect de poliție. *Șătrarul* are paza *șătrilor*, a corturilor decĭ și a tunurilor, iar asupra tururor osîndelor e *Armașul*, căpetenie de calăĭ.

Domnul maĭ avea lîngă el treĭ boierĭ, cari îndepliniaŭ numaĭ funcțiĭ de Curte. Maĭ bine ar fi să se spuie că eĭ eraŭ *chemațĭ* să le îndeplinească, de oarece cîte un biet Voevod fără statornicie, fără avere, fără

www.dacoromanica.ro

răgaz, nu putea să aibă gîndul numaĭ la acele marĭ petrecerĭ domneștĭ în care-șĭ aveaŭ firește locul dregătoriĭ de ceremoniĭ și de alaiurĭ.

Păharnicul dă Domnuluĭ să bea. El are grija pivniților și a viilor domneștĭ. El va fi strîns poate *vinăriciul*, veche dijmă pe care o datoriaŭ Domnieĭ toțĭ stăpîniĭ de viĭ.

Stolnicul (de la *stol*, masă) dă Domnuluĭ să mînînce; cămările Curțiĭ sînt în sama luĭ și la dînsul vin carele care-șĭ revarsă încărcătura în hambarele Domnuluĭ. El e ajutat pe urmă de *Medelnicer*, care pune masa, de *Clucer*, păzitorul depositelor de hrană, de *Sulger*, măcelarul Curțiĭ, avînd grija cărnurilor, de *Jitnicer*, care îngrijește de *jitnița* grînelor, de *Pitar*, care ține cuptoarele de pîne.

Iar *Comisul*, al căruĭ nume vine de la *comes* al Romanilor, comite saŭ conte, are în sama luĭ caiĭ domneștĭ, povodnicĭ și telegarĭ, cari nicĭodată n'aŭ fost mulțĭ, cît timp Domnia noastră a fost neatîrnată și războinică.

La început însă alcătuirea aceasta era foarte nedesăvîrșită. Cîte un Logofăt, un Vornic, un Spătar saŭ un Stratornic, un Vistier eraŭ totdeauna. Ceĭlalțĭ puteaŭ lipsi, și în adevăr

www.dacoromanica.ro

lipsesc în cele mai multe din mărturiile de boieri aduse la *cărțile* de hotărîre ale Domnilor. Încetul pe încetul s'au adaus apoi dregătoriile ajutătoare, ale căror nume sînt de cele mai multe ori românești și arată deci că și funcția lor a fost orînduită întâiu aici, supt înrîurirea străină poate, dar nu după modèle străine, gata făcute.

II.

Moldovenii au primit toată ierarchia boierească munteană. Schimbările pe care i le-au adus sînt numai de o însemnătate mică. Cele mai vrednice de luare aminte sînt acestea:

În Moldova se simția nevoie de doi Vornici pentru judecățile cele multe: aceasta s'a întîmplat îndată ce țara și-a atins hotarele firești și a ajuns să cuprindă un mai mare număr de locuitori. Țara-Românească, cellalt principat, nu era, de sigur, mai mică, dar aici Banul oltenesc din Severin, strămutat apoi la Craiova, după ce Ungurii au luat înnapoi cetatea, ca s'o lase să cadă în mîna Turcilor, Banul acesta, stăpîn cu multe drepturi asupra țerii apusene, ținea și judecata lui deosebită, de la care numai rare ori se făcea apel la Domnul din Argeș, Tîrgoviște sau București. În Moldova, fusese

www.dacoromanica.ro

un timp, între Alexandru-cel-Bun şi Ştefan-cel-Mare, o împărţire în două a principatuluĭ, o Ţară-de-sus, cu un Domn şi o Ţară-de-jos, cu altul. Cele două împărţirĭ aveaŭ conştiinţă de acest trecut deosebit şi în multe lucrurĭ nu sămănaŭ desăvîrşit. Astfel s'aŭ făcut doĭ Vornicĭ, numiţĭ după numele acestor două Ţerĭ.

Spătăria n'a pătruns în Moldova decît după anul 1600; cel d'întăiŭ care va fi aşezat-o, dar deocamdată ca o boierie maĭ puţin însemnată, va fi fost Radu Mihnea, Domn de obîrşie munteană şi care domnise întăiŭ dincoace de Milcov. Pe lîngă aceasta, el era un om pompos căruia-ĭ plăcea să aibă o Curte cît de mare, cît de strălucit îmbrăcată, şi dădea petrecerĭ «împărăteştĭ», după moda Constantinopoleĭ Turcilor, în care trăise cîtva timp şi pe care o cunoştea foarte bine. Stratornicĭ pentru oştĭ nu s'aŭ pomenit aice nicĭ-odată. În schimb jucaŭ un rol mare în Moldova, după aşezămîntul luĭ Alexandru-cel-Bun şi Ştefan-cel-Mare, boierĭ din cetăţĭ, căpitanĭ lor, cari se ziceaŭ pîr călabĭ; ceĭ maĭ însemnaţĭ dintre eĭ stăteaŭ la Hotin de-asupra Nistruluĭ, la Roman, cetatea luĭ Roman-Vodă, la Neamţ, o şi maĭ veche cetate, la Chilia de pe Dunăre şi la Cetatea-Albă, de la limanul Nistruluĭ, care

www.dacoromanica.ro

făceaŭ zid la Miază-zi împotriva celor maĭ primejdioşĭ duşmanĭ. Alţĭ pîrcălabĭ, ca aceia din Bacăŭ, din Crăciuna, nu se aduc înnainte ca marturĭ în cărţile domneştĭ. În sfîrşit, la Suceava, unde stătea Domnul, nu era un pîrcălab, ci numaĭ un *Portar*, păzitor al porţilor.

Cît timp Suceava a fost o capitală, s'a păstrat Portarul eĭ printre boieriĭ ceĭ marĭ. Cînd însă, de pe la 1560 înnainte, Domnia a trecut maĭ mult la Iaşĭ, unde nicĭ-odată n'a fost un pircălab, ci numaĭ un Vătaf-Mare, ca în orĭce cetate neîntărită, Portarul de Suceava şi-a pierdut rostul. Acuma însă, an de an năvăliaŭ în Moldova Cazacĭĭ, ca un un blestem dumnezeiesc, ajutîndu-se cu doritoriĭ de Domnie, ca să prade Moldova. Cazacĭĭ aveaŭ în fruntea lor un Hatman. Şah, Hatman cazăcesc, stătu în Iaşĭ prin 1577-8, ca boier al luĭ Ioan Potcoavă, Domn cu hapca al ţerĭĭ. După cîţĭva anĭ se găsi de cuviinţă ca Moldova să-şi aibă statornic Hatmanul. Pentru a nu se face încă un boier mare şi a se păstra vechea rînduială a dregătorilor, ce se păzia acum cu sfinţenie, ţinîndu-se, de pildă, pîrcălabĭ de Roman după ce de mult nu maĭ era în Roman o cetate, — se adăogi Hatmanuluĭ şi demnitatea de Portar al Suceveĭ.

www.dacoromanica.ro

Numaĭ după 1650 Moldova şi-a avut Aga: de bună samă supt înrîurirea unor Domnĭ cari veniaŭ de peste Milcov şi nu voiaŭ săşĭ schimbe în ţara cea nouă înfăţişarea Curţiĭ cu care eraŭ deprinşĭ. De la 1600 înnainte, Tatarĭ stăteaŭ în Basarabia de jos, neam neînfrînat şi sălbatec, care nu ştia de hotare. Aicĭ trebuia decĭ o pază statornică, şi pentru a se da căpeteniei străjerilor, care trebuia să fie un bun oştean, un titlu în stare să impuie vecinilor păgînĭ, el fu numit cu cuvîntul turcesc care înseamnă general: *Serdar*.

Moldova avea mult maĭ bune şi maĭ multe viĭ domneştĭ decît Ţara-Românească: la Cotnarĭ, la Hîrlăŭ, la Huşĭ, la Iaşĭ, la Tecuciŭ, la Odobeştĭ eraŭ podgoriĭ vestite. Aicĭ Paharnicul era un boier mult maĭ preţuit şi mult maĭ împovărat de lucru decît la Muntenĭ. El avuse odinioară ca ajutor pe *ploscar* (de la *ploscă*); pe urmă sarcina acestuia trecu asupra *Cupariuluĭ* (de la *cupă*). Un Mare-*Pivnicer* stătea la Cotnarĭ, avînd grija dealurilor domneştĭ.

Bănia fu strămutată în Moldova abia după 1700, supt «Fanarioţĭ», prin urmare şi ea ajunse numaĭ întru citva la înălţimea boieriei celeĭ marĭ.

www.dacoromanica.ro

III.

Schimbărĭ se aduseră boerimiĭ românești, unificată acum aproape cu totul ca nume și atribuțiĭ, din treĭ puncte de vedere, și anume: îndoirea, întreirea, înmulțirea sarcinilor, apoĭ imitarea datinelor turcești.

Maĭ tîrziŭ în sfîrșit se întemeiè lîngă boierimea mare cu titlurĭ o boierime mică de muncă și de ciștig.

Încă de timpuriŭ încep să apară boierĭ de maĭ multe trepte. Chiar din veacul al XV-lea cutăruĭ boier i se zice *protovistier* pentru a se deosebi de alțĭ Vistierĭ maĭ micĭ, Vistieriĭ *al doilea*. Domniĭ din veacul al XVI-lea, maĭ ales ceĭ din Țara-Românească, dar și ceĭ din Moldova, cari aveaŭ totuși o boierie maĭ bine orînduită, pun în mărturiile hrisoavelor înnaintea dregătorieĭ sfetnicilor lor calificativul slavon «Vel», adecă *velichi*, mare. Maĭ tîrziŭ însă, pe la 1700, printr'o îmbogățire și prefacere a rangurilor, Moldova înțelegea alt ceva prin boierĭ marĭ decît aceia cari aveaŭ o asemenea calificație. Dimitrie Cantemir, învățatul Domn care a scris pe larg despre toate împrejurările moldovenești de pe vremea sa, deosebește întîiŭ *boieriĭ de sfat*, opt la număr, ceĭ maĭ marĭ, apoĭ *boieriĭ de Divan*, Stolnic, Comis

www.dacoromanica.ro

Clucer, Serdar, Sluger, Pivnicer, Pitar, Șătrar, Armaș, Ușer, Aga și pe lîngă ei un boier al doilea, Postelnicul, un boier al treilea, Logofătul, și un căpitan al dărăbanilor saŭ trabanților pentru paza Domnului; Vameșul și Căminarul se adaugă la această treaptă. Fel de fel de boieri cu titluri de «al doilea» și «al treilea» fac apoi «boierimea a doua». Iar între boierinași ce închid șiragul, se află Cuparul, Cămărașul-cel-Mare, vătafii de aprozi, — carip ăzesc și chiamă la Divan —, ceĭ de copii, *pajiĭ* Domnului, Pivnicerul, toate felurile de Cămărași (de dulcețĭ, d'innuntru, de luminĭ, cu grija luminatului Curții). Candidații de boierinași sînt apoi aceia, mai mult tineri, cari staŭ supt poruncile vătavilor și cari-și ieaŭ numele după al boierilor, cu un diminutiv: Păhărnicel, Stolnicel, Armășel, ș. a.

La început se îndoiesc dregătoriile care cer mai mult lucru: Logofeția, Vornicia, Postelnicia și Vistieria. Apoi se urmează cu mai toate celelalte, pentru a se ridica tot mai mulți la cinste, pentru a se împărtăși cît mai larg de rangurĭ și slujbe boierimea de țară ca și cea străină, a favoriților domnești. Pe vremea lui Vasile Lupu era în Moldova numai o demnitate de o singură treaptă: Spătăria.

Înmulțirea slujbelor și titlurilor vine din

www.dacoromanica.ro

înmulțirea urmașilor de boierĭ cari nu puteaŭ fi lăsați să cadă între țeranĭ, dar și din alte motive. De sigur că era acum, în niște țerĭ maĭ bine locuite, cu mult maĭ mult de lucru ca înnainte. Dar înrîuria pe lîngă aceasta priveliștea orbitoare a vieții de Curte constantinopolitane, care venia de-a dreptul din bizantinismul cel așa de roditor în slujbașĭ netrebnicĭ și in titularĭ nevrednicĭ. Domniĭ ce veniaŭ în Scaunul moldovenesc saŭ muntenesc cunoșteaŭ mult maĭ bine strălucirea Curțiĭ împărătești și credeaŭ de datoria lor să se apropie de dînsa, înnălțîndu-se astfel, pe această singură cale ce li stătea deschisă, în ochiĭ supușilor lor.

Cînd, după Domniĭ crescuțĭ în Răsărit, veniră alțiĭ, de naștere din acel Răsărit si prefăcuțĭ cu totul de dînsul, atuncĭ slujbele turcești veniră cu numele lor chiar. «Fanarioții» aŭ înmulțit peste orice măsură și cuviință dregătoriile fără de folos. Însă îĭ îndemna la aceasta și grija ce aveaŭ pentru atîția casnicĭ străinĭ cari veniaŭ cu dînșiĭ și cari, dacă nu puteaŭ intra în Sfatul politic saŭ în Divanul de judecătorĭ, eraŭ bunĭ pentru asemenea trebĭ ca ținerea ibriculuĭ de spălat saŭ păstrarea lumînărilor de săŭ. Curțile din Iași și Bucureștĭ aŭ acum un număr de boierĭ de modă turcească, cari sînt: P cr-

www.dacoromanica.ro

tarbaşa, muhurdarul, pentru pecete, divictarul, pentru călimărĭ, becerul, pentru bucătărie, icĭ-ciohodarul pentru ghetele şi papucĭĭ Măriei Sale, caftangiul pentru hainele aceluiaşĭ stăpîn, mabeingiul pentru odaia de lucru şi toate hîrtiile luĭ, ciamaşirgiul, pentru albiturile luĭ Vodă, cafegi-başa, pentru cafeaua princiară, şerbecciul pentru şerbete, buhurdangiul pentru mirodeniile de odaie, de barbă saŭ de rufe, cibucci-başi, pentru ciubuc, ibrictarul, pentru ibric, peşchirgi-başa, pentru peşchir, ciohodarul cel mare, pentru pază, sofragiul, pentru sufragerie, berber-başa pentru barbă, cavas-başa pentru cavaşiĭ de strajă, samdangiul pentru lumînărĭ, şi încă cîţĭva.

Acum însă pănă şi boieriile cele marĭ sînt înmulţite. Ţara-Românească are ca şi Moldova doĭ Vornicĭ; i se daŭ şi doĭ Logofeţĭ, făcîndu-se o Ţară-de-sus la Răsărit şi o Ţară-de-jos la Apus. Ba maĭ întîlneştĭ un Vornic-Mare al treilea şi al patrulea Mare-Vornic, chemaţĭ în rangurĭ de un bun cîrmuitor, Alexandru Moruzi. Încă un Mare-Vornic are Cutia Milelor, din care se daŭ anumite ajutoare la feţe alese, dar cu averĭ scăpătate. E în sfîrşit un Vornic de Politie, care iea o parte din sarcina Agăĭ. Ca al treilea Logofăt se adauge cel de obiceiurĭ, creat pe la 1774,

www.dacoromanica.ro

Mihaĭ-Vodă Suțu al II-lea, Domn în Moldova (1819—21) (după Gion, *Istoria Bucureștilor*,.

www.dacoromanica.ro

pentru a păstra datina. Şi Munteniĭ aŭ acum un Hatman, acel al Divanuluĭ, maĭ mare peste aprozĭ şi dregătoriĭ ceĭ mărunţĭ aĭ judecăţilor. Postelnicul tot se maĭ numeşte, dar acum întimpinĭ şi un Logoĭăt al Pricinilor Străine. De toate, sînt acuma şese clase, bine hotărîte, şi e aproape cu neputinţă ca omul cel maĭ vrednic şi maĭ muncitor să înainteze de la treapta a şesea, în care se îngrămădesc zapciiĭ puţin plătiţĭ, cari iese înnaintea oaspeteluĭ străin în nădejdea bacşişuluĭ, pănă la treapta întăiŭ, unde se răsfaţă trufaşĭ, în largul lor, ceĭ maĭ marĭ din boierime, aşa numita protipendadă, care nu maĭ cuprinde însă numaĭ cinci membrĭ, cum spune numele, ci nu maĭ puţin de şeĭsprezece în Ţara Românească.

Cele şese clase ale boierilor nu cuprind însă numaĭ pe ceĭ ce se află în slujbă, ci încă şi pe ceĭ cari *aŭ avut* slujbe. Numărul acestora e foarte mare. Domniile se schimbă des, şi, în răpedea lor preurmare, o mulţime de oameni ajung să guste cinstea dregătoriilor. Pănă la moartea lor eĭ rămîn boierĭ. Fiiĭ lor vor fi priviţĭ ca feciorĭ de boierĭ, urmaşiĭ «neamurĭ», şi nu vor putea fi puşĭ într'un rînd cu locuitoriĭ obişnuiţĭ aĭ ţerii. Boierii nu pot fi bătuţĭ decît de Domnĭ, cu topuzul, care ucide une orĭ, dar nu necinsteşte

www.dacoromanica.ro

nicĭ-odată; eĭ nu pot fi uciș̆ĭ prin ș̆treangul hîd al spînzurătoriĭ, ci numaĭ prin sabia strălucitoare a ostaș̆ilor; în ceia ce priveș̆te datoriile către Stat. eĭ nu plătesc nicĭ birul, nicĭ chiar dijma, afară numaĭ de anul cînd un Domn îș̆ĭ începe stăpînirea. În schimb, Domnul poate să-ĭ cheme totdeauna la războiŭ, ca ș̆i pe Curteniĭ Moldoveĭ, cari ș̆i eĭ se ridică de-asupra ț̆eranilor, ca ș̆i pe Roș̆iĭ de ț̆ară aĭ Muntenilor, ca ș̆i pe slujitoriĭ cari staŭ cea maĭ mare parte din timp acasă ș̆i răspund către Vistierie un bir scăzut, pentru slujba ostăș̆ească ce fac ț̆eriĭ, în sfîrș̆it ca ș̆i ostaș̆ii plătiț̆ĭ: dărăbanț̆iĭ saŭ dorobanț̆iĭ, numiț̆ĭ după trabanț̆iĭ ardeleniĭ, saŭ seimeniĭ.

Pe încetul se înjghebă astfel, prin perîndarea în slujbe, prin înmulț̆irea firească a familiilor ridicate de încrederea saŭ iubirea Domnuluĭ, o clasă boierească. Tăria eĭ nu stătea numaĭ în drepturile ce s'aŭ arătat maĭ sus, în faimă, în amintiriĭ frumoase, în odoare strînse din neam în neam, ci maĭ ales în moș̆iĭ, iar, de la o vreme, în moș̆iĭ ș̆i în oameniĭ.

IV.

Înnainte de a fi o Ț̆ară-Românească saŭ o Ț̆ară a Moldoveĭ, eraŭ moș̆iĭ ș̆i moș̆ieriĭ, dar moș̆iĭ micĭ ș̆i moș̆ieriĭ ț̆eraniĭ. Domniĭ schimbară această stare de lucruriĭ de fră-

www.dacoromanica.ro

țească sărăcie, dăruind dregătorilor, *boierilor* pămînturĭ pustiĭ, pămînturĭ fără stăpîn, de care eraŭ destule, și pămînturĭ confiscate. Aceste pămînturĭ ajungeaŭ prin danie *urice*, adecă eraŭ de acum înnainte scutite, ca și pămînturile mănăstirești. De aicĭ nu se lua *gloabă* saŭ amendă, nicĭ *pripas* pentru vitele rătăcite, nicĭ *șugubină* pe ceĭ cu păcate, nicĭ *sulgiŭ* saŭ *iliș*, pentru vitele tăiate, nicĭ dijme pe oĭ, pe albine, pe mascurĭ, nicĭ dare pe viĭ, *vinăriciul*, nicĭ *cîblăritul* saŭ «chilele» pe recoltă, nicĭ dajdea pe produsul pescuitului. *Ureadniciĭ*, *dregătoriĭ*, *deșugubinariĭ* n'aveaŭ ce căuta aicĭ; birariĭ singurĭ își ridicaŭ birul saŭ îl primiaŭ din mîna pîrcălabilor saŭ vornicilor boierești.

Dacă ar fi fost maĭ multă statornicie, s'ar fi alcătuit foarte răpede, și într'o țară și în cealaltă, o proprietate mare, care putea fi apărată de împărțire — cum s'a făcut maĭ tîrziŭ — prin călugărirea silită a celor maĭ mulțĭ copiĭ. Războaiele veșnice cu străiniĭ de la multe hotare, dar maĭ ales multele războaie lăuntrice pentru Domnie aŭ împiedecat aceasta,—maĭ mult în Țara-Românească însă decît în Moldova. Aŭ rămas, cu deosebire la Muntenĭ, mulțĭ boierĭ neastîmpărațĭ, bunĭ în războiŭ, dar cu mult maĭ răĭ în pace.

De la o vreme însă, țeranul n'a maĭ putut

www.dacoromanica.ro

ținea pe umerĭ povoara biruluĭ. El și-a trecut decĭ moșia luĭ cea mică boieruluĭ vecin. În Moldova, lucrul s'a făcut pe nesimțite, fără vînzare în regulă; dincoace de Milcov, vînzarea formală s'a săvîrșit în cea maĭ largă măsură, cu cîtva timp înnainte de Mihaĭ Viteazul. Boieriĭ izbutiră a strînge astfel bogăția de pămînt a țerii, și Buzeștiĭ luĭ Mihaĭ ajunseră a stăpîni peste treĭ sute de moșiĭ. Împrejurările fură și maĭ departe prielnice strîngeriĭ la un loc a pămîntuluĭ; după peirea țeranuluĭ sărac, urmă și aceia a celuĭ înstărit, și Constantin Cantacuzino din Țara-Românească, fraților săĭ, Iordachi și Toma, din Moldova putură să-șĭ facă astfel vestite averĭ de lanurĭ și munțĭ.

Nicĭ prin această vînzare însă, săteanul nu scăpa de greul biruluĭ. Boierul venĭ atuncĭ înnaintea luĭ ca ajutător și luă birul asupra sa, un an, maĭ mulțĭ anĭ, grămădind datoria asupra vecinuluĭ său maĭ sărac. La urmă, el cumpără pe acesta, ca om, dîndu-ĭ une orĭ pe lîngă suma datorieĭ și cîteva sute de aspri, moneta cea mică de argint a timpuluĭ. De aicĭ înnainte, țeranul nu maĭ avu nimic a face cu Domnul: el dădu boieruluĭ și dijma pe care o dăduse Domnieĭ și munca pe care pănă atuncĭ o cheltuise pe țarina sa și pentru folosul său.

www.dacoromanica.ro

Boieriĭ cari aŭ avut pămînt s'aŭ păstrat în dregătoriĭ aproape neîntrerupt. Cel puțin eĭ aŭ făcut parte din unele partide ce se luptaŭ între ele — Cantacuzinii cu Băleniĭ în Muntenia de pe la 1660 la 1680 — și aŭ cîrmuit în zilele de biruință ale partideĭ lor. Dimpotrivă cîțĭ s'aŭ răzimat numaĭ pe banĭ saŭ pe sprijinul unor Domnĭ, aŭ trecut răpede pe la Curte pentru a se întoarce în Răsărit saŭ pentru a peri în nenorocire orĭ sărăcie.

A fost deci până la Regulamentul Organic două felurĭ de boierie: boieria funcțieĭ, care nu aducea și pămîntul, și boieria pămîntuluĭ, care trebuia să aducă funcția. Boieria cea d'întăiŭ n'are nicĭ o însemnătate; urmașiĭ eĭ nu se maĭ găsesc astăzĭ în stratele de sus ale societățiĭ. Dacă vre-un Domn fără rușine, ca Nicolae Mavrogheni, a făcut boierĭ pe cine aŭ vrut și pe cine n'aŭ vrut, dacă un alt Domn, înnainte de dînsul, Mateĭ Ghica, a făcut în cîteva lunĭ o sumedenie de boierĭ de cea din urmă treaptă, aceasta n'are nicĭ-o înrîurire asupra dezvoltăriĭ boierimiĭ noastre. Prin asemenea măsurĭ nu se urmăria alt ceva decît căpătarea, în schimbul sumeĭ plătite la Domnie, a drepturilor legate de însușirea de boier.

www.dacoromanica.ro

V.

O parte din boierii ceĭ noĭ e întrebuințată în Curțile de judecată, *departamentele*, întemeiate după 1774 maĭ ales: este acuma la Muntenĭ, pe lîngă vechiul Divan domnesc, un Departament de Opt, unul de Șepte, unul de Patru (la Craiova), altele pe lîngă Spătărie, unde se judecă procesele localnicilor cu străiniĭ.

O altă parte intră în rîndurile ispravnicilor, cîrmuitorĭ aĭ județelor, în rîndurile sameșilor, strîngătorĭ de birurĭ în aceleașĭ județe. Odată orĭce boier era ispravnic, cînd Domnul îĭ dădea să *isprăvească* ceva, să facă o judecată, o hotărnicie, un drum, o călătorie războinică de ostaș, o supraveghere de clădire, de pod. De la un timp însă, acest mijloc de administrație nu se maĭ păru potrivit. Boieriĭ nu maĭ primiaŭ bucuroșĭ asemenea sarcinĭ, și eĭ eraŭ acum marĭ și tarĭ.

Constantin Mavrocordat se gîndi atuncĭ la *mazilĭ*, la neamurile sărăcite ale boierilor, care nu maĭ puteaŭ ajunge la boierie. În Moldova, ca și în Țara-Românească, li se ușurâ plata biruluĭ, fiind supuși la o *dajde* maĭ ușoară, dar în schimb eĭ trebu-

www.dacoromanica.ro

iaŭ să se supuie la orice cererĭ ale Domnieĭ: aceasta rămase de acum înnainte datină.

Dar în acelaşĭ timp, pentru cîrmuirea zilnică a judeţelor se făcură *isprăvniciile*, după modelul dat de Austriacĭ în Oltenia, cu *vorniciile* statornice. Moldova îşĭ avu şi ea ispravnicĭi: cîte doĭ de judeţ. Înnainte tinerĭi boierĭ începeaŭ pe lîngă un ocrotitor maĭ bătrîn şi treceaŭ apoĭ rîndurile boierinaşilor pentru a se urca în sfîrşit orĭcît de sus. Acuma eĭ încep cu un loc de ispravnic, care învaţă minte şi aduce banĭ; în acelaşĭ timp, fiindcă s'a răspîndit obiceiul de a se da fără slujbă titlurile boierilor celor maĭ micĭ, eĭ sînt cinstiţĭ cu astfel de titlurĭ. Barbu Ştirbeĭ, Domnul de maĭ tărziŭ, a început astfel Căminar şi ispravnic la Vlaşca.

VI.

Regulamentul Organic din 1832 înţelegea să facă din boierimea noastră un fel de nobilime rusească. Se prevedea scutirea de dărĭ, împărţirea în clase, titlurĭ în legătură cu orice funcţie şi o parte hotărîtoare în afacerile Statuluĭ.

Regulamentul n'a trăit însă decît vre-o douăzecĭ de anĭ şi a făcut loc epoceĭ luptelor constituţionale din care s'a desfăcut Statul romîn de astăzĭ.

www.dacoromanica.ro

Am văzut că tînăra boierime de la 1830-40 a început epoca nouă din literatura noastră. Aceiaşĭ boierime — mare saŭ mică (Brătianu, Rosetti, făceaŭ parte din boierimea mică) —, a stăpînit un timp şi cîmpul politic. Astăzi nu maĭ este aşa. Clasa cea nouă, ridicată din mijlocul locuitori or oraşelor maĭ ales, în parte însă şi dintre sătenĭ, clasă numeroasă şi energică, iea repede de tot locul boierimiĭ.

Acesteia îĭ rămîne însă o mare parte din proprietatea rurală, numele şi tradiţiile bune (celelalte pot fi uitate). Această moştenire impune însă şi o datorie. Boierimea românească nu are datoria de a conduce risipa vieţiĭ sociale, ci de a sprijini din răsputerĭ, cu orĭce jertfe, agonisirea prin muncă a culturiĭ neamuluĭ de viaţa căruia e strîns legată viaţa neamurilor lor.

Dintr'o istorie a literaturiĭ ungureştĭ extrag aceste rînduriʻ

«La adunarea d etală din 1825, Paul Nagy vorbi în potriva aristocraţieĭ înstrăinate şi, accentuînd datoriile magnaţilor, li impunea sarcina de a ocroti literatura naţională ridicînd o Academie de ştiinţĭ şi arte. După cuvîntare, se ridică tînărul comite Ştefan Széchenyi, atuncĭ căpitan de cavalerie, şi

www.dacoromanica.ro

palid de emoție, în mijlocul adînciĭ tăcerĭ, oferi solemn venitul săŭ pe un an întreg: 60.000 de florinĭ... Cu lacrămile în ochĭ se înnălță apoĭ bătrînul baron Avram Vay, cu oferta de 8.000, contele Gheorghe Andrássy, cu 10.000 și contele Gheorghe Károlyi cu 40.000: eĭ fură decĭ ceĭ patru întemeietorĭ».

Academia Romînă a făcut-o însă Statul, decĭ contribuabilul, săracul. A îmbogățit-o întîiŭ un Grec, Zappa. Cîțiva, foarte puținĭ, boierĭ i-aŭ dat ceva *după moarte*. Cărțile românești se vînd încă între săracĭ. Revistele cele bune, nu cele ce cerșesc și lingușesc, găsesc banul cu care se tipăresc la preoțĭ, la învățătorĭ, cari n'aŭ nicĭ-un bulgăre de pămînt, la studenți, cari abia aŭ o haină să puie pe eĭ, la funcționarĭ ce trăiesc de azĭ pe mîne.

E o datorie de onoare pentru purtătorĭ celor maĭ vechĭ nume românești să nu maĭ fie așa. Și cuvintele frumoase singure nu maĭ folosesc, căcĭ prea aŭ fost spuse des.

www.dacoromanica.ro

VI.

FARMACIA ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

Farmacia în ţerile romîne.

I.

Numele ce se daŭ la Romînii de pretutindeni loculuĭ de unde se împart mijloacele pentru alinarea durerilor trupuluĭ şi aceluĭ care face împărţirea dovedeşte vechimea farmacieĭ în ţerile lor. Dar el arată în acelaşĭ timp ce eraŭ ceĭ d'intîiŭ «farmaciştĭ». *Spiţer*, *spiţerie* vine de la *speziario, speziaria*, forme italieneştĭ vulgare pentru *speziale* şi *trafico di spezie*. În coloniile italiene aşezate în preajma noastră, în Crimea, a căreĭ coastă, cu strălucita eĭ capitală, Caffa, se afla în mîna Genovesilor, vindea astfel şi leacurĭ, în 1381, Anton spiţerul, «Anthonius spetiarius». Coloniştiĭ genovesĭ din Pera Constantinopoleĭ aveaŭ şi la 1403 spiţerul lor. Dar eĭ desţăceaŭ în acelaş timp cu medicamentele — care eraŭ toate simple, fabricate gata, şi nu compuse anume — «fructe zăhă-

www.dacoromanica.ro

rite» (fruits-confits, confetti), şofran, zahăr, scorţişoară, sosurĭ (salsa) şi şerbet, precum şi vinurĭ străine. Numele de *speziario* vine de la *spezie, species*, supt care se înţelegeaŭ în evul mediu maĭ ales mirodeniile, plantele colorante, condimentele — decĭ, înnainte de toate, piperul —, care se aduceaŭ din Orient, din Indiĭ, prin Asia Mică şi Egipt. Încă în secolul al XVIII-lea un dicţionar italian explică ast-fel cuvîntul *speziale:* «cel ce vinde *speciile* şi compune medicamentele ordonate de medic», şi adaugă cuvîntul latin: *aromatarius:* vînzător de mirodeniĭ.

Speciile se zic pe franţuzeşte *épices,* iar *épicier* e băcanul. Băcănie şi spiţerie eraŭ la început acelaşĭ lucru, deposit de mărfurĭ *coloniale.*

Dintre cele două atribuţiĭ ale «spiţeruluĭ», strămoşiĭ noştri preţuiaŭ maĭ mult, mult maĭ mult, pe acea maĭ puţin înnaltă. De leacurĭ învăţate eĭ n'aveaŭ nevoe, fiindcă eraŭ babele cu buruienile lor. Decĭ pentru mirodeniĭ, văpsele vegetale şi zaharicale răsăritene s'aŭ întemeiat în oraşele româneştĭ maĭ marĭ, «spiţeriĭ», de «spiţeriĭ» veniţĭ din Crimea genovesă.

Cînd Domnul Moldoveĭ saŭ al Ţeriĭ-Româneştĭ, cînd vre-o rudă a luĭ, cînd vre-un boier mare eraŭ bolnavĭ, babele nu eraŭ

www.dacoromanica.ro

întrebate singure, ci se chemaŭ medicĭ saŭ, cum se zicea atuncĭ, cu un cuvînt slavon luat pe calea literară, *vracĭ*. Unĭĭ eraŭ din Ardeal, Saşĭ, alţiĭ din Crimea, *Frîncĭ*, saŭ chiar din Italia (Ştefan-cel-Mare a fost curarisit de un medic din Veneţia), alţiĭ din Constantinopolul turcesc saŭ de la Hanul Tatarilor, Evreĭ (maĭ ales Evreĭ spaniolĭ şi portughesĭ), ba odată vine, pentru Ştefan-cel-Mare, un medic din Germania, de la Nürnberg.

Eĭ sosiaŭ cu o mică farmacie, dar ea era foarte neîndestulătoare. Ştefan cel-Mare era silit să trimeată un om anume la Veneţia ca să facă acolo leacurile pe care i le prescrisese medicul săŭ venetian.

Vedem odată pe un bărbier-medic din Ardeal, că amînă cura de ochĭ a luĭ Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, pentru că are nevoie de unele ierburĭ care cresc în luna luĭ Maiŭ, cînd se va întoarce din Bistriţa Ardealuluĭ, aducîndu-le. Altă dată acelaşĭ Domn trimete acolo la Bistriţa ca să i se aducă «nişte unsorĭ de ochĭ». Pe acest timp, Braşovul, care împrumuta medicĭ Domnilor muntenĭ, avea spiţerĭ, pe carĭ-ĭ intitula *aromatarius* saŭ, cu numele apusean — căcĭ mulţĭ Braşovenĭ învăţaŭ şi călătoriaŭ în Germania —, *apothecarius* şi, pe nemţeşte, *Abetecker*. Aceasta

www.dacoromanica.ro

ar fi făcut în românește *apteca*, dar cuvîntul nu s'a luat, fiindcă n'aŭ venit negustoriĭ. Cîte un Domn adesea-orĭ bolnav, ca Petru Șchiopul, ținea în chip statornic medicul săŭ pe lîngă el, dar de un farmacist venit din Ardeal nu se pomenește.

În solíĭ, în războaie, în pribegie, Romînií aflaŭ ce e o apotecă, săsească, polonă saŭ germană, dar nu li se părea că așa ceva ar putea fi strămutat și la eĭ. De la o vreme și vechea spițărie-băcănie încetă. Turcií goniseră pe Italienĭ din coloniile lor răsăritene. După ce se făcuseră stăpînĭ și peste țerile noastre, eĭ impuseră pe încetul obiceiurile lor în multe lucrurĭ. Dar la dînșiĭ cine vinde coloniale, *bacalul*, n'are și ierburĭ și siropurĭ și prafurĭ. Acestea privesc pe medic, pe *hechim*, care e și farmacist. Decĭ avurăm și noĭ vînzătorĭ de zaharicale, condimente și aromate, cărora, după cuvîntul turcesc, Moldovenií li ziseră: bacalĭ, iar Munteniĭ: *băcanĭ*, pe cînd leacurile ajunseră a fi *doftorii*, fiindcă le prescria și le prepara tot «doftorul».

II.

Întemeiarea spitalelor deschide o epocă nouă pentru farmacia în țerile românești.

www.dacoromanica.ro

Cel d'intîiŭ a fost întemeiat în Domnia luĭ Brîncoveanu. Cuvîntul *spital* e grecescul σπιτάλι, dar Grecii aŭ reprodus numaĭ în limba lor pe italienescul *ospedale*, și eĭ aŭ cunoscut aceste așezăminte ale iubiriĭ de oameni și milei prin spitalele italiene, adecă venețiene. Supt o influență italiană și venețiană deci s'a făcut întîiul spital românesc, al Colței, în care s'a așezat și o «spițărie» cu «feluri te leacurĭ și feluri de buruiene tămăduitoare». Brîncoveanu avea la 1702 doi medici greci, Pandele și Ianachi, și unul «franțuz», care era hirurg, saŭ, cum se zicea atunci, «girah». Pe lîngă dînșiĭ însă Domnul plătia de o bucată de vreme pe Iacob Pylarino, de loc din Smirna, dar care învățase în Veneția și putea fi socotit ca Venețian; el a scris în latinește o carte despre vaccină. «Doftorul Iacov» aduse de sigur cu dînsul și un *spițer*, un «spicear», zice condica de socotelĭ a luĭ Brîncoveanu; «spicearul» merse cu Vodă, care era bolnav, în călătoria la Adrianopol din 1703.

Nu se poate spune dacă urmașiĭ luĭ Brîncoveanu aŭ avut și eĭ «spicearii» lor; oricum, eĭ eraŭ numaĭ aĭ Curții. Ca spițeri aĭ Curții în Moldova eraŭ la 1763 un anume Toma și Antohi.

www.dacoromanica.ro

Dar în această epocă războaie se poartă pe pămîntul nostru, și ele aduc oștirĭ apusene, germane în Țara-Românească. «Spițerul» și «doftorul» neamț, «spițerul» și «doftorul» grec cu diplomă din Germania nu apar încă, dar la 1752 Grigore-Vodă Ghica, întemeind la Bucureștĭ spitalul Pantelimon, adaugă, pe lîngă medicĭ, un «spițer pentru facerea și lucrarea doftoriilor», și chiar un erborist, «un om anume, ce știe și cunoaște ierbile cele de treaba doftoriilor, care la vremea lor să fie dator, după semnarea doftoruluĭ și a spițeruluĭ, a le culege și a le duce la spițerie». Spitalul Sf. Spiridon, întemeiat la Iașĭ puțin maĭ tîrziŭ, îșĭ avea și el spițeria. Craiova avu și ea, odată cu spitalul, spițeria spitaluluĭ.

Peste cîțĭva anĭ se face încă un pas. Speculatorĭ, cari căpătaŭ prin stăruințe un monopol de la Domnie, întemeiară spițerĭ particulare. Cea d'intîiŭ apare la Bucureștĭ, în Hanul Șerban-Vodă, și o ținea un Armean, Hagi Chiriac Arbut. El o vîndu apoĭ prin 1776 unuĭ medic, care pare să fi fost Frances, Ioan Șafant.

Pe atuncĭ domnià în Moldova Grigore Alexandru Ghica, și între multele sale facerĭ de bine, inspirate de curentul filantropic, filosofic al Apusuluĭ, e și orînduirea celul

www.dacoromanica.ro

d'intîiŭ medic de oraş. Odată cu «doftorul obştiĭ», milostivul Domn creă şi «spiţeria obştiĭ» în Iaşĭ, pe care toţĭ urmaşiĭ săĭ o lăsară cu veniturile eĭ. În Ţara-Românească această sarcină o aveaŭ mediciĭ de spitale. Şi, pe cînd în Iaşĭ «spiţeria obştiĭ» era asigurată că nu va avea concurenţĭ, cele din Bucureştĭ se înmulţiră aşa de tare şi aşa de liber, încît luminatul Domn Alexandru Ipsilante trebui să li impuie la 1780 controlul *arhi-iatrului*, adecă mediculuĭ primar al spitalelor, pentru ca să nu maĭ vîndă decît preparate proaspete si bune, şi după reţeta mediculuĭ. Încă şi în acest timp, adevăratul spiţer avea cunoştinţĭ medicale aşa de întinse, încît la nevoie el putea să fie numit ca urmaş al doftoruluĭ saŭ «gerahuluĭ», ale căror reţete le tăcuse până atuncĭ.

În Martie 1785, Alexandru Ioan Mavrocordat, Domnul Moldoveĭ, iea măsurĭ nouă pentru «spiţeria obştească a politii» din Iaşĭ, care va fi «în faţa ulicilor», adecă la stradă. În August următor, el uneşte spiţeria aceasta cu a spitaluluĭ Sf. Spiridon, dînd farmacistuluĭ cu aceste îndoite atribuţiĭ leafa de 25 leĭ pe lună şi orînduirea scutiriĭ de vamă pentru «doftoriĭ».

Acum eraŭ iarăşĭ şi spiţerĭ cu spiţeriĭ particu-

www.dacoromanica.ro

lare; ceĭ muntenĭ nu sînt cunoscuţĭ; asupra celor din Iaşĭ avem destule ştirĭ. Ceĭ maĭ mulţĭ eraŭ Nemţĭ, saŭ şi cîte un Evreŭ botezat. Seria o deschide Anton Feyrman saŭ Faierman, care făcea parte din categoria din urmă; îl aflăm şi în 1763 şi în 1758 chiar. El avea drept vecin pe medicul Lockmann, şi fiul acestuia, Ioan, se făcu spiţer. Şi fiul luĭ Ioan se întîlneşte ca spiţer, în 1819. A fost o adevărată dinastie de spiţerĭ ieşenĭ Lockmann: cel din urmă a murit dăunăzĭ, foarte bătrîn.

Între eĭ răsare şi un Italian, Veneţianul Alexandru Venier, care începu a servi ţerilĭ supt Mihaĭ Suţu cel d'intîiŭ, cu calfa şi alte treĭ slugĭ, şi care era în picioare la masa sa de lucru în 1816 ca Serdar, adecă boier de treapta a treia. Contimporanilĭ săĭ muntenĭ eraŭ Şafant, de care a maĭ fost vorba, Germanilĭ Miller, Ruth, Frith, Roth, Mihály şi Grecilĭ Nicolì, Gioanu, Andreĭ. De la 1800 se adăugi şi Levantinul Iosif Raimondi, al căruĭ frate ajunse funcţionar la consulatul prusian. Iosif îşĭ avea încă farmacia la 1816.

Boierilĭ de pe Podul Mogoşoaiĭ îşĭ tocmiră deosebit un farmacist în persoana Germanuluĭ Lorenz Dampner.

Din documentele tipărite dăunăzĭ de d. dr.

www.dacoromanica.ro

Angelescu se vede ce schimbări s'aŭ mai întîmplat până la data de prefacere a Regulamentuluĭ Organic. Unele sînt numaĭ de persoane. Farmacia luĭ Venier o iea Grecul Costachi Desila. El văzu întîmplările de răscoală şi nenorocire de la 1821, şi li suferi urmările, ca şi colegul săŭ Iosif Leiter. Un alt coleg, Polonul Iacob Verojenschi, se adause în 1826. În Bucureştĭ, pe vremea ocupaţieĭ ruseştĭ începută la 1828, se *abilită* ca farmacist, în 1829, Mihaĭ Eckhardt.

Maĭ însemnată e crearea de farmaciĭ în judeţe. Botoşaniĭ, în Moldova, par să fi început. Grecul Ioan Vasiliu avea acolo spiţeria sa încă d'innaintea anuluĭ 1821. La 1827, doctorul D. G. Samurcassi ceru să se îngăduie de Domn întemeiarea uneĭ a doua, pentru că, «din nebăgare de seamă şi graba lucrătorilor, eraŭ să se apropie de uşa mormîntuluĭ două cucoane, avînd spiţăriul pus în doftoriile rînduite, în loc de un dram extract de nucĭ sadea, cu adăogire un dram extract masalariţă, din care, după ce aŭ luat cea d'întîiŭ rînduită măsură, îndată aŭ început sămnile otrăveĭ ce are masalariţa, adică ameţială, tremur, durerĭ cumplite şi altele încă». Cel d'intîiŭ farmacist din Piatra fu Iacob Garocinschi, cel d'intîiŭ din Fălti-

www.dacoromanica.ro

cenĭ, Gheorghe Vasilicovschi, amîndoĭ Galiţienĭ; în Bîrlad boierĭĭ recomandase pe Grecul medic Nicolae Lafari, dar Domnul numi pe Germanul Kraus. Alt, din Huşĭ, începu abia supt Mihaĭ Sturza. În Ţara-Românească abia de la 1830 la 1840 apar, pe lîngă farmacia din Ploieştĭ, a luĭ Kraus, altele, conduse de Germanĭ, maĭ mult Saşĭ, şi de cîte un rar Ungur, ca Borocskay, Benes, saŭ Slav, ca Tucik; în Buzăŭ, Giurgiu, Slatina, Piteştĭ.

Noua şi ultima schimbare a fost întemeiarea şcolĭĭ de farmacie româneştĭ şi pătrunderea elementuluĭ românesc bine pregătit în această ramură folositoare.

www.dacoromanica.ro

VII.

UN ORAŞ ROMĂNESC : BOTOŞANIÏ.

www.dacoromanica.ro

Un oraș românesc: Botoșanii.

«Botoșanii» înseamnă tîrgul lui Botăș. Botăș e un nume care trebuie pus alături cu Bontăș, cu Motăș, cu Crasnăș, cu Hasnăș. Finala -ăș se adăugea la unele nume de oameni pentru a face nume nouă. Cele de mai sus vin de la Bontea, Motea, Crasnea, Hasnea sau de la formele, și mai vechi; Bontul, Motul, etc. Botăș vine deci de la Botea sau Botul. E un nume care se află în toate părțile românești: în țara Bîrsei, în Banatul timișean.

Botăș a fost *strămoșul*. De la el s'a început viața locuitorilor satului care s'a prefăcut mai tîrziu, destul de tîrziu, într'un tîrg. El cu ai lui a întemeiat acel sat. Așezat într'un loc oarecare, departe și de apa cea mare a Siretiului și de apa cea mare a Prutului, într'un Ținut care n'avea altă bogăție decît

www.dacoromanica.ro

a vitelor, ce găsiaŭ păşune înnaltă şi grasă pe povîrnişurile dealurilor de lut ce se întrolocă aicĭ, — satul Botăşanilor nu făcea să se prevadă prin nimic un viitor mare. Dar unul din drumurile cele marĭ de negoț ale Moldoveĭ luĭ Bogdan întemeietorul, luĭ Alexandru-cel-Bun şi luĭ Ştefan-cel-Mare îl atingea.

Într'un timp când acest sat mare n'avea nicĭ-un fel de însemnătate, Tatariĭ din Crîm, răpezindu-se asupra Moldoveĭ, prin vadurile răŭ păzite ale Nistruluĭ, îĭ preŧăcură în cenuşă bordeiele, căsuțele de lemn, acoperite cu şindrilă şi stuf. Vechea cronică a țerĭ scrie astfel: «În anul 6947 [1439], Novembre în 28, aŭ venit Tatariĭ şi aŭ prădat până la *Botoşani*». Numele «Botoşanĭ» a venit firește din acel de la început, «Botăşaniĭ».

Satul se ridică întăiŭ prin aşezarea vremelnică a Domnuluĭ în cuprinsul luĭ. Pe atuncĭ stăpînitorĭ țerĭ aveaŭ obiceiul de a străbate, în primăvară şi vară, toată țara, fie pentru a-şĭ îndeplini o datorie: împărțirea de dreptate şi apărarea de duşmanĭ saŭ de făcătorĭ de rele, fie pentru a-şĭ face plăcerea cea mare a vînatuluĭ. Nu putem spune că Ştefan-cel-Mare a stat în Botoşanĭ. El e totuşĭ acela care a clădit, la 1496, chiar în preajma

www.dacoromanica.ro

orașului de astăzi, frumoasa biserică a Păpăuților, care a fost ridicată din ruină în timpurile noastre abia. Și până astăzi se cetește, în frumoase litere gotice, înrămurite ca frunzele de spin, această inscripție deasupra ușii de intrare:

«Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, am zidit acest hram întru numele Sfîntului părinteluĭ nostru arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae, în anul 7004 [1496], iar al Domnieĭ luĭ al patruzecelea curgător, luna Septemvrie în 30».

Aceasta înseamnă că Păpăuții au avut vre-o legătură cu Ștefan, și aceasta nu poate fi alta decît alegerea satului ca loc de popas și de odihnă din partea vestitului viteaz. Dacă ne gîndim că la Hîrlău el avea o iubită, pe acea Marie, care i-a dat un fiu, Petru Rareș, vom înțelege rostul Păpăuților în mijlocul chiar al unui drum pe care Vodă nu-l va fi făcut tocmaĭ rar: în adevăr, e cam tot atîta cale de la Suceava la Păpăuți cîtă este de la Păpăuți la Hîrlău. Ceia ce era atuncĭ un drum de țară, este și astăzi unul.

În 1496, Botoșanii trebuie să fi fost încă un sat, care se vedea de la Păpăuți, dar nu se atingea cu acesta din urmă, strîns în jurul bisericii

www.dacoromanica.ro

și clopotnițeĭ luĭ Ștefan. Peste cîțiva anĭ însă, Ștefan năvălia în Pocuția și o lua pentru cîtva timp; granița de Nord a țeriĭ era, oricum, maĭ bine statornicită decît pînă atuncea. Apoĭ, cu cîțiva anĭ în urmă, Moldova pierduse cetățile cele marĭ și vechĭ de la Dunăre și Marea-Neagră: Chilia și Cetatea-Albă. Aceasta aduse ridicarea peste puțină vreme a Renilor și Galaților, tot la Dunăre. Negoțul de odinioară nu era întrerupt astfel. Botoșaniĭ, așezațĭ pe drumul Suceava-Iașĭ, se putură dezvolta în schimbul de mărfurĭ dintre Polonia și Turcia, adecă dintre Apus și Răsărit.

La 1528, Petru Rareș, care abia-șĭ începuse Domnia, scrie din «tîrgul Botoșanilor». Nu trebuie să uităm că înaintașiĭ săĭ, Ștefăniță și Bogdan Orbul, stătuseră adesea la Hîrlău, pe care-l numiaŭ «tîrgul Bahluiuluĭ». După ce învinse pe Sașiĭ din Ardeal la Feldioara, în 1529, Petru e iarăș în Botoșanĭ. De aicĭ scrie el, la 29 Iulie, o scrisoare de cumplite amenințărĭ către Brașovenĭ, «nouă nu tocmaĭ iubițĭ», cărora li făgăduiește că, de nu se vor supune Craiuluĭ sprijinit de dînsul, «și pe copiiĭ voștri îĭ voiŭ pedepsi cu fier și foc». La 31 Iulie, el zguduie apoĭ și pe Sașiĭ din Bistrița. La Botoșanĭ se întoarce Petru și după asediul Brașovuluĭ, în

www.dacoromanica.ro

iarna lui 1530. Și la 1531 îl găsim aice, în anul cînd se bătu cu Polonii la Obertyn, și chiar în anul morții, 1546.

Se pare că el dărui noul tîrg, întemeiat poate cu privilegiu de la dînsul, pentru a ținea iarmaroace, bîlciuri, Doamnei sale, Elena, fata lui Ioan Despotul sîrbesc. De acum înainte orașul fu cîrmuit, pe de o parte, ca toate celelalte, de un șoltuz și doisprezece pîrgari, iar, pe de alta, de Vornicii Doamnei.

Elena se crezu îndatorită a face biserică de piatră, acolo unde nu fusese decît bisericuțe de lemn. Ea obișnuia și mai departe a sta aici. De aceia fiul ei Ilie a poruncit și el din Botoșani. Supt al doilea fiu, Ștefan, ea înnălță pe rînd, pentru pomenirea ei și a soțului ei mort, biserica Sf. Gheorghe întăiu și apoi a Ospeniei. Ele fură făcute întocmai după biserica lui Ștefan-cel-Mare din Păpăuți, cu un turnuleț la mijloc și intrarea pe latură. Discuri de smalț verde, galben, așezate în brîuri, le împodobiau. Aveau și o clopotniță de o parte, care s'a dărîmat apoi și a fost înlocuită prin altele. Dar inscripțiile, de toată frumusețea, au trecut neatinse prin marile primejdii și prefaceri. La Sf. Gheorghe se cetește ceia ce urmează: «Elena, fiică de Despot, Doamna răposatului Petru Voevod,

www.dacoromanica.ro

a zidit acest hram întru numele Sfîntuluĭ mareluĭ mucenic Gheorghie în tîrgul Botoțîșanilor, în zilele Domnuluĭ Io Ștefan Voevod; și s'a săvîrșit în anul 7049 [1541=1551], luna luĭ Octomvrie». Pe cînd Ospenia, maĭ nouă, zice: «Cu vrearea Tatăluĭ și cu ajutorul Fiuluĭ și cu săvîrșirea Sfîntuluĭ Duh, iată eŭ, roaba stăpînuluĭ mieŭ, Domnuluĭ Isus Hristos, Elena, fiica de Despot, Doamna luĭ Petru Voevod, fata luĭ Ion Despot Impăratul, bine am voit, cu buna aplecare a mea și gîndul mieŭ cel bun, a zidi acest hram, întru numele Adormiriĭ Precisteĭ stăpîneĭ noastre de Dumnezeŭ Născătoare și pururea Fecioareĭ Marieĭ. Și s'a săvîrșit în anul 7060 [1552]. Avgust în 15». Poate că numele satuluĭ Mănăstirea Doamneĭ lîngă Botoșanĭ amintește încă o clădire a Eleneĭ.

Cînd Elena fu ucisă, după moartea fiuluĭ eĭ celuĭ mic, — Alexandru Lăpușneanu cel grozav, soțul Ruxandeĭ, fiica Rareșoaeĭ, stătu și el uneorĭ la Botoșanĭ. Lîngă acest oraș, la Verbia, pe apa Jijieĭ, între dealurile golite de toamnă, se dădu la 1561 lupta nenorocită în potriva luĭ Despot, care venise să iea Moldova de la Lăpușneanu.

Cu plecarea din țară a luĭ Bogdan fiul Ruxandeĭ în 1571, se mîntui însă prosperitatea veche

www.dacoromanica.ro

a Botoșanilor, pe care o întemeiase Petru Rareș, născut în Hîrlău, și o îngrijise întregul lui neam, pînă ce se stinse.

Botoșanii avură deci după săteanul Botăș un al doilea părinte, pe Petru-Vodă. În alte împrejurări, dacă Botoșanii ar fi astăzi un mare oraș de Romîni, de Romîni harnici și luminați, — în mijlocul lui, chiar înnaintea puternicei clădiri a Ospeniei, ar trebui să se ridice icoana de marmură saŭ bronz a singurului fiŭ al lui Ștefan-cel-Mare care a avut în el o scînteie din sufletul mareluĭ părinte.

II.

Petru Șchiopul, fiul uneĭ fete a luĭ Rareș, pomenește odată despre decăderea Botoșanilor, puind-o în sama Evreilor de la hotarul polon, cari stricaŭ prin uneltirile lor iarmaroacele țeriĭ. Nicĭ el însă, nicĭ urmașiĭ săĭ pănă la Vasile Lupu nu se întîmpină în Botoșanĭ, pe unde trecu numaĭ, în vremea luĭ Mihaĭ Viteazul, fugarul Sigismund Báthory. Nicĭ-o *carte* orășenească nu ni s'a păstrat din acest timp, precum s'aŭ păstrat astfel de zapise din tîrgul de jos al Bîrladuluĭ. Radu Mihnea înviè la începutul veaculuĭ al XVII-lea Hîrlăul, din care-și făcu un Scaun de Domnie, dar el lăsă în părăsirea cea veche Botoșaniĭ.

www.dacoromanica.ro

Vasile Lupu se găsește, în adevăr, de două ori la Botoșani, dar aceasta n'are nici-o însemnătate pentru oraș, care nu-i datorește nimic. La «Curtea domnească» din acest oraș stătea numai preotul bisericii domnești (Sf. Gheorghe). Lungul războiu dintre Turci și Poloni, care pustii partea de sus a Moldovei, împiedecă multă vreme cîștigul negustorilor botoșeneni, cari erau Armeni și Romîni. Totuși din această vreme de sărăcie e scrisoarea prin care cei doi Vornici ai Botoșanilor recomandă Sașilor din Bistrița Ardealului, la 25 Ianuar 1706, interesele unui Armean din orașul lor, anume «Avan Baronce». Iată acest răvaș, care prin frumusețea limbii lui cinstite și cumpătate întrece așa de mult jargonul de cancelarie ce se întrebuințează în zilele noastre:

«Ai noștri cinstiți și buni prieteni, dumnalui giudețul și dumnalui harmințașul de la cetate Bistriței, sănătate și tot bunul poftim dumilorvostre de la milostivul Dumnedzău. Pricina aceștii scrisori a noastre, întâiu ca să cercăm de buna sănătate și viața a dumilorvoastre; a doua, iar vă poftim pentru cest negustor anume Avan Baronce, carele este de aici de la oraș de la Botășeni: venind acolo la țara dumilosvoastre, și avînd

www.dacoromanica.ro

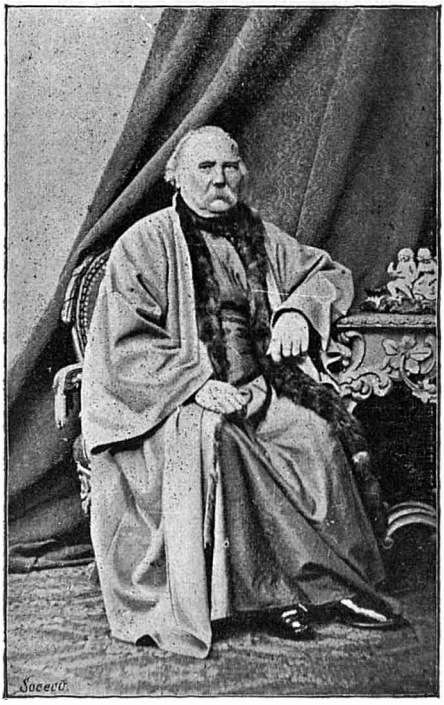

Bătrîn negustor de pe la 1800
(după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

www.dacoromanica.ro

datorí lă niște negustorí ce trăesc acolo, poftim să aibă dreptate, să i se facă plată pe zapis ce are. Ce noí încă la dreptate, ce'r hi pofta dumilorvoastre, gata ne vom afla în slujbă, că, neplătind baniĭ acestuĭ negustor cine s'a hi dator, apoĭ s'a da știre Mărieĭ Sale luĭ Vodă, și să face zeberală, că aceĭ negustorí aŭ boĭ aice.

Ce poftim dreptate să hie, și milostivul Dumnedzăŭ să fie cu dumneavoastră.

† A dumilorvoastre bunĭ prietenĭ:
Vornicií de Botășenĭ.

1706, Ghenar 25.

La aĭ noștri cinstițĭ și bunĭ prietenĭ, dumnaluĭ giudețul și dumnaluĭ harmițașul de la cetate Bistriții, cu bună sănătate să să dea.»

III.

În hotărîrile pe care aveaŭ dreptul să le iea, orășenií se numesc «tîrgoveții romînĭ și armenĭ». Evreĭ nu eraŭ încă, și cele două neamurĭ creștine, de și deosebite prin rit și dogmă, puteaŭ trăi în liniște unul lîngă cel-alt, sprijinind prin munca lor de negustorĭ și meșterĭ puterea și bogăția orașuluĭ. Cîteva cuvinte asupra acestor străinĭ, printre ceĭ maĭ vechĭ de la noĭ, și pe cari Romînií n'aŭ avut nicĭ-odată de ce să-ĭ urască.

www.dacoromanica.ro

Alte nume de Armeni de aici, în veacul al XVIII-lea, se întîlnesc în epitafele, foarte înflorite, cu o bogăție de cuvinte în adevăr răsăriteană, din cele două biserici de legea lor, noua Sf. Treime și biserica cea veche, Sf. Maria. Nu știm începuturile acestor frumoase și puternice clădiri de piatră, așa de bine îngrijite și pănă astăzi, — de și avem dovada că Sf. Maria era în ființă la 1669. Unii din enoriașii lor îngropați supt acele lespezi, însemnate cu ciudate lespezi străine, sînt din alte orașe ale Moldovei, ca Neamțul, și de sigur cei d'intăiu înaintași ai lor n'au venit de-a dreptul din Galiția, unde se oploșiseră pe la 1350, după primejduirea regatului asiatic al Armeniei-Mici; ei s'au strămutat aici din orașe moldovene cu negoțul mai vechiu decît al Botoșanilor: Suceava, Siretiul, Romanul, de pildă[1]. Alți Armeni din aceia ce zac supt acele epitafe, sînt din Basarabia, iar destui din Constantinopol și din Asia vecină chiar, din cutare Ținut al Armeniei Mari, rătăciți după agonisita mai ușoară și mai mănoasă în Moldova noastră umilită și scăzută, pe care ei o numesc «țerișoara Buhdan» (Bogdan), ca stăpînii lor, Turcii.

[1] Una din biserici posedă, cum îmi comunică d. prof. Iacobeanu, o Evanghelie, «foarte frumos scrisă» în Crimeia, în anul 803 al erei armenești (1353).

www.dacoromanica.ro

Pe la 1530 colonia armenească era de sigur acum întemeiată în Botoșani, căci acesta era târg, și târg moldovenesc pe acea vreme nu se putea fără Armeni. O biserică armenească de zid însă nu se clădi până ce Românii nu și avură una. Deci numai după 1550, cultul armenesc a putut primi cele două clădiri de astăzi. Și ele imită biserica lui Ștefan-cel-Mare. Clopotnița însă li-a lipsit multă vreme, fiindcă ai noștri nu îngăduiau ca un astfel de turn stăpânitor să se înalțe și pentru ca să arăte locul unde «păgânii» își aŭ «capiștea» lor.

IV.

Cîrmuirea era, în acest veac al XVII-lea —și tot așa în al XVIII-lea—, tot cea veche. Dar Vornicii stăteau în numele Doamnei, strîngînd veniturile pentru dînsa, făcînd judecățile, păzind liniștea și buna orînduială și scriind răvașe în numele «orașului», al «târgului». Ei eraŭ aleși de obiceiŭ dintre boierinașii din Ținut: cei pe cari-i cunoaștem făceau parte din familiile Stoica, Șoldan, Pancu, Burghele, Bucșănescu, Calmășul saŭ Callimachi. Une ori în locul lor stătea numai un dregător, un *vreadnic*, după numele săŭ slavonesc.

În al doilea rînd puterea o țineaŭ în mînă

www.dacoromanica.ro

cei mai bătrîni și mai cinstiți dintre negustori, alcătuiți într'un Sfat de doisprezece pîrgari care avea în frunte pe șoltuz. Foștii șoltuzi—căci se făcea alegere, țără să putem spune cînd anume și în ce împrejurări—păstrau un loc de cinste printre tovarășii lui și ei iscăliau în mărturii înnaintea acestora, chiar și înnaintea preotului de la biserica domnească, unde nu mai stăteau în jilțul lor aurit ca o catapiteazmă Domnii, Doamnele și semințiа lor. Pe hotărîri și pe adeverințe șoltuzul făcea să se apese cu fum *pecetea tîrgului*, care înățișa un păun, pînă ce la urmă acest herb fu înlocuit cu icoana Sfîntului Gheorghe luptătorul, care-și avea hramul la biserica domnească a Elenei Rareș. Diaci se întîmpină une ori, dar cea mai frumoasă scrisoare rămîne totuși a preoților, cari erau de obiceiu în număr de doi. Un protopop botoșănean se pomenește încă din 1719, iar cei d'intăiu doi diaconi, în mahalaua Tătărașilor, se ivesc abia la 1742 și 1757.

Mai presus de «oamenii buni» de rînd stăteau slugile domnești care îndepliniau sau îndeplinise cîndva cîte un rost ca acela de vătav, de stegar sau de chehaie (locotenent al Căpitanului). Pînă tîrziu se pomenește clasa Curtenilor.

www.dacoromanica.ro

Breslele aveaŭ staroști, iar cutare boier cu pămînt prin împrejurimi își ținea «namesnicul». Alboteștii, Stroicești, Brăiești, Isăcești, Gafencești, Burgheleștii, Izmenești, Pănculeștii, Ciudinești, Flondorești, Ghergheleștii, Călmășeștii de la Stănceștĭ, din cari aŭ răsărit Domnĭ Moldoveĭ, veniaŭ adese orĭ la tîrg, pe care-l umpleaŭ de freamătul însemnătății lor de dregătorĭ și ostașĭ. Cîte un Grec, care avea toate drepturile asigurate în vechime creștinilor, fără deosebire de neam, își ținea *băcălie* supt strașina umbroasă, «cu șandramà», a uneĭ căsuțe de lemn, pănă se făcu o întreagă uliță a «Băcăliilor». Boieriĭ eĭ înșiĭ făceaŭ, pentru cîștig, dugheni pe locurile lor, așa încît se pomenesc la 1776 în cuprinsul tîrguluĭ, lung de 120 de stînjenĭ și lat de 280, dughenile Vistiniceseĭ Catrina Catargiu și Stolniceseĭ luĭ Constantin Kogălniceanu. Și acesta era Tîrgul Boilor, unde vameșiĭ Domnuluĭ își aveaŭ «cerdacul».

Mijlocul tîrguluĭ se cuprindea între cele două biserici ale Doamneĭ, precum este și astăzĭ. Încolo se întindeaŭ mahalale, care eraŭ multe, tîrgul întinzîndu-se pănă foarte departe, cu bune căsuțe curate și cu livezĭ întinse de pomĭ roditorĭ, pănă la *rădiurile* de pădure din împrejurimĭ. Una din aceste

www.dacoromanica.ro

mahalale se numia a Tătărașilor, ca și toate acele părți ale vechilor orașe moldovenești unde fusese așezate de Domnie sălașele Tătărașilor învinși, poate ale Țiganilor aduși de Tatari și rămași acuma în sama și în folosul Voevozilor biruitori. Veniau apoi: Morărești, numiți după vestitele mori de făină de grîu, pe care astăzi le au în stăpînire Evreii bogați, stăpîni ai întregii vieți economice de acolo; Vrăbienii, al căror strămoș și întemeietor trebuie să fi fost un anume Vrabie, apoi mahalalele adunate în jurul locului de tîrg, deci: a Tîrgului — împărțită apoi în Tîrgul-Nou (sau al Făinii), în deal, și Tîrgul-Vechiu —, și în jurul bisericii Sf. Gheorghe. Armenii își aveau mahalaua lor deosebită. Mai tîrziu s'au făcut trei ocoale pentru Botoșani și împrejurimi: al Tîrgului, al Cîmpului și, la Apus, al Siretiului. Ocolul cel larg care încunjura orașul, cuprinzînd pășune pentru vitele tîrgoveților, fu încolțit, spîrcuit și dăruit de Domnie, pănă nu mai rămase nimic dintr'însul.

Ca mijloace de învățătură, se știe foarte puțin. Preoții țineau neapărat școală de diaci și, din partea lor, Armenii aveau dascăli deosebiți, de la cari deprindeau măcar a-și face iscăliturile în limba strămoșilor. Dintre acești Armeni unii aveau totuși nume curat româ-

www.dacoromanica.ro

neștĭ, ca acel Nicolae Minciună care iscălește la 1673 lîngă Chircor (Grigore) Hangĭur și Agopșa (Iacobaș) Colotil, ca Axintie Hăul de la începutul veaculuĭ al XVIII-lea, saŭ ca bătrînul Hagi-Lebădă. Cel d'intăiŭ dascăl romîn pe care-l cunosc, e Costașco din 1758. Școala luĭ începu a se zidi pe la 1762.

V.

Veacul al XVIII-lea nu se vestia maĭ bun pentru negoțul Botoșanilor de cum fusese vremile dintre 1600 și 1700. Totușĭ orașul avu parte, la începutul luĭ, de o nouă îngrijire și împodobire domnească. Mihaĭ Racoviță, de loc însă din Țara-de-jos, drese amîndouă bisericile Doamneĭ Elena Rareș, și li făcu cîte o clopotniță nouă, alipită de zidirea din veacul al XVI-lea. Fiul săŭ Constantin făcu la rîndul săŭ o reparație maĭ ușoară la Păpăuțĭ și clădi acolo și case pentru locuință de călugărĭ. Căcĭ el prefăcu biserica luĭ Ștefancel-Mare într'o mănăstire, și o închinâ patriarchieĭ din Antiohia. De acum înnainte Grecĭ stătură în fruntea eĭ, aceĭ egumenĭ «Elinĭ de neam», cari zac la un loc în acelașĭ mormînt, supt o piatră pusă de un urmaș romîn al lor.

Războaiele dintre Ruși și Turcĭ, pierderea Bucovineĭ, noul războiŭ între Turcĭ, de o

www.dacoromanica.ro

parte, iar, de alta, și Rușii și Austriacii, veniți acum din Bucovina, nu folosiră orașului nostru mai mult decît vechiul război turco-polon de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea.

Numărul negustorilor și meșterilor romîni scade de la o vreme. Lîngă locuitorii mahalalelor, cari-și caută de ogoarele și de vitele lor, se întîlnesc însă de la o vreme boierinași cari s'au așezat statornic în Botoșani, unde duc viața ticnită a mazililor sau îndeplinesc sarcini mai mici în dregătorii. Întîlnim astfel în curțile boierești ale orașului membri ai neamurilor Gheuca, Dimachi, Bucșănescu, Catargiu, Stihi, Racliș, Miclescu, Brănișteanu, Roset, Fote, Silion, Crupenschi, Donici, Cananău, Hrisoverghi, Muste, Gulea. Ioan Kogălniceanu, bunicul lui Mihail, s'a cununat cu Smaranda Bantăș la mănăstirea Păpăuților, și el e înmormîntat la biserica Sf. Paraschiva.

Boierimea nu-și mai află loc acuma în jurul Curții domnești, și, decît să-și caute un rost la țară, ea găsește că e mai bine a stăpîni viața socială din tîrgușoare și tîrguri. Peste cîtva timp, certe întețite pentru înrîurire și putere vor începe între aceste Case boierești ce nu încap unele de altele.

Armenii sînt în scădere. Ce e dreptul, se mai vorbește cîte odată de «tîrgoveții

www.dacoromanica.ro

armenii», dar ei au părăsit acum tot negoțul cel mic. Îndeletnicirea lor de căpetenie e creșterea vitelor, pe care le vînd îngrășate peste hotar, în Polonia întîiu, apoi mai tîrziu în Galiția și Bucovina Austriacilor, unde sînt acum mulți oameni cari au nevoie de hrană bună și sățioasă. Acești Armeni bogați au mijloacele ce trebuie pentru a face ca Domnii, unul după altul, să li întărească privilegiile: scutirea de olacuri, havalèle și angarii, pe de o parte, iar, pe de alta, scăderea desetinei, — dijmei albinilor și porcilor —, obișnuite.

Cîtva timp se întîmpină și destui Greci, pe cînd și ispravnicii sînt adese ori de neamul lor, ca Antohie Carageà. Băcani mai ales, ei vin pănă și din atît de depărtatul Trapezunt. Societatea grecească din Botoșani e îmbogățită și împodobită și de egumenul grec de la Păpăuți, care nu va fi venit chiar singur din țara lui.

De la începutul veaculuĭ, Hotinul nostru e o cetate turcească. De acolo vin la bîlciuri și negustori musulmani, și, dacă li se aduce vre-o pagubă, Pașa trimite, cu cereri de răsplătire, pe vre-un dregător al său, ca mumbașir de pedeapsă și împlinire.

www.dacoromanica.ro

Încă înnainte de a se preface Moldova-de-sus într'o provincie-model a Austriacilor, Evreiĭ începură să se lase în jos asupra orașelor noastre. Colonia evreiască din Botoșanĭ își avea încă de prin anii 1740-50 toată rînduiala eĭ. Evreiĭ aveaŭ un staroste, căpitanĭ de breaslă, o «școală», adecă sinagogă, în fruntea căreia stătea cîntărețul, «pevețul și credinciosul breslii jidovești», «dascălul» și, în sfîrșit, un haham saŭ «vechil» de haham. Oaspeții ceĭ noĭ, fără banĭ și fără gust de muncă, pregătiți însă în toate privințile pentru o stoarcere nemiloasă, veniaŭ cu cartea lor evreiască, în care-și isprăviaŭ zapisele, cu «legea» lor, care hotăria în atîtea casurĭ de drept altfel decît «obiceiul pămîntuluĭ» românesc, cu datinele lor de viață de familie timpurie: «obiceiul ce aŭ Jidovii a să însura la 15 anĭ», ceia ce li asigura pentru viitor și numărul

Boierimea stăpînitoare era încercată de dînșiĭ în tot felul, ca să ajute interesele cîștiguluĭ lor: eĭ se *ajungeaŭ*, spun hotărîrĭ domnești din acest timp, cu dregătoriĭ, și, pentru ca să izbutească «alejverișul», dădeaŭ bucuros «mîzdă», adecă mită. Ca să scape de dajdea negustorilor hrisovoliți (cu hrisov, cu privivilegiĭ), pe care o plătiaŭ alțĭ locuitorĭ maĭ

www.dacoromanica.ro

noi ai țerii, ei se înscriau la consulate, făcîndu-se *sudiți* (italienește: *suddito*, supus) sau *tîrtani* (nemțește: *Unterthan*, supus). Astfel avem plăcerea de a întîlni pe «Rifca Jidoafca a lui Iancăl» ca... supusă francesă. Numele acestor Evrei sînt, ca și aiurea pe acest timp, numai personale sau amintesc pe al tatălui, mamei, soțului. Odată se află și un Cerbul, care vrea să zică: Hirsch.

Temeiul vieții orășenești sînt cele patru tîrguri. Două din ele, al Sf. Ilie și al Sîntămăriei-Mici, folosesc, în ceia ce privește vama, bisericilor domnești, care sînt acum patru la număr: cele două ale Rareșoaiei, Păpăuții lui Ștefan, care a fost cuprinsă în oraș, și o a patra care nu se mai poate statornici astăzi cu siguranță. La aceste iarmaroace preoții sînt aceia cari fac și prăvăliile de lemn. Pe cînd orășenii au și cheltuielile și cîștigul la celelalte două bîlciuri: de Sf. Vinere și de Sf. Teodor.

Actele, multele acte de învoială păstrate din acest timp vorbesc și de alte biserici: de Sf. Nicolae cel Sărac, care era de lemn și fu zidit în piatră abia la 1808, de Biserica Albă, lîngă care era cimitirul. Toate celelalte biserici (Sf. Spiridon: reparată c. 1808, Vovidenia: 1834, Sf. Dumitru: 1833, Trei

www.dacoromanica.ro

Ierachii, reparată în 1833, Dumineca Mare: c. 1838, Sf. Ilie: 1809, Roset: 1826) sînt mai nouă, înnălțate după 1800.

Se pomenesc vechile piețe saŭ «tîrguri», maidane pentru prăvălii și pentru vitele celor sosiți la iarmaroace: Tîrgul Noŭ, Tîrgul Vechiŭ, Tîrgul Vitelor, Tîrgul Cailor, Tîrgul Făinii. Dintre strade apar: Ulița Mare, Ulița Veche, celelalte neavînd un nume deosebit. Clădiri mai însemnate nu eraŭ, și numărul sigur al locuitorilor nu se poate gîci.

VI.

Călătorii ce aŭ străbătut pe acest timp Moldova, ni-aŭ lăsat în treacăt cîteva rînduri și despre vechii Botoșani înnaintea copleșirii de către Evrei.

În 1762, abatele Boscovich, un învățat italian, care călătoria împreună cu fostul ambasador engles la Constantinopol, găsi la Botoșani 400 de case (ceia ce pare cam puțin) și cinci biserici (adecă: Păpăuții, Ospenia, Sf. Gheorghe, Sf. Spiridon poate și biserica armenească). El înseamnă «un mare număr de prăvălii», și în ele, ca și în case, grinzi și mobile de vechiŭ stejar lustruit, care-i plăcură. În acest tîrg, urmează călătorul, se vede. ici și colo, și cîte un geam la ferestre. Și

www.dacoromanica.ro

gazda din Botoșani, casa unde fu primit adecă, se arăta mai bună decît în alte popasuri[1].

În 1768, baronul de Tott, agent frances pe lîngă Hanul Tatarilor, se abate pe la Botoșani, care-i fusese descris ca «unul din orașele cele mai însemnate ale Moldovei, ca un pămînt al făgăduinții, unde se puteau lua de ale mîncării pentru tot drumul ce mai rămînea de făcut». El găsi însă numai frica de Turci și pustiul. Intră în casa unui boier, care se întoarse în trăsură cu șese cai pentru a-l primi cu toată cinstea. Era pe atunci vreme de iarnă, războiu cu Rușii, rătăciri de Tatari hămesiți și de spahii destăcuți din oastea Pașei ce păzia la Iași. «Mănăstirea», mănăstirea lui Constantin Racoviță, Păpăuții, nu mai putea să încapă oamenii ce se adăpostiseră, cu averile lor, între ziduri. I se spuse drumețului că *toți* locuitorii, «7-800», și-ar fi căutat acolo scăparea. El auzi chiar «țipetele femeilor și copiilor, harhatul unei mulțimi îngrămădite». Trei ieniceri păziau pe toți îngroziții aceștia; boierii din partea locului dezbăteau asupra primejdiei; cei de afară n'aveau pîne, și o cereau cu strigăte desnădăjduite. De Tott, un Ungur foarte îndrăzneț, voi să vorbească «grecește» aces-

[1] Reproducere în *Uricarul*, XXVI, pp. 309-10.

www.dacoromanica.ro

tor nenorociți, ca să-i îndemne a se întoarce acasă la ei, dar strînsoarea și zgomotul ajunseră așa de amenințătoare, încît fu bun bucuros să poată ieși pe poartă, aruncînd aspriĭ de argint cu pumnul ca să i se facă loc[1].

În 1805, iată acum doctorul engles Neale care ajunge la Botoșani. Strada mare e «cîteva prăvălii așezate după moda turcească». Negustorul, îmbrăcat grecește, stă pe margenea, pe *prichiciul* ferestrei, cu picioarele supt dînsul, și trage din ciubuc. Acum sînt Evrei destui: Neale găzduiește chiar într'o cîrciumă evreiască. Era nuntă tocmaĭ în sara aceia, «și strigătele saŭ, maĭ bine să zicem, urletele sălbatece ale invitaților ne făcură să nu putem închide ochiĭ pănă'n ziuă, cînd căruțașiĭ noștri» — tot Evreĭ — «veniră să ni spuie că e vreme de plecare»[2].

Astfel apucară Botoșaniĭ începutul veaculuĭ al XIX-lea.

VII.

În acesta eĭ trebuiaŭ să aibă o scurtă, dar foarte însemnată înflorire. Ceia ce i-o

[1] V., pentru acele cîteva ceasurĭ de petrecere în Botoșanĭ de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, ed. Maestricht, II, p. 124 și urm.

[2] *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, trad. de Ch.-Auguste Def., II, Paris, 1818; pp. 12-3.

www.dacoromanica.ro

aduse fu, de alminterea, nenorocirea Moldovei întregi, pierderile ei de pămînturi, care schimbară în părțile de Miazănoapte și Răsărit — deci tocmai unde stăteau Botoșanii — și vechile drumuri și vechile centre de negoț.

Cînd Suceava ajunse în mînile Austriei, după ce, de mai bine de jumătate de veac, Hotinul era o cetate turcească, Botoșanii trebuiră să cîștige. Satul Burdujeni se făcu în cîțiva ani un tîrgușor prin năvălirea lîngă noul hotar bucovinean a Evreilor contrabandiști. Aceiași Evrei, despre întăia înfățișare a cărora s'a vorbit mai sus, și pentru negoț cinstit și pentru contrabandă, copleșiseră foarte răpede Botoșanii.

La 1812, Basarabia era pierdută la rîndul ei. Prutul ajunsese hotarul răsăritean al țerii. Iașii erau prea aproape de această apă pentru a fi și de acum înnainte locul spre care se revarsă mărfurile. Situația Botoșanilor însă era mult mai bună. Evreii botoșăneni, uniți prin legături de înrudire și prin legături de afaceri cu cei din Bucovina și din Basarabia, ajunseră în acest oraș un ferment de viață economică.

Ei erau să ție în stăpînire moștenirea Armenilor, în decadență acum. Deocamdată însă se putu crede că Romînii vor păstra

www.dacoromanica.ro

orașul lor, a căruĭ populație se ridică repede până la 12.000 de oameni. Biserici se fac și se dreg pretutindeni, de la 1800 înnainte, toate îndreptîndu-se acum după modelul dat de Mihaĭ Racoviță în reparațiile luĭ. Bresle, ca blănariĭ, particulariĭ din negustorime, epitropiĭ și preoțiĭ, cîte un boier, precum aŭ fost Mavromati și Costachi Roset, care întemeiè și o școală de psaltichie, ridică în cîțiva aniĭ de zile foarte înnalte clopotnițe și mîndre, înnalte, luminoase zidiriĭ de piatră, cum se pot vedea, în acest număr și în aceste proporții, numaĭ în puține orașe ale Moldoveĭ. Și Armeniĭ, cari fuseseră opriți întăiŭ, căpătară, în 1816, de la Domnie voia de a-și face «o clopotniță de piatră foarte mare», ba încă și cu ceasornic. Botoșaniĭ monumentaliĭ de astăzi s'aŭ alcătuit maĭ ales atunci, între 1812 și 1834, între pierderea Basarabieĭ și Regulamentul Organic.

* * *

Această lege constitutivă dădu tuturor orașelor aceiași situație. Până la Regulament însă, Botoșaniĭ avuseră drepturi de care nu se bucura niciun alt oraș. Încă de la 1820, eĭ căpătaseră un efor și o *Casă obștească* (un fel de Consiliu Comunal), de șese epitropi: doĭ boieriĭ, doĭ negustoriĭ moldoveniĭ saŭ greciĭ și doĭ «fruntași» aĭ

www.dacoromanica.ro

orașului. Mai tîrziu epitropii fură aleși, cîte doi, de negustorii ortodocși, de Armeni și de Evrei, fără a mai pomeni doi represintanți ai boierilor. Se făcură atunci planuri mari de edilitate: pavare de strade, deschiderea unei piețe, împodobirea ei cu un havuz, facerea unui spital, — planuri care se îndeplinira mai tîrziu numai, și pe încetul.

Aceste încercări sînt însă destul de interesante și pline de învățămînt pentru ca să se împărtășească și cetitorilor celor mulți povestirea despre zbuciumările «constituționale» ale orașului, așa cum o dădeam acuma cîțiva ani în altă scriere [1].

«După acordarea de către Mihai Suțu a unei epitropii pentru veniturile menite îmbunătățirii stradelor, «podurilor» orașului, se alese pentru a dispune de mica Vistierie orășenească un boierinaș, Anghelachi Climent, care căpătă și întărirea hrisovului, după tulburările de la 1821, din partea nouluĭ Domn, Ioan Sturdza, — întărire ce nu ni s'a păstrat. Administrația lui ținu pănă la 1824, dar «obștia» nu se declară de loc mulțămită de felul cum împărțise el la nevoi și la «rușfeturile», neapărate pentru acel

[1] *Studii și documente*, V, pp. 673-8.

www.dacoromanica.ro

timp, sumele strînse. I se dădu ca urmaș Spătarul Iordachi Canta, care era ajutat de Banul Ioan Brănișteanul: el nu fu însă casier, «casă», decît un an de zile, pănă la 1-iŭ Februar 1825, fiindcă muri, lăsînd socotelile încurcate. Eforul, «eforos», Alecu Callimachi, nepot și văr al Domnilor Moldoveĭ, maĭ era apoĭ supărat și de zgomotoasa opoziție, pe care o făceaŭ la plata dăjdilor Evreiĭ botoșăneniĭ, conduși de un elocvent bărbat, care se numia Leiba saŭ Laba Faibiș: acesta terminâ însă făcînd declarația solemnă că de acum înnainte, ca unul ce este «născut și crescut» în Botoșaniĭ, va fi, cu tot talentul său oratoric și ziaristic (fără putință de manifestare, din nenorocire), un simplu «patriot», fără gălăgie.

«În Mart 1825, Domnul porunci să se recunoască de efor, «eforos», Alecu Callimachi, să se aleagă noĭ epitropĭ, să se strîngă actele și să se încheie socotelile, mult dezbătute, ale trecutuluĭ; în sfîrșit, să se facă în mijlocul orașuluĭ loc îndestulător pentru o piață, saŭ «un pliaț». Decĭ, supt îngrijirea luĭ Scarlat Miclescu Aga, *Vornic de Botoșaniĭ* — în lipsa luĭ Callimachi —, se făcu o întrunire la alt boier din Botoșaniĭ, Alecu Ralet, și aicĭ se aleseră noiĭ epitropĭ, dintre negustoriĭ nesupușĭ uneĭ protecțiĭ străine,

www.dacoromanica.ro

raiele și nu *sudiți*, dîndu-li-se ca «prezedent» pe boierul Costachi Roset. Manolachi Iorga era să strîngă, «ca un cinstit bătrân și vechĭ tărgoveț», «docomenturile risipite» ale orașuluĭ. Ca taxildar și păstrător al Archiveĭ, i se alipi un Armean, Garabet Bolfos; un Greco-Romîn, Iani Vasiliu, și alt Armean, Ștefan Goilav, eraŭ numiți epitropĭ «lucrătorĭ», iar calitatea de «ostenitorĭ la trebuințile tărguluĭ» era dată luĭ Tudurache Băcal-Bașa, starostea băcanilor. adecă, și luĭ Andronic Zaharia. Sorocul cîrmuiriĭ lor era de un an.

«În 1827, Sfatul epitropilor era astfel alcătuit: «prezedent» era tot Roset, Manolachi Iorga se întîmpină iarășĭ, dar, pe lîngă treĭ Armenĭ, găsim pe Ilie Iconomul, un preot bătrîn, foarte dușmănit prin pamflete de adversariĭ săĭ politicĭ, și pe Vasile a Diaconițiĭ. Această epitropie, fără îndemnul eforuluĭ și al Cîrmuiriĭ, se arăta dornică de a aduce în adevăr îmbunătățirĭ orașuluĭ, care avea pe atuncĭ o populație de cel puțin 12.000 de locuitorĭ și vedea prosperitatea crescîndu-ĭ. În acest an 1827, se încuviință de acești «consilierĭ comunalĭ» aĭ timpuluĭ cumpărarea de pompe pentru foc: «tulumbe», de sacale, înființarea unuĭ corp de scutelnicĭ, care să poată fi întrebuințat în cas de in-

www.dacoromanica.ro

cendiu: «tulumbagiĭ, sacagiĭ, căngerĭ, toporașĭ, hornarĭ și clopotarĭ», fără a uita pe păzitoriĭ așezați în clopotnița Ospenieĭ și pe cari i-am apucat și eŭ, soldați de artilerie acum, trîmbițînd semnale de pe înnălțimea aceluiașĭ vechiŭ turn al Doamneĭ Elena Rareș. Eĭ cerură mijlocirea luĭ Alecu Callimachi, pentru ca să li se dea iarășĭ pe samă satul vecin, al Băicenilor, de unde să-și poată lua măturătoriĭ și reparatoriĭ podurilor. O adunare generală, a tuturor stărilor de locuitorĭ, «răzășĭ» tîrgoveți, îșĭ arătase încă înnainte de întrebarea venită de la Domnie în privința tulumbelor și sacalelor, dorința de a înzestra cît se poate maĭ bine tîrgul cu aceste mijloace de asigurare față de cel maĭ mare dușman al vechilor noastre tîrgurĭ, ce dispăreaŭ din cînd in cînd într'o limbă de pară. Gîndul lor mergea însă și maĭ departe, și pentru întîia oară locuitoriĭ unuĭ oraș românesc, dintr'un principat saŭ dintr'altul, simțiaŭ nevoia de a-șĭ avea un frumos «pliaț» central, ca în Bucovina învecinată, de a împodobi «pliațul» însușĭ cu un «havuz», de a înlătura «prăpastia glodurilor», care opria adesea, primăvara și toamna, mersul obișnuit al afacerilor, prin înlocuirea lemnuluĭ din «podurĭ», cu piatră. Eĭ îșĭ maĭ arătaŭ dorința de a se întemeia, din cără-

www.dacoromanica.ro

midă trainică, un spital pentru cel puțin treizeci de bolnavi, ca să nu piară, ca până acum, bolnavii săraci, de toate «națiile», pe strade. În sfîrșit, pentru a înlătura jacurile legate încă, și într'o astfel de epocă mai bună, cînd guverna un Domn patriarhal și blînd, încunjurat de boierinași ce aveau pe buze cuvîntul de «patrie», de organisația și moravurile administrative ale noastre, — orășenii fruntași cari țineau epitropia se gîndiau la răscumpărarea Căpităniei, poliției am zice noi astăzi, de la Statul nesățios pentru cei mari și cei mici ai săi. Străbunii noștri, ai Botoșănenilor ce au rămas la Botoșani, sau ne-am răzlețit de acolo, erau în stare să facă și «jărtfiri de bani», să primească a li se «analoghisi» pe «acareturi», a li se impune proporțional pe imobile, dări neobișnuite. Pentru mai multă siguranță că banii aceștia nu vor fi luați decît în sumă hotărîtă și nu vor căpăta decît întrebuințarea folositoare interesului tuturora, fiecare nație, «creștină», eretică sau păgînă, Romîni, Armeni și Jidovi, aveau voia de a împlini «analogul», cotisația, prin agenții săi... naționali, prin ceia ce erau odinioară la bresle — Evreii și Armenii erau și aici o breaslă, ca și croitorii și cismarii — «ceaușii». Un «casier» va fi pus de fiecare din cele trei

www.dacoromanica.ro

«națiĭ», și eĭ nu vor deschide casa încredințată lor decît în puterea unuĭ răvaș iscălit de toțĭ epitropiĭ, ce-șĭ vor da sama de două orĭ pe an. Să adăugim, pentru a căpăta o ideie și maĭ înnaltă de acești tîrgoveți moldovenĭ de la 1827, că leafa nu era cunoscută pentru epitropĭ și casierĭ, cari nu eraŭ slujbașĭ și simbriașĭ, ci părințĭ desinteresațĭ aĭ obștiĭ.

«Totuși, dacă nu pofta de a-șĭ crește veniturile, mîndria de a sta în frunte, făcea pe mulțĭ să dorească epitropia: anume, învinșiĭ de la 1824 nu se îndураŭ să rămîie pe din afară. Partidul era alcătuit din oamenĭ ce nu eraŭ nicĭ negustori așezațĭ de multă vreme în Botoșanĭ, nicĭ vechĭ boierĭ aĭ Țerii-de-sus, ci maĭ mult căftăniță aĭ ultimelor vremĭ de prefacere și de parvenire și capitaliștĭ cari aveaŭ și moșiĭ ținute în arendă și banĭ de împrumutat și-șĭ asiguraseră averea și persoana luînd protecția austriacă, fiind de multe orĭ Bucovinenĭ de drept și Moldovenĭ de locuință. Eĭ se adunară și alcătuiră în Novembre 1827 o «ecstrucție de închipuire a epitropieĭ» potrivit cu litera hrisovuluĭ și cu «socotința» grupărĭĭ, pe care o dădeaŭ, firește, ca «obștească».

Proiectul e vrednic de luare aminte: el e liberal, egalitar în ceia ce privește «na-

www.dacoromanica.ro

țiile», ca și în ceia ce privește stările sociale. Epitropii vor fi, nu șepte ca până atunci, ci opt, și anume luați și dintre Evrei, ca în fericita Bucovină, unde-și aveau «orînzile» frații Manoli, conducătorii partidei. Deci: doi boieri, doi negustori creștini — adecă, se explică, «moldoveni și greci» —, doi Armeni și doi «Jidovi». Ei nu vor avea nici un «prezedent», de și, în teorie, inițiativa era să pornească tot de la boieri. Epitropii nu se vor îndeletnici decît cu amănuntele lucrurilor hotărîte în principiu, «organisite», de «adunarea obștească», mai largă decît corpul electoral de astăzi al comunei. Aceasta va fi chemată de cîte ori va fi ceva nou de statornicit, și înnaintea ei, după anul lor de slujbă, epitropii vor veni să-și dea seamă. Casierul va fi unul, negustor, fără specificare de «nație», ales și răspunzător la capătul anului. El nu va da nimic, în afară de cheltuielile zilnice, fără împuternicire de la toți epitropii. Tot în asemenea condiții, i se vor da pe samă documentele, dar din pecetea tîrgului el va primi numai jumătate, cealaltă jumătate aflîndu-se în păstrarea unui negustor armean anume ales pentru aceasta. Nici slujbași noi nu se vor putea pune fără strîngerea adunării. Iscăliturile lămuresc asupra compunerii partidului: e Anghelachi Cli-

www.dacoromanica.ro

ment mazilitul, Racliș, tot din vechea epitropie, doi Pisoschești, probabil din boierii «Pisovschi» de la începutul secolului al XVII-lea, un Herescu, rudă cu Mitropolitul bucovinean, de origine boierească foarte nouă, un Petrachi Vîrnav, neam al traducătorului din franțuzește și grecește. Păharnicul Ioan Brănișteanu, poate din altă semințe decît acea cu care s'au stins mai deunăzi Brănișteni ce aveau moșie în județul Roman, lîngă Mirceștii lui Vasile Alecsandri, Dimachi, rudă cu un Vornic de Botoșani din veacul al XVIII-lea, boierinași ca Negruț, Cocotă, Teohari, Oatu, Popovici și negustorul Sîrghevici. «Manoleștii» puneau lucrurile la cale, ca niște oameni bogați și cu trecere, dar nu iscăliau. Proiectul era făcut poate pentru mai tîrziu, dar chiar de atunci porni către Cîrmuire o plîngere împotriva epitropilor, cari ar fi făcut cu banii «obștei» ceia ce făcuse pe vremea oblăduirii oamenilor lui Anghelachi Climent. Postelnicul Iancu Canano, fiul lui Ștefan, și nepotul de fiu al Marieï Callimachi, — un tînăr ce învățase la Berlin — duse jalba la Vodă, și Domnu i dădu sarcina de a cerceta. Vărul său de al treilea, Alecu Callimachi, se simți însă jignit, ca efor, și ceru ca în adevăr să se facă o cercetare, dar la ea să participe și alți doi

www.dacoromanica.ro

Bătrîn negustor (după Gion, *Istoria Bucureştilor*).

www.dacoromanica.ro

boieri din partea locului: Brănișteanu, pe care nu-l va fi știut că s'a iscălit în jalbă, și Aga Scarlat Miclescu. Ioan-Vodă încuviință aceasta, și acești trei cercetători trebuiau să înceapă ceia ce se zice astăzi «anchetă», în unire cu «cei întăi fruntași» ai orașului.

Se începuse pe atunci stăruințile pentru înnoirea hrisovului: peșcheșul destinat Domnului fu o sută cincizeci de galbeni saŭ un ceasornic: «care din doaĭ va voi a priimi Măriia Sa». Agitația partidei de opoziție pornise chiar din apropiarea soroculuĭ de întărire a constituției orășănești. Callimachi pornise stăruințile, prin Vistierul Ghica, și la Vornicul Iordachi Drăghici, mîna dreaptă a stăpînitoruluĭ, se credea că s'ar fi îndreptat, în schimb, autoriĭ plîngeriĭ și proiectuluĭ de reformă; ceia ce fu contestat de Iordachi, care califică spusele luĭ Sîrghevici și Anghelachi drept simple «floncănituri», vrednice de o grabnică și aspră probozire.

Callimachi, care se afla la moșia sa de la Stănceștĭ, era poftit de Ghica să vie la Iașĭ, pentru a se înțelege împreună, ce e de făcut față de lupta dușmanilor luĭ. El veni prin Februar 1828, și hrisovul, în care se schimbase punctul de căpetenie privitor la corpul de alegători, primindu-se alegerea a cîte doĭ epitropĭ de fiece nație, fu iscălit de

www.dacoromanica.ro

Domn în aceiași lună, lăsîndu-se data de Ianuar însă. Alegerea, de vreme ce se amestecaŭ acum și Jidoviĭ, dădu însă un resultat favorabil autorilor planuluĭ de reorganisare din 1827. La 27 Februar boieriĭ din Botoșanĭ mulțămiaŭ pentru îndurarea domnească, cerînd, în acelașĭ timp, să nu se ție în seamă «proectele înșelătoare ale nemulțămiților». Ba, maĭ mult, să săvîrșească o reformă în sensul invers, dînd dreptul de alegere numaĭ la «sistima boerească de Botoșanĭ», care să poată vota și în lipsă, prin răvaș. După cererea lor, Domnul învoi să se trimeată un diac, care să vadă și ce e cu «constituția» în potriva căreia se plîngeaŭ boieriĭ; el casă alegerea și hotărî să se facă o alta, în toată forma, la care să ieă parte și boieriĭ, ceĭ maĭ îndrituiți la conducerea afacerilor.

Peste cîteva zile, Alecu Callimachi precisà lucrurile, numind pe ceĭ ce pusese la cale demonstrația: Climent, «un Pisoțchi», și Manoleștiĭ, cari ar fi lucrînd maĭ ales prin sudiți: Evreĭ și Armenĭ. Încă odată, Vodă strică alegerea luĭ Climent, și pentru purtările luĭ rele din trecut. Apoĭ, prin porunca de la 7 Mart, el osîndi aspru purtarea eforilor răzvrătitorĭ, aminti mîncătoriile lor din trecut, și hotărî ca epitropiĭ boierĭ să fie aleșĭ din noŭ, și anume dintre boieriĭ, înce-

www.dacoromanica.ro

pînd cu Alecu Callimachi, ale căror nume se însemnaŭ în poruncă, fiind aceștia «oamini cunoscuți întru bunele cugetări». Pentru viitor, opoziția era astîmpărată, puindu-se înnaintea ochilor ce ar pîndi schimbări, privelișteа puțin plăcută a «izgonirii din oraș».

Îndată după aceasta, Rușii trecură Prutul. «Vechiul regim», în care-și găsise un loc unic în organisația municipală a Botoșanilor, dispăru, și Regulamentul Organic dădu alte forme vieții orașelor.»

Încheiere.

Construirea de linii ferate, aducerea de-a dreptul a mărfurilor din străinătate, dădură lovitura cea mai grea acestui nou Botoșani, din ce în ce mai mult evreiesc. Drumul cel mare spre Apus trecu din Iași prin Pașcani spre Cernăuțul bucovinean și Lembergul Galiției. Mai tîrziu, o a doua linie — fără viitor de altfel — urmă valea Prutului, legînd Dorohoiul de Iași, fără să atingă Botoșanii. Aceștia se găsiră la capătul unei linii secundare, care nu ducea măcar până la Hîrlău și Tîrgu-Frumos.

O altă causă a decăderii fu distrugerea prin convenții comerciale, nechibzuite poate, oricum nenorocite, a mareluĭ negoț cu vitele,

www.dacoromanica.ro

bogăţia de căpetenie a Moldoveĭ-de-sus. Cu agricultura de astăzĭ, făcută neconştiincios şi sălbatec de arendaşĭ evreĭ, nu se poate hrăni un oraş de 30.000 de suflete. Această poporaţie, pe două treimĭ evreiască, se înfundă decĭ tot maĭ adînc în sărăcie şi degenerare.

Autorul acestor rînduri ar fi dorit totuşĭ să încheie cu cuvinte de speranţă aceste paginĭ consacrate oraşuluĭ său de naştere.

www.dacoromanica.ro

ANEXE.

VECHĬ SCRISORI DOMNEŞTĬ ŞI BOIEREŞTĬ.

www.dacoromanica.ro

I.

Scrisoarea luĭ Ştefan-cel-Mare după lupta de la Podul Înnalt (1475).

Prea-strălucitilor, prea-puternicilor şi de bun neam domnĭ aĭ Creştinătăţiĭ întregĭ, orĭcuĭ i se va arăta saŭ i se va spune această scrisoare a noastră. Noĭ, Ştefan-Vodă, din mila luĭ Dumnezeŭ Domn al Ţerii Moldoveĭ, vă trimetem smerita noastră închinăciune şi vrerea de bine. Ştiţĭ D-voastră cum că prea-crudul şi păgînul Împărat al Turcilor de multă vreme umblă după peirea Creştinătăţiĭ întregĭ şi zi de zi se cugetă încă în ce chip ar putea aduce supt puterea sa şi pierde Creştinătatea. De aceia vă dăm de ştire că în Bobo-teaza trecută acel Împărat al Turcilor a trimes asupra noastră marea luĭ oştire blestemată, a Turcilor, în număr de o sută şi douăzecĭ de miĭ de oamenĭ, şi cu dînsa avea pe ceĭ maĭ de aproape şi maĭ marĭ şi maĭ iubiţĭ robĭ aĭ luĭ drept căpitanĭ. Adecă: Soliman, Paşă, Vizir şi beglerbeg, cu toată Curtea aceluĭ Împărat şi cu toată Rumelia şi cu Domnul din Ţara-Românească, cu toată puterea sa.

www.dacoromanica.ro

Şi Isa-beg, Alĭ-beg, Schender-beg, Duna-begul, Iacub-beg, Valti (?) Ulu-beg, Sarafaga-beg, domnul Sofieĭ, şi Ştura-beg (?), Piri-beg, Iunis Isac-beg (fiul luĭ Isac-beg) Vizirul, cu toţĭ spahiiĭ lor,— cari eraŭ toţĭ prea-puternicĭ şi Voevozĭ în oastea aceia. Cînd am văzut noĭ oastea cea mare, ne-am ridicat după cuviinţă cu trupul nostru şi cu armele noastre, şi li-am stat împotrivă, şi cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ cel atot-puternic am înfrînt strașnic pe aceĭ vrăjmaşĭ aĭ noştri şi aĭ Creştinătăţiĭ întregĭ, şi ĭ-am prăpădit, şi aŭ stătut striviţĭ supt picioarele noastre.

Dată în Suceava, în ziua de Sf. Pavel, 25 Ianuarie 1475.

(Traducere după o formă germană a scrisoriĭ, tipărită în ale mele *Acte şi fragmente*, III [1], pp. 91 2. Originalul a fost scris în limba slavonă. În alte forme, italiene, scrisoarea urmează printr'un adaus, alcătuit de soliĭ trimişĭ de Ştefan în Italia pentru ajutor.)

II.

O scrisoare a luĭ Vlad Ţepeş către regele Ungarieĭ Matiaş Corvinul (1462).

Măria Ta Doamne. În alte scrisorĭ ţi-am fost scris cum Turciĭ, duşmaniĭ ceĭ cruzĭ aĭ Crucii luĭ Hristos, trimeseseră la noĭ soliĭ lor ceĭ marĭ ca să nu maĭ ţinem pacea şi legătura făcută între Măria Ta şi noĭ şi să nu maĭ serbăm nunta, ci să ne alipim numaĭ de dînşiĭ şi să mergem la

www.dacoromanica.ro

Poarta Împăratuluĭ aceluia al Turcilor, adecă la Curtea luĭ. Iar, dacă nu ne vom lăsa de pacea şi de legatura şi de nunta Măriei Tale, nicĭ Turciĭ nu vor ţinea atuncĭ pacea cu noĭ. Maĭ trimeseseră şi pe un sfetnic de frunte al Împăratuluĭ turcesc, anume Hamza beg de Nicopol, ca să hotărîm graniţa la Dunăre, pentru ca, dacă acel Hamza-beg ar putea să ne aducă în vre-un chip, cu şiretenii, orĭ pe jurămînt, orĭ cu alt meşteşug, la Poartă, bine, iar, de unde nu, să caute a ne prinde şi a ne aduce prins. Dar cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ, pe cînd mergeam spre hotarul acela, am aflat despre şiretenia şi vicleşugul lor, şi noĭ am fost aceia carĭ am pus mîna pe acel Hamza-beg, în Ţinutul şi în Ţara Turcească, supt o cetate ce i se zice Giurgiul: deschizînd Turciĭ cetatea la strigătele oamenilor noştri, cu gîndul ca să intre numaĭ aĭ lor, aĭ noştri, amestecîndu se cu dînşiĭ, aŭ intrat, şi aŭ dobîndit cetatea. Pe care am şi ars-o îndată Şi am ucis pe oameniĭ şi femeile, marĭ şi micĭ, carĭ locuiau de la Obluciţa şi Novoselo, unde se varsă Dunărea în Mare, pănă la Rahova, care se află chiar lîngă Chilia, din jos, şi pănă la locurile Samovit şi Ghighen (Ghighiul bulgăresc), în număr de 23.884 de Turcĭ şi de Bulgarĭ, fără ceĭ ce aŭ ars prin case sau ale căror capete n'aŭ fost înfăţişate dregătorilor noştri. Măria Ta să ştie că deocamdată acestea le-am săvîrşit în paguba lor, a celor carĭ ne tot îndemnaŭ cu stăruinţile

www.dacoromanica.ro

lor să lăsăm pe creştinĭ şi să ne dam de partea lor. Decĭ ca ştiĭ Măria Ta că am călcat pacea cu dînşiĭ, nu pentru vre-un folos al nostru, ci pentru cinstea Mărieĭ Tale şi a Coroanei Mărieĭ Tale şi pentru păstrarea Creştinătăţiĭ întregĭ şi pentru întărirea legiĭ catolice. Ceia ce văzînd eĭ că am făcut, şi aŭ părăsit gîlcevurile şi certurile pe care le aveau pănă acum în orĭce parte, şi de spre ţara şi Coroana Mărieĭ Tale şi de spre alte părţĭ, şi şi-aŭ aruncat toată turbarea asupra-ni. Cum se va deschide vremea, adecă primăvara, au de gînd să vie duşmăneşte, cu toată puterea lor. Însă va durĭ n'au, căcĭ şi vadurile lor la Dunăre, afară de Vidin, am pus să le ardă, să le nimicească şi să le facă pustiĭ. Pentru că pe la vadul Vidinuluĭ nu prea pot strica, ci eĭ ar voi să-şĭ aducă corăbiile de la Ţarigrad şi Galipole, pe Marea, în Dunăre. Decĭ, Măria Ta, dacă voia Mărieĭ Tale este să aĭ luptă cu dînşiĭ, atuncĭ strînge-ţĭ toată ţara şi tot poporul, şi ceĭ de pe jos şi călăriĭ, adu-ĭ în această Ţară-Românească a noastră şi binevoieşte să te baţĭ aice cu dînşiĭ. Iar, daca nu vreĭ să viĭ Măria Ta însuţĭ, atuncĭ fiĭ bun de-ţĭ trimete oastea întreagă în părţile ardelene ale Mărieĭ Tale, încă de la Sf. Gheorghe. Dacă Maria Ta nu vreĭ sa-ţĭ daĭ însă toată oastea, atuncĭ dă numaĭ cît ţi-e voia, măcar Ardealul şi Secuimea. Ci, dacă Măria Ta voieştĭ să-mĭ daĭ vre-un ajutor, atuncĭ Măria Ta să fiĭ bun a nu ne zăbovi, ci să

www.dacoromanica.ro

ni spuĭ cu adevărat gîndul Mărieĭ Tale. Pe omul nostru, care aduce scrisoarea, de data aceasta să nu-l întîrziĭ, mă rog, Maria Ta, ci să mi-l trimeţĭ îndărăt, îndată şi iute. Pentru că nicĭ cu un chip nu voim să lăsăm în drum ce am început, ci să ducem lucrul la capăt. Căcĭ, dacă Dumnezeŭ cel a-tot puternic va asculta rugăciunile şi dorinţile creştinilor şi şĭ va apleca auzul cu bunăvoinţa spre rugăciunile sărmanilor săĭ şi ni va da astfel de biruinţă împotriva păgînilor, duşmanĭ aĭ Crucii luĭ Hristos, va fi cea mai mare cinste şi folos şi ajutor sufletesc pentru Măria Ta şi Sfînta Coroană a Mărieĭ Tale şi pentru toată Creştinătatea cea adevărată. De oare ce nu voim să fugim înnaintea salbătăciei lor, ci să avem, în orice chip, luptă cu dînşii Ia-, dacă vom avea, ferească Dumnezeu, o izbînda rea şi va peri ţerişoara noastră aceasta, nici Maria Ta nu veĭ avea folos şi înlesnire din aşa ceva, pentru că va fi spre paguba Creştinătăţiĭ întregi. De alminterea, să crezĭ ce-ţi va spune acest om al nostru, Radul Farmă, ca şi cum am grăi noĭ de faţă cu Măria Ta. Din cetatea —, 9 Fevruarie 1462.

(Traducere după scrisoarea latină, publicată în I. Bogd. n. *Vlad Ţepeş*, pp. 78-81.)

www.dacoromanica.ro

III.

Cuvîntarea luĭ Neagoe-Vodă, cel de al patrulea Basarab, către fiul său mort, copilul Voevod Petru (către 1520).

O fiul mieŭ Petre, iată că-ţĭ trimit coroana, surguciul şi diademele, pentru că tu eraĭ stîlparea mea cea înflorită, de care pururea se umbria şi răcoria ochiĭ mieĭ, iar acum stîlparea mea s'au uscat, şi florile s'aŭ veştejit şi s'au scuturat, şi ochiĭ mieĭ aŭ rămas arşĭ şi pîrliţĭ de jalea înfloririĭ tale. O iubitul mieŭ Petre! eu gîndiam şi cugetam să fiĭ Domn, şi să veseleştĭ bătrîneţele mele oarecînd cu tinereţele tale, şi să fiĭ birui tor pămîntuluĭ, iar acum, fiul mieŭ, te văz zăcînd sub pămînt, ca un trup al fieştecăruia sărac Într'o vreme îmĭ eraĭ drag, iar acum te-am urît. Într'o vreme îmĭ era milă de tine, iar acum nu-mĭ este milă. Într'o vreme eraĭ bogat, iar acum eştĭ sărac. Într'o vreme, fătul mieŭ, te vedeam pre pămînt, iar acum eu te văz supt pămînt. În puţinea vreme te arătaşĭ ca o floare frumoasă înnaintea ochilor mieĭ, şi numaĭ decît te puseşĭ supt pămînt. Eŭ poftiam să mă vezĭ tu pre mine supt pămînt, dar te văzuiu eu pe tine îngropat. O fătul mieŭ, căcĭ nu mă acoperi maĭ bine pe mine pămîntul decît pre tine, şi mă lăsaşĭ la bătrîneţele mele! Cînd fu vremea să se odihnească de către tine, tu atuncĭ n'aĭ nicĭ-o grijă

www.dacoromanica.ro

de mine, ci m'aĭ lăsat să fie totdeauna inima mea arsă și aprinsă de jalea ta, și ochiĭ mieĭ să fie la bătrînețele mele tot plinĭ de lacrămĭ, ziua și noaptea. O fiul mieŭ, maĭ bucuros aș fi dat traiul și zilele mele ca să fiĭ tu viŭ! Eŭ îțĭ gătiam haine domnești ca să te îmbracĭ cu dînsele și să te împodobeștĭ, ca să veselești inima mea, și să usucĭ aceste lacrămĭ din ochiĭ mieĭ, iar acum trupul tău se dezbracă de hainele care i am gătit, și se îmbracă în pămînt, dintru care aŭ fost luat, după cum zice Dumnezeŭ: *din pămînt eștĭ și iar în pămînt te veĭ întoarce*, iar sufletul tău vede alte vederĭ, și nu știŭ, dintre acele vederĭ ce va fi văzînd sufletul tău, milos tivi-se-va Dumnezeŭ să-țĭ îmbrace sufletul tău cu mila sa? Ci mă tem ca să nu fie sufletul tău rămas cumva nesătul de fața luĭ Dumnezeu, pentru păcatele mele. Însă după acestea toate iată că țĭ zic: Scoală, fătul mieŭ, scoală, că au venit și oasele moașă-ta la tine, ca să se odihnească și ele lîngă tine, pentru că și ție îțĭ este mumă ca și mie, și împreună cu dînsele am trimis și podoabele tale, coroana și surguciul tău, la Pandocrator, ca să se împodobească cu dînsele, ca doar s'ar milostivi Domnul Dumnezeŭ spre noĭ, și v'ar dărui cununiile cele ce nu vor trece nicĭ-odată. Iar diademele să se puie la veșmîntul Precisteĭ, ca să se milostivească spre noĭ, și să vă acopere supt veșmîntul eĭ la

www.dacoromanica.ro

înfricoșata judecată, și să vă dea viața cea de veci care nu va trece nici-odată.

(Iorga, *Istoria literaturiĭ religioase,* pp. 60-1.)

IV.

Scrisoarea unuĭ boier muntean din vremea luĭ Neagoe Basarab (cea maĭ veche scrisoare românească; 1521).

Înțeleptuluĭ, de bun neam și cinstituluĭ și de Dumnezeŭ dăruituluĭ, dumisale Hanăs Beugner din Brașov, multă sănătate de la Neacșul [Lupa] din Cîmpulung [1].

Aștijderea, daŭ știre Domnieĭ Tale *de* lucrul Turcilor, cum aŭ auzit eu că Împăratul aŭ ieșit din Sofia, și aimintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre. *Aștijderea,* să știĭ Domnia Ta că aŭ venit un om de la Nicopoe, de mie mi-aŭ spus că au văzut cu ochiĭ luĭ că aŭ trecut cele corăbiĭ ce știĭ și Domnia Ta pre Dunăre în sus. *Aștijderea,* să știĭ că bagă din toate orașele cîte 50 de oameni, să fie în ajutor în corabiĭ. *Aștijderea,* să știĭ cum se-au prins niște meșteri din Țarigrad care vor treace acele corăbiĭ la locul cela strîmul ce știĭ și Domnia Ta. *Aștijderea,* spuĭ Dom-

[1] Pănă aicĭ traducem originalul slavon; alte cuvinte traduse e tipăresc în cursive.

www.dacoromanica.ro

nieĭ Tale de lucrul luĭ Mahamet-beg, cum am auzit de boiarĭ ce sînt megiaș și de genere mieu Negre cum i-aŭ dat Împăratul slobozie luĭ Mahamet-beg cum pre iò [=unde] ĭ va fi voia prin Țara-Rumănească, iară el să treacă. *Așijderea,* să știĭ Domnia Ta că are frică mare și Băsărab de acel lotru de Mahamet-beg, maĭ vîrtos de Domniile Voastre. *Așijderea*, spuĭ Domnieĭ Tale, ca maĭ marele mieŭ, — de ce am înțeles și eu, eu spuiu Domnieĭ Tale, — iară Domnia Ta eștĭ înțelept. Și aceste cuvinte să ții Domnia Ta la tine, să nu știe oamenĭ mulțĭ. Și Domniile Voastre să vă păziți cum știți maĭ bine. *Și Dumnezeŭ să te bucure.*

Înțeleptuluĭ și cinstituluĭ și de Dumnezeŭ dăruituluĭ, dumisale Hanăș Begner din Brașov.

(Din Iorga, *Brașovul și Romînii*, pp. 283-4.)

V.

O scrisoare a luĭ Petru Rareș către Brașoveni (25 Octombre 1529).

Petru Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn al țerii Moldoveĭ. Înțelepților prietenĭ, cu adevărat iubiți nouă. Am venit aicĭ împotriva vicleniloŕ Măriei Sale domnuluĭ Ioan, Craiul unguresc, ca să vă supunem supt paza Marieĭ Sale, ceia ce, cum am văzut, voĭ nu vreți. Noĭ socotim că doar

www.dacoromanica.ro

aţi fi avînd de gînd să vă hrăniţĭ cu pietre. Decĭ să ştiţĭ bine: N'am venit aşa pe două treĭ săptămînĭ, ci vom sta pănă ce vă vom îndupleca şi vom face ceia ce ni este voinţa. Şi la întorsul nostru înnapoĭ vom arde cu pară de foc această Ţară a Bîrseĭ, şi vom lăsa Ţinutul gol şi pustiu, şi la primăvară iarăşĭ făgăduim a veni cu războiŭ, şi vom pune iarăşĭ să se calce sămănăturile voastre, cînd se vor fi ridicat, pentru că iarăşĭ un an întreg să fiţĭ fără de hrană. Poate că voĭ, în nebunia şi prostia voastră cea mare, credeţĭ că, fiindcă staţĭ între pietre, puteţı şi roade piatra. Dar cu acestea vă prăpădiţĭ numaĭ viaţa, şi veţı rămînea în deşert, pentru că noĭ oprim pe Secuĭ, supt pedeapsă, să nu vă aducă, nicĭ să vă vîndă grîŭ saŭ alt fel de hrană. Vom ţinea necontenit strajă în mijlocul lor. Decĭ vă sfătuim ca, la vederea acesteĭ scrisorĭ a noastre, să trimeteţĭ fără zăbavă la noĭ şese oamenĭ aleşĭ, pentru a ne înţelege, şi vă dăm credinţa noastră că-ĭ vom lăsa să vie înnapoĭ cu bună pace. Dat supt Prejmer, 25 Octomvrie 1529.

Înţelepţilor judeluĭ şi juraţilor din Braşov, prieteniĭ noştri iubiţĭ întru adevăr.

(Dupĭ originalul latin, netipĭrit, în Arch. Braşovuluĭ; cf. Iorga, *Îndreptărĭ şi întregirĭ*, I, *Braşovul*; din «Analele Academieĭ Romîne», pp. 34-5.)

www.dacoromanica.ro

VI

Testamentul Domnului muntean, apoĭ moldovenesc Petru Șchiopul, scris în străinătate și pribegie la Bozen (Maiŭ 1594).

Io Petru Voevod, care am fost Domn în Moldova, mărturisesc cu această scrisoare a mea, întăiŭ către cinstitul și de Dumnezeŭ iubitul Împărat prea-creștin și către marele archiduce Ferdinand si către toată țara Măriei Sale, și la boierĭ și la udeți, mărturisesc iarăși cu această scrisoare a mea, pe care cu mîna mea am scris-o, cum că, atuncĭ cînd eram în cetatea Tullu, a Împăratuluĭ prea-creștin, în anul 1592, m'am îmbolnăvit și am chemat pe fata mea și pe ginerele mieŭ și pe un nepot al mieu de soră, anume Gheorghe Hatmanul, și i-am rugat să aibă grijă de fiul mieu, să se îngrijească de dînsul după ce voiŭ muri. Și i-am dat o scrisoare să fie epitropĭ în toate celea: întăiŭ o hîrtie ce am dat-o feteĭ mele, dacă va sta la un loc cu [fratele eĭ] Ștefan Voevod, s'o ție pe socoteala luĭ și, dacă ea nu va voi să stea cu dînsul, să nu-ĭ dea eĭ nimica. Așijderea, mai întăiŭ fiica mea și ginerele mieŭ s'aŭ dus iarăși de lîngă mine, fără voia mea: și-aŭ scos hîrtie fără voia mea și s'aŭ dus. Și ceia ce aveau în mîna lor, de la Doamna mea, strînși în treĭzecĭ de anĭ ce am stat laolaltă cu dînsa, și, pe lîngă aceasta, și 8.000 de galbenĭ roșiĭ, toate le-aŭ luat și pe toate le-au împărțit cu fratele luĭ; și, altele

www.dacoromanica.ro

mi le-aŭ adus înnapoĭ, însă cele maĭ multe aŭ rămas în mîna lor; și eŭ li-am dat toată zestrea feteĭ mele: cinciĭ poveriĭ de aspri pentru o casă și pentru o grădină, afară de zestrea eĭ, și încă și alte 2.000 de galbeniĭ de aur, apoĭ și alte 200.000 de aspri: o păreche de brățare cu juvaiere scumpe. Acuma mărturisesc cu această hîrtie a mea, ca eĭ să nu aibă niciĭ o slujbă la casa mea și la copilul mieŭ. Al doilea, și Hatmanul Gheorghe, și acela a plecat fără de voia mea, și la nevoia mea n'a stat pe lîngă mine, și s'a dus. Și, dacă va veni pe urmă și va spune că are să arăte scrisoarea mea, să nu i se ție niciĭ într'o socoteală hîrtia niciĭ luĭ, precum niciĭ feteĭ mele, pentru că m'aŭ trădat și n'aŭ stat pe lîngă mine, saŭ la strîmtorarea mea, precum nu se cade sa părăsească pe părintele lor în vreme de nevoie, eĭ pe cariĭ îĭ pusesem să cîrmuiască casa mea. Ci acuma, în anul acesta 1594, copilul mieŭ să fie vrednic a stăpîni el însuși toate cîte se întîmplă să le maĭ avem. Iarăși mărturisesc acuma cu adevărat că toată averea ce-am putut să am, s'a cheltuit, după cum mărturisește și o însemnare a mea, unde sînt scrise toate anume; și, iarăși, dacă și am ceva astăzi, mult-puțin, orĭ în mînile copiluluĭ, orĭ în sineturĭ care sînt scrise pe numele mieŭ, acele toate sînt ale luĭ Ștefan Voevod, să știțĭ aceasta, pentru că el a fost Domn în Țara Moldoveĭ, cînd i-a dat steagul Sultanul Murad, și a ținut Domnia

www.dacoromanica.ro

cinci ani, cum ştie toată lumea. Acuma mi am pus pecetea, şi-am scris această scrisoare cu mîna mea însăşi; să ştiţi aceasta.

Io Petru Voevod.

VII.

O scrisoare a luĭ Mihaĭ Viteazul către solii săĭ la Praga (1600).

Bane Mihalceo şi tu Vistiar Stoico, dau-vă în ştire pentru omul cinstituluĭ Împărat cel trimes la noĭ. Noĭ de toate bine pre rînd am înţeles, şi, ce poruncă ne-aŭ trimes, noĭ încă am socotit cu credincioşiĭ noştri ce sînt pre lîngă noĭ, şi oameniĭ bătrînĭ ce sînt maĭ pricepuţi aicea, de ştiu de toate rîndurile, ce cum este pre într'alte ţărĭ, şi cum a fost tocmeala maĭ de înnainte vreme. Ce noĭ, cum a fost porunca Împăratuluĭ şi cum a fost scris în cărţile Mării Luĭ la noĭ, ce ni va fi pohta, noĭ să dăm în ştirea Împărăţieĭ luĭ de toate,— ce între aceia noĭ deciĭ, ce ne-aŭ fost pohta, am scris tot în această carte ce-am trimes la dumneavoastră. Şi-am scos şi porunca Împăratuluĭ şi făgăduiala ce ne-aŭ fost trimes la noĭ, de o am trimes şi aceia la dumneavoastră. Ce veţĭ vedea porunca Împăratuluĭ şi făgăduiala cum ne-aŭ scris, şi veţĭ vedea şi pohta noastră ce-am pohtit de la cinstitul Împărat. Ce, de veţĭ fi făcut voĭ vre-o tocmeală cu Împăratul maĭ înnainte pînă va veni această poruncă, aceia la voĭ; iar voĭ să căutaţĭ pre

www.dacoromanica.ro

această pohtă ce am pohtit noĭ. Să [= dacă] va fi bine tocmeala ce aţĭ făcut într'un chip, voĭ să lăsaţĭ să fie cum aţĭ tocmit; iar, să vă va părea că este maĭ bună această tocmeală ce am trimes acum, şi pohtă ce-am pohtit, iar voĭ să mergeţĭ să grăiţi Împăratuluĭ, şi faceţĭ tocmeală pre această pohtă şi tocmeală ce-am trimes acum la voĭ.

Că, să va zice el Împăratul către voĭ că aţĭ tocmit voĭ şi aţĭ făcut tocmeală, iar voĭ aveţĭ cuvînt a-ĭ dare răspuns, de veţĭ zice: adevăr făcut-am tocmeală, ce dumneata aĭ trimes credincĭosul Măriei Tale de credinţă, şi cu această poruncă şi făgăduială a Împărăţiei Tale, iar dumnealuĭ au socotit, pre porunca Măriei Tale, şi ne-aŭ scris să grăim Măriei Tale ce e pohta Domniei luĭ.

Ci tocmiţĭ pre această poruncă şi pohtă ce pohtim noĭ, să nu veţĭ fi tocmit voĭ altă tocmeală maĭ bună. Şi nevoiţĭ de pripiţĭ cum maĭ curînd, că este vremea aproape acuma, cum vedeţĭ şi dumneavoastră şi cum ştiţĭ, şi rîndul cum este încoace. Şi, în vreme ce veţĭ tocmi pre această tocmeală, voĭ cum maĭ curînd de olac să-mĭ trimeteţĭ omul, cu carte de olac, să-mĭ daţĭ în ştire Domniei Mele. Şi am dat învăţătură şi luĭ Pandazi Logofăt: ce vă va spune şi din gură, aceia vă daŭ în ştire. *Şi fiţĭ sănătoşĭ.* Amin.

Scris Ghenarie 26 de zile, 1600.

(După Iorga, *Documente privitoare la Petru Şchiopul* şi la *Mihaĭ Viteazul,* în «Analele Academieĭ Romîne», XX, p. 476.)

www.dacoromanica.ro

VIII.

Testamentul luĭ Radu-Vodă Şerban (1620).

În numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Duhuluĭ sfînt, sfinţeĭ şi neîmpărţiteĭ Troiţe, amin. Eu Radul Voevod, nepotul luĭ Basarabŭ Voevod, carele am fost Domn Ţăriĭ-Rumăneştĭ, daŭ a şti tuturor cu această carte a mea şi mărturisesc şi las cum, la vremea de apoĭ a mîne-mea, Dumnezeu o ierte, Doamneĭ Marieĭ, aŭ lăsat cu gura dumniaieĭ, toate moşiile, cîte sînt din spre parte dumniaieĭ şi din spre a părinţilor Dumniaieĭ, nepoată-sa şi fetiĭ noastre Ancăĭ, iar, după moartea sa, de ne-ar dărui Dumnezeu nouă şi altă fată de cununie dereaptă, — ca să fie pre toate aceste maĭ sus zise surorĭ amîndouă. Decĭ, tîmplîndu-mi-se şi mie a intrare pre calea a toată lumea şi-a trecerea din această viaţă în ceialaltă, nu am vrut să trec porunca maı sus zis părinteluĭ mieŭ, — că nicĭ mi s'a căzut din cuvîntul dumniaieĭ a ieşi. Las şi eŭ ca pre acele zise maĭ sus moşiĭ, Anca şi Elina, carea în vreme de bătrîneţe ne-aŭ dăruit Dumnezeŭ din cununie dreaptă, ca să fie amîndouă surorĭ. Însă cu această tocmeală, că, pănă unde va fi Doamnămea şi soţul mieŭ Doamna Elina vie, să le biruiască ea şi să se hrănească dintre aceste moşiĭ, iar, după moartea Doamneĭ mele, să fie cum a lăsat mumă-mea, Dumnezeŭ o ierte, şi cum am lăsat şi eŭ. Şi aşa tocmesc şi las cu blestem ca

www.dacoromanica.ro

această tocmeală să fie neschimbătoare, carea o am întărit cu pecetea mea. Iar cine o va strica această tocmeală, să fie blestemat de 318 *părinţi*, şi să lăcuiască cu Iuda şi cu Arie. Şi mărturii încă am pus, ceştĭ mai jos scrişĭ: Dionisie Paliolog, Mitropolitul de la Tîrnov, şi jupînul Ţejar Gal din Beciu, şi jupînul Regheni Ianăş din Sibiĭ, şi jupînul Rorăr doctorul din Becĭ, şi Dragomir Postelnicul, şi Radul Postelnicul, şi Seman Postelnicul. Scris în Beciu, *luna* Fevruarie în 28 de zile, *anul 7128, iar de la Naşterea Domnuluĭ nostru Isus Christos 1620.*

(Din Iorga, *Socotelele Sibiiuluĭ*, în «Analele Academiei Române», XX, p. 20—1.)

IX.

Testamentul mameĭ luĭ Mihaĭ Viteazul (8 Novembre 1602).

In numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Duhuluĭ Sfînt. Amin. Eu roaba Domnuluĭ Isus Hristos, călugăriţa Teofana, muma răposatuluĭ Mihail Voevoda din Ţara-Românească, vieţuit-am viaţa aceştiĭ lumĭ deşartă, cum zice şi *prea-înţeleptul* Solomon, deşarta deşartelor şi de toată deşarta şi înşelătoare şi furătoare de suflete, şi am petrecut lumeşte destul în tot chipul în viaţa mea, pănă ajunş şi la neputinţa bătrîneţelor mele şi la slăbiciunea mea, în sfînta mănăstire în Cozia,

www.dacoromanica.ro

la lăcuita *Sfinteĭ* Troiţe şi la răpausul răposatuluĭ Mirceĭ Voevoda, şi trăiiŭ de ajunş de luaiu şi sfîntul cin călugăresc, derept plîngerea păcatelor mele. Aciiş mă ajunse şi vestea de sfîrşirea zilelor drag fiuluĭ mieu Mihail Voevod şi de sa răcia Doamnă sa şi a coconilor Domnieĭ luĭ prin ţerile străine. Fuiu de plîngere şi de suspine ziua şi noaptea. Dup' aceaia cu vrearea şi cu ajutorul Domnuluĭ din cer şi cu rugăciunea cinstiţilor pă părinţĭ în zi şi noapte, şi plîngerea mea şi suspi nele sarăcieĭ lor de ţerile străine, doară Sfinţia Luĭ din naltul Cerului au auzit, şi s'aŭ milostivit de i-aŭ scos din ţerile străine în ţara de moşte nie, şi maĭ vîrtos aŭ cugetat la sfînta mănăstire în Cozia, pentru bătrîna şi jalnica lor maică. Şi, dacă se adunară uniĭ cu alţiĭ, mare plîngere şi suspine fu întru eĭ, de jalea fiu-săŭ Mihaii-Vodă, şi pentru patima lor ce-aŭ păţit prin ţerile străine Doamna Stanca şi fiu-săŭ Ion Nicola-Vodă şi fiesa Doamna Florica. Fu după aceia întrebare întru ele, cine cum au petrecut. Grăi Doamna Stanca: «cum am păţit noĭ, maică, să nu pată nime de ruda noastră». Dară Molitva Ta, maică, cum aĭ petrecut? Maica zise: «cu mult foc, de moartea fiu-mieu şi de jalea Domniilor Voastre....»

(Urmează o danie către mănăstirea Cozia, unde a fost îngropată bine bătrîna; Onciul, în *Convorbirile literare*, an. 1901, p. 716-17.)

www.dacoromanica.ro

X.

Scrisoarea boierilor luĭ Radu Şerban pribeag către Domnul lor (1614).

Prea milostive Doamne, să fi dumneata sănatos. Rugămu-ne Domnieĭ Tale ca Domnuluĭ nostru cela milostivul. Pentru care lucrurĭ ştiĭ dumneata, cînd ne-am dèspărţit de dumneata, în ce credinţă ne-aı lasat, în aceia sînt şi pănă acum, şi de cîteva orĭ am trimes de am dat în ştire dumitale, şi cu mare fricǎ, ca să nu pierdem capetele de acest Domn turc [Radu Mihnea]. Şi dumneata pănă acum nicĭun lucru adeverit nu ni trimiţı, ce numaĭ nădejde. Ce noĭ într'această nădejde cădem la lucrurĭ foarte grele, că întâiŭ în ţara noastră acum strigă hogea, că-şĭ ţine acest Domn fraţiĭ şi surorile în casă cu el şi sînt Turcĭ. Şi robiĭ carıı au scăpat de prin catarge şi de printr'alte robiĭ, măcar de la Mihaĭ Voda, Domnul cine este în ţară, el îĭ dă Turcilor, şi alte multe nevoĭ care nu le-am scris. Acum înţelegem că are Turcul gînd să puie în ţara noastră Paşă, aşijderea şi în ţerile ce sînt vecine cu noĭ. Decĭ, dacă vom cădea noĭ la aceia să rămíie în ţaıa noastră Paşă şi mănăstirile şi bisericile noastre să fie meceturı Turcilor şi coconiĭ noştriĭ să-ĭ facă ieniceriĭ şi fetele noastre să le iea Turciĭ lor muieriĭ, cum fac într'alte ţeriĭ ce sînt supuse lor, decı noĭ, din zilele luĭ Mihaı-Vodă, de cînd ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor, pentru aceia ne-am jurat şi

www.dacoromanica.ro

ne-am supus noĭ supt Împăratul creştinesc, ca să nu cădem noĭ la un lucru ca acesta. Drept aceia am tărpit *(sic)* noĭ marĭ cheltuiele şi robiĭ şi arsurĭ şi sînge vărsat pentru creştinĭ, ca să avem căutare la nevoia noastră. Ce mult ne mirăm, aŭ dumneata nu facĭ ştire Împăratuluĭ de nevoile noastre? Ce, de este vina din dumneata că nu facĭ în ştire Împăratuluĭ să ne caute la nevoile noastre, Dumnezeŭ îţĭ va fi platnic, cum te-aĭ jurat cu noĭ. Ce trebuieşte dumneata plecat şi cu lacrămĭ de la noĭ să aducĭ aminte Împăratuluĭ nostru. Noĭ că, măcar să [= dacă] n'am fi noĭ avut nicĭ-o tocmeală cu creştiniĭ şi acum a striga mila Împărăţieĭ Sale, încă s'ar cădea să ne caute, fiind noĭ creştinĭ,— ca să nu rămînem păgînĭ. Căcĭ inima noastră nu se poate suferi cu păgîniĭ. Căcĭ şi an, cînd am venit cu Turciĭ asupra luĭ Bătur [Báthory, Gabriel], şi atunce numaĭ ce aşteptam să auzim de dumneata şi de ceva oaste creştinească; noĭ ne grijisem ca să fim vrăjmaşiĭ lor ceĭ maĭ marĭ, cum am făcut ştire dumitale. Ce ne rugăm dumitaie, dă în ştire Împărăţieĭ Sale, că acum este vreme bună, şi sîntem toţĭ gata a sluji Împărăţieĭ Sale, şi dumitale, cum verĭ înţelege dumneata şi de la Logofătul Oancea. Măcar să [= de] nu ne-am împreunat noĭ cu Logofătul, iar, dac' a venit sluga Logofătuluĭ, toate pe rînd i-am făcut în ştire cu omul nostru, cum staŭ lucrurile de încoace. Care nu sîntem noĭ îndoiţĭ că nu vor veni în ştire dumitale. Ce ne rugăm să

www.dacoromanica.ro

fie cu taină acest lucru. Că, de s'ar înţelege, toţĭ ni-am pierde capetele. Să fiĭ dumneata sănătos, amin. *Scris April, 29 de zile.*

† Noĭ toţĭ boieriĭ din ţară, şi de la slujitorĭ, plecat ne închinăm dumitale.

(Iorga, în *Conv. literare,* an. 1900, pp. 272-3.)

XI.

Scrisoarea luĭ Gheorghe Ştefan către principele ardelean Gheorghe Rákóczy al II-lea (1657).

† Luminate şi cinstite Craiŭ şi nouă de bine făcător, milostivul Dumnezeŭ să te cruţe pre Măria Ta cu bună pace şi sănătate, împreună cu tot binele, întru mulţĭ anĭ.

Cinstita cartea Mărieĭ Tale dintru mîna cestuĭ poşt al Mărieĭ Tale cu cinste o am priimit, ş'am cetit cu drag, ş'am dat laudă milostivuluĭ Dumnezeŭ, înţelegînd de bună sănătatea Mărieĭ Tale. De cîte ni scriĭ Măriia Ta, pre amăruntul înţeles-am. Pentru rîndul Tătarilor, adevărat este cum ziceĭ Măria Ta. Iară pentr'acela lucru, — precum am şi maĭ scris Mărieĭ Tale că eĭ ni sînt păgînĭ sintce [= pentru că] eĭ, unde ieaŭ astăzĭ un ban, mîne cer zece banĭ —, aşa şi acolea eĭ are vrea a îngloti obiceaiŭ. Iar avem nădejde pre Dumnezeŭ, după răspunsul ce li-aĭ răspuns Măria Ta, să întoarcă obrazul într'alt chip, să maĭ lase dintr'a lor. Or vedea şi eĭ că sînt şi alţiĭ oamenĭ, că eĭ,

www.dacoromanica.ro

unde li sluji norocul în Ţara Leşască, după cum a fost voia luĭ Dumnedzeŭ, eĭ socotesc că or supune toată lumea şi gîndesc că alţiĭ în lume nu-s oamenĭ, ce-s numaĭ eĭ oamenĭ. Iară Măria Ta foarte aĭ răspuns bine, să cunoască că nu-ĭ lumea numaĭ cu dînşiĭ. Iară pentru Ciogolea, pentr' aceia şi noĭ am socotit că el se are în prieteşug cu dînşiĭ; ce oarece din lucrul lor, tot va adeveri Ciogolea. Pentru rîndul lucruluĭ de spre Ţarigrad, de pomenirea mazilieĭ, semnezĭ Măria Ta cum să fie sănătate şi să fim într'un bun gînd, şi cuvîntuluĭ nostru să-ĭ fim marturĭ, şi jurămîntuluĭ să-ĭ fim plinitorĭ. Pentru datorie, să plinim şi să nu purtăm pre Măria Ta cu cuvinte, căcĭ este Măriei Tale cu scandală. De care lucru mă mir ce oiŭ maĭ zice cătră Măria Ta, neavînd credinţă eŭ cătră Măria Ta. Iară, să nu hiŭ creştin, ce să hiŭ Jidov, şi de legea mea să hiŭ scăpat şi la ziua cea de săvîrşit, unde ni este a răspunde toţĭ, cineşĭ după lucrul săŭ, şi n'a hi făţărie, acolo să him cu Iuda cel vînzător Domnuluĭ săŭ, carele ştim că locul luĭ va fi cu ceĭ mulţĭ răĭ, şi să nu ne aflăm la locul cel cu bune răspunsurĭ, şi să nu auzim blagoslovenia luĭ Dumnezeŭ, carea toţĭ creştiniĭ spre-acea nădăjduiesc să o auză şi să o şi vază, de nu mi-ĭ atîta inimă rea cît nu pociŭ nice odihni, nice a mînca cu folos; şi, de aş avea prilej, şi n'aş plăti de istov a Măriei Tale datorie, cît maĭ de

www.dacoromanica.ro

sîrg, ca să nu hiŭ auzit atîta ponos de la Măria Ta, carele nice la o sănătate nu mă aduce. Că, de aş avea zece banĭ în casa mea, trimite-i-aş şi aceia tot spre istov de datoria aceia; carea doar Măria Ta socoteştĭ că eŭ din cîinia mea şi din fără-de-omenia mea pestesc şi întărziez Mărieĭ Tale, de nu plătesc. Eŭ necum spre ce aş maĭ arăta cătră Măria Ta cu alt jurămînt ceva, ce, cum arătăm maĭ sus, tot aşa zicem; ce nevoia noastră vedem că nu se crede înnaintea Mărieĭ Tale. Ce doar n'am hi nice noĭ cu obraz de marmure saŭ de hier, — că pre un hier saŭ pre un marmure cu atîta gloată de atinsăturĭ s'are hi sfredelit, dară inima noastră în ce chip n'are hi vătămată de atîta ponos? Ce numaĭ pentru mare nevoie şi lipsă ce ni este, şi la Măria Ta n'avem credinţă, — pentr'aceia sîntem obiduiţĭ; iară obrazul mieŭ s'a făcut maĭ gros decît pămîntul de atîta supărare. Ce, preste scurtă vreme, tot om nevoi şi om face cum om putea, şi om plăti şi Mărieĭ Tale. Pare-ni că dintru cuvînt ce-am avut la Măria Ta şi într'alte părţĭ, unde ni-am dat cuvîntul, nu ni-am scăpat. Iară numaĭ de este ponosul Mărieĭ Tale, şi ne afli Măria Ta scăpaţĭ din cuvînt, numaĭ pentru aceştĭ banĭ, socoteşte-ne Măria Ta nevoia şi greul, căce n'avem, — că n'am hi nice noĭ bucuroşĭ a hi în toate zilele înfruntaţĭ şi preobrăziţĭ, că ni s'a făcut greŭ la inimă; ce n'avem ce

www.dacoromanica.ro

face, pentru multă nevoie. Iară volnic eşti Măria Ta a zice cum a hi voia Mărieĭ Tale, că ni eşti Măria Ta maĭ ales. Ce pentru nevoie caută-ni a auzi toate. Pentru rîndul duşmanuluĭ, scrisu-ni-aŭ şi boiariĭ noştri; iară pentr'acela lucru să ştiĭ Măria Ta că, pănă nu se va surupa, nu va putea hi odihnă nouă. Ce iată cum îmblă lucrul luĭ: acmu ni se pare oborîrea luĭ, maĭ apoĭ iară se scoală. Ce şi lăsat-am de n'am vrut să maĭ facem cheltuială după cel rînd d'intăiŭ. Acmù iarăşĭ vedem că Turciĭ aŭ început a îndemna spre acel lucru, precum ştiĭ Măria Ta. Decĭ şi noĭ am dat învăţătură boiarilor noştri, de vreme ce veţĭ vedea că vine lucrul să să facă acea treabă de istov, să nu hie amăgiturĭ, ce, numaĭ dacă or vedea treaba istovită, atuncea, pentru baniĭ ce s'aŭ juruit, să facă cum or putea, să iea cu camătă, să se plătească de asupra ţeriĭ, că banĭ să trimitem, nu avem. Pentru ceĭ vo[i]nicĭ de cariĭ a cercetat Radul Aslîŭ, unul aŭ fost mărs cu boiariĭ acolo la Măria Ta, iară unul a fost aicea; ce cu dreptul am fost scris Mărieĭ Tale pentru să nu se îndoiască şi alţiĭ. Pentru rîndul caluluĭ, zicĭ Măria Ta că nu pofteştĭ Măria Ta acel giugan, ce pofteştĭ unul alb carele aŭ spus Mărieĭ Tale Voina că aŭ fost stînd al doile cal, şi 'ncă să fie zis că 'ntr'un rînd aŭ mărs în grajd şi l-aŭ văzut, iară al doilea rînd l-aŭ fost ascuns. Ce, să nu hiŭ creştin, ce să hiŭ proclet, de am dat în lă-

www.dacoromanica.ro

turĭ vr'unul din caĭ, iară aşa cum zice Căpitan-Paşa nu am: am un cal, Cadîr-Aga, alb, carele încă la Suceavă mi l-aŭ dăruit, — carele Măria Ta ar şti. Şi eŭ zăŭ numaĭ doĭ caĭ am avut acmù, de încălecam eŭ pre dînşiĭ: acel alb, Cadîr-Aga, şi cel sur-alb, moldovenesc, de la Comisul, ce l-am trimis Mărieĭ Tale. Ce acmù numaĭ cu acesta am rămas de treaba mea: am caĭ cîţĭva în grajd, ce numaĭ nu mi-s de treaba mea.

Gheorghe Ştefan-Vodă.

(Din Iorga, *Studiĭ şi doc.*, IV, pp. 51—4.)

XII.

O scrisoare a luĭ Vasile Lupu (1654).

† Io Vasilie Voivod scriem la fratele nostru, la Gheorghie ce a fost Hatman, multă sănătate. Alta, de veĭ vrea să [în]trebĭ de noĭ, cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ ne aflăm cu sănătate şi în pace. Venit-am şi noĭ cărăm *(sic)* în Ţarigrad, în 11 zile a luĭ Iunie, şi cu ajutorul luĭ Dumnezeŭ şi cu ruga Precisteĭ, Măria Sa Vezirul foarte ne-aŭ primit cu bine, şi a doua zi ne-aŭ împreunat cu cinstitul Împărat. Şi ne-aŭ zis cinstitul Împărat să şedem aice la Şepte-Turnurĭ, unde se chiamă, şi şedem acum. Iară cu mila luĭ Dumnezeŭ de la toţĭ prieteniĭ avem socotinţă *[criptograme]*. Dar să nu facĭ voie rea, c'am grăit cu capichehaialele Mărieĭ Sale Craiuluĭ şi

www.dacoromanica.ro

cu dumnealuĭ Elţi-Hasan-Paşa şi cu dumnealuĭ Dzulficar-Aga, carele este dragomanul Măriei Sale Craiuluĭ, ca să scrie cărţĭ la Măria Sa Craiŭ, pentru dumneata, şi am scris şi eŭ la Măria Sa Craiŭ, ca să te slobozească, că nu eştĭ nice-un vinovat: decĭ pare că Măria Sa Craiŭ te va slobozi. Dece vin' în Ţara Muntenească, la dumnealuĭ la Costantin-Vodă, că dumnealuĭ ni este ca un fiŭ; dece, de acolo veĭ veni cu oamenĭ de-a dumisale aice în Ţarigradu. Dece Dumnezeŭ este bun. Ţi aş scrie şi de altele ce s'aŭ lucrat; ce ştiŭ că le veĭ şti. Ce n'am ce-ţĭ scrie; numaĭ Măria Sa Hanul a trimis pre un Agă cu noĭ aice la Împărăţie, şi a scris foarte bine pentru noĭ. Dece avem nădejde de pre mila luĭ Dumnezeŭ, să nu ne lase de tot, ce să-şĭ aducă aminte de noĭ. Atîta scriŭ, şi Dumnezeŭ să te scoaţă, iară să ne vedem unul cu altul, căce pentru păcatele nostre ne-a certat Dumnezeŭ. Dece numaĭ să-ĭ mulţămim şi să ne rugăm Sfinţieĭ Sale, — că nu ne va lăsa. Şi hiĭ sănătos. Scris din Ţarigrad, Iunie 20 zile.

Io Vasilie Voevoda.

La iubit fratele nostru Gheorghe, ce a fost Hatman, să se dea cu cinste, întru mînile dumisale.

(Din Iorga, *Studiĭ şi doc.*, V, pp. 30-1, No. XL.)

www.dacoromanica.ro

XIII.

O scrisoare a luĭ Constantin-Vodă Brîncoveanul (1712).

Io Costandin Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn al Ţerĭĭ-Românești.

Boiaruluĭ Domnieĭ Mele Costandin Buzescu, sănătate. Cartea, ce aĭ trimis aŭ venit, şi, ce scriĭ, am înţeles. Pentru bir ce ni scriĭ, că-ţĭ este cu greŭ, şi te rogĭ să te maĭ uşurăm cevaşĭ, de aceasta ni se pare că pe aceştĭ douăzecĭ de galbenĭ eştĭ cu nepotu-tăŭ Costandin. Însă, de se va putea, tot te vom maĭ uşura. Pentru neşte Ţiganĭ de la Mihaĭ Postelnicul Corbeanul, ce scriĭ, am înţeles. De care lucru dumneata zicĭ că sînt aĭ dumitale, Mihaĭ Postelnicul zice că sînt aĭ luĭ. Ce noĭ prin scrisorĭ, nefiind de faţă, nu putem isprăvi; făr de cît, dînd Dumnezeŭ să te maĭ scolĭ cevaşĭ, veĭ veni într'acoace, şi-ţĭ veĭ isprăvi. Ce, de vor fi aĭ dumitale, ţi-ĭ veĭ lua, iar, de vor fi aĭ luĭ, şi-ĭ va ţinea. Numaĭ ni pare răŭ de dumneata căcĭ ne scriĭ că eştĭ tot slab şi neputincios. Ci, dînd Dumnezeŭ să te maĭ scolĭ cevaşĭ, să cam viĭ într'acoace, — că n'aĭ venit de mult. Aceasta, şi fiĭ sănătos. *Maiŭ, 11 zile, anul 7220 [1712].*

Boiaruluĭ Domnieĭ Mele Costandin Buzescul, cu sănătate să se dea.

(Iorga, *Studiĭ şi doc.*, V, p. 311, nº 73; cu facsimile.)

www.dacoromanica.ro

TABLA CUPRINSULUĬ

Pag.

I. Vechiul meşteşug de clădire al Romînilor . . 1
II. Ideile conducătoare din viaţa poporuluĭ românesc 47
III. Desvoltarea hotaruluĭ Ţerii-Româneştĭ şi Moldoveĭ 89
IV. Viaţa sufletească a poporuluĭ romîn 112
V. Rostul boierimiĭ noastre 143
VI. Farmacia în ţerile romîne 171
VII. Un oraş românesc: Botoşaniĭ 183

ANEXE

I. Scrisoare a luĭ Ştefan-cel-Mare 223
II. O scrisoare a luĭ Vlad Ţepeş 224
III. Cuvîntarea luĭ Neagoe-Vodă 228
IV. Scrisoarea unuĭ boier muntean din vremea luĭ Neagoe Basarab 230
V. O scrisoare a luĭ Petru Rareş către Braşoveni 231
VI. Testamentul Domnuluĭ muntean, apoĭ moldovean Petru Şchiopul 233
VII. O scrisoare a luĭ Mihaĭ Viteazul 235
VIII. Testamentul luĭ Radu-Vodă Şerban 237
IX. Testamentul mameĭ luĭ Mihaĭ Viteazul . . . 238
X. Scrisoarea boierilor luĭ Radu Şerban 240
XI. Scrisoarea luĭ Gheorghe Ştefan 242
XII. O scrisoare a luĭ Vasile Lupu 246
XIII. O scrisoare a luĭ Constantin-Vodă 248

www.dacoromanica.ro

Prețul Lei 2,50

www.dacoromanica.ro